

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Bojtár Endre, Horváth Iván, Kovács János Mátyás, Margócsy István, Szilágyi Ákos, Török András.
Főmunkatárs: Lengyel László. Olvasószerkesztő: Barabás András.

»Úriember pénzről, pártszimpátiákról nem beszél«

ESTERHÁZY PÉTER

*»Az önimádatnak persze
nem csak a nemzet lehet a tárgya«*

ISAIAH BERLIN

»A fasizmus eléggé pejoratív fogalom«

SZÓKE GYÖRGY

Mcmxciv Június

Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

ÁRA NEGYVENKILENC FORINT

MCMXCIV JÚNIUS

HATODIK ÉVFOLYAM HATODIK SZÁM

Esterházy Péter Üdvözet a győzőknek 3

Isaiah Berlin Nacionalizmus 5

Ezredvégi beszélgetés **Martényi Ferenc** pszichiáterrel 15

Vekerdy Tamás Cirkusz, vurstli 19

Christopher Hope Szabad esés 31

Térey János Versek 36

Harminckét japán haiku 39

Tábor Eszter Versek 42

Poós Zoltán Versek 44

George Gábor Levelek Halifaxból 45

Szőke György „...fasiszta kommunizmusét...” 48

Margócsy István ORBÁN OTTÓ / A KELJFÖLJANCSI JEGYESE 55

Szigethy Gábor Szerelmeslevelek 61

Péter Vladimír A szökőkút 64

Urbi & Orbi (iv)

*E számunkat PÉTER VLADIMÍR ötvösművész szökőkút-terveivel illusztráltuk.
(A fényképeket SZEGEDI KÁLMÁN készítette.)*

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP. FELELŐS SZERKESZTŐ: BOJTÁR ENDRE.
ALAPÍTÓ SZERKESZTŐ: HERNER JÁNOS (1989-1993). GAZDASÁGI VEZETŐ: KEMÉNY MÁRIA.
SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: SARGINA LUDMILA. ÚJ LEVÉLCÍM: 1133 BUDAPEST, VÁG UTCA 13.

ÚJ TELEFON ÉS FAX: 140-9950

KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG RT. FELELŐS KIADÓ: SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ. CÍM: 1037 BUDAPEST, SZÉPVÖLGYI ÚT 35. TELEFON: 188-4324. TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ BÁRMELY POSTAHIVATALBAN, VALAMINT A HÍRLAPELŐFIZETÉSI ÉS LAPELLÁTÁSI IRODÁBAN (HELIR), BUDAPEST XIII. LEHEL ÚT 10/A ALATT KÖZVETLENÜL, POSTAUTALVÁNYON VAGY ÁTUTALÁSSAL A HELIR POSTABANK RT. 219-98 636, 021-02 799 PÉNZFORGALMI JELZŐSZÁMRA. ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 588 FT, FÉL ÉVRE 294 FT, NEGYED ÉVRE 147 FT.
A SZEDÉS A HVG PRESS KFT. FÉNYSZEDŐ RENDSZERÉN KÉSZÜLT, GOUDY OLD FACE, NICHOLAS COCHIN ÉS WALBAUM BETŰKKEL. ELEKTRONIKUS TÖRDELÉS: FENYVESI LÁSZLÓ. SZEDTE: KOCSIS JÁNOS. NYOMTA A KÖZLÖNYIGAZGATÓSÁG NYOMDÁJA, LAJOSMIZSÉN. FELELŐS VEZETŐ: BURJÁN NORBERT.

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK A KIADÓBAN.

TÁMOGATÓINK: A MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTERIUM, A SOROS ALAPÍTVÁNY, A JÓZSEF ATTILA ALAPÍTVÁNY.

Folyóiratunk új címe:

1133 VÁG UTCA 13
TELEFON ÉS FAX
(06) 140-9960

A KÖZELMÚLTBAN UGYANCSAK MEGVÁLTOZOTT
KIADÓNK, A HETI VILÁGGAZDASÁG RT CÍME:
1037 BUDAPEST SZÉPVÖLGYI Ú 35. TELEFON: 188-4324.
TERJESZTÉSI ÜGYEINKKEL TOVÁBBRA IS
KASZA GABRIELLA FOGLALKOZIK.

„A KÍGYÓ PILLANTÁSA” UTÁN
A 2000 ÉS A SZÁZADVÉG KIADÓ ÚJABB
KÖNYVET KÉSZÜL ELINDÍTANI A
VILÁGHÍR ÚTJÁN:

Grigorij Kanovics

**Félpénzen vett
gödölye**

AZ OROSZ NYELVŰ LITVÁN ÍRÓ SZENZÁCIÓS KÖNYVE
RÖVIDESEN A KÖNYVESBOLTOKBAN

Üdvözlét a győzőknek

ESTERHÁZY PÉTER

Wer spricht von Siegen? Überstehn ist alles. Győzést ki emlí? Minden kitartás. – Azonnal ez a sor jutott az eszembe, amikor B. említette ezt a sorozatot, és valóban ennek jegyében fródnak soraim, miközben fontos volna a cím is, így egyensúlyozva – természetemnek megfelelően – rezignáltság és lelkesedés közt.

Az ötlet, fölteszem, abból a föltételezésből indult ki, hogy itt valamiféle, „hosszán” közel álló liberális kormányzat leend, ami jó alkalom eltűnődni a hatalom és az értelmiség vagy az író viszonyán, jobb, mert kevésbé triviális, mint a mostani. E pillanatban, május legelején azonban épp minden az MSZP várható győzelméről szól – ami nem ugyanaz.

Eufemisztikusan fogalmazva nagy érdeklődéssel várom ezt a választást, azt remélem tőle, hogy megtudok valamit az országról, hogy miféle is ez az ország, milyen az orcsája. Mint a lélek mérnöke megvallom, engem meglep ez az MSZP-bumm, elég tanácstalanul nézegetem. Nyilván valami átlátható, kiszámítható világra emlékezteti az embereket, és arra már nem emlékeznek, mert nem érdekli őket, hogy az a világ milyen körülmények közt, milyen erkölcsi-történelmi körülmények közt létezett. Most néha úgy tetszik, mintha az MSZMP csak azért jött volna létre, hogy harmincöt év múltán biztosítsa a vértelen hatalomváltást... Mindenesetre, úgy látszik, az embereket nem érdekli a Horn pufajkája. Vagy alig valakit. Engem zavar. Esetleges győzelmük nem baj, nem tragédia, hanem kínos. És azért azt csak remélni lehet, hogy a hatalom közelsége nem hozza elő a régebbi reflexeket. Főként a vidéki elvtársakra gondolva, én még, ha rajtam múlna, kérnék egy kis haladékokat, még túl közel... Persze ilyen nincs, széplélekbeszéd ez. Ha megválasztják őket, akkor megválasztják őket. Nem idegenek, hanem valamelyik szomszédom vagy annak a szomszédja. Akkor tudomásul kell venni, hogy a magyarok (bizony hogy kurzív) ezt akarták. Azzal kell együtt élni, aki itt van. Ha minden jól megy, akkor ez olyan, mint a Népszabadság: az ember húzogatja az orrát, és/de van egy viszonylag jó lap.

Ez a helyzet főként az ellenzék kritikája. Hisz' aki kormányzott, annak nem sok esélye volt nem lejártnia magát (azon lehet tündögni, hogy így és ennyire kellett-e, és persze e mértéknek is következménye a helyzet), de az ellenzék lehetett volna okos és szép, és úgy tűnik, nem volt az, nem annyira volt az.

Most érdekes helyzet előtt állunk: vajon megtörténik-e az ún. liberális értelmiség *elemdeévesedése* (szakszó). Tűzön-vízen, árkon-bokron át kormánypártinak lenni: ennek van logikája, mégpedig az, hogy immár föl kell hagyni a hatalommal való gépies ellenkezéssel, ez már nem az a hata-

lom, ezt *mi* választottuk, ez a miénk, a mi hatalmunk, ezt főként nem kritizálni kell, nem kellemetlenkedni és nem kelletlenkedni, hanem segíteni. Már ehhez is fűzhetnék megjegyzést (hogy mi segít, mi nem), de azért eddig jól érthető e gondolkodás, az elemdeévesedéshez azonban még hozzátartozik a már teljesen akceptálhatatlan indulat, hogy aki pedig nem így gondolkodik, az hazaáruló, jobb esetben idegen szívű.

Már az nagy dolog volna, ha ebben változás lenne.

Az elemdeévesedés meglehetősen természetes reflex kezdő demokratáknál, akik vagyunk. Úriember pénzről, párt-szimpatiaikról nem beszél, de hát legyen én most ama állatorvosi ló, mert hát első adandó alkalommal magamon is megfigyelhettem ezt az elfogultságot. Amikor kipattant a Fidesz-székházügy, duzzogtam (alig ment, hogy magamban), mintha én lettem volna az alapító atyák és Lakitelek szelleme együtt, de szórul szóra, vagyishogy a sajtó (!) eltűzolja, rosszindulatúan tálalja (*valóban* – nevetés a karzaton – tendenciósusnak tetsző gyakoriságok stb.), és egyébként is (!) ez most a legnagyobb probléma?, mit kell ezt annyit csócsálni, lépünk már túl rajta, a valódi (!) feladatok felé. Csak álltam és bámultam magamat. Nagyon tanulságos eset volt, és nem vagyok benne biztos, hogy ha nincs a sok emdeéfpélda, akkor ilyen hamar átlátok magamon (mint szitán).

Itt megjegyzem, kissé csapongva, hogy meglehetősen riasztó számomra az a vehemens és főként differenciálatlan indulat, ahogy egyértelműen SZDSZ-elkötelezettségűek a Fideszről és főként Orbánról beszélnek mostanság. (Nem tartom ilyennek Eörsi cikkét az április végi Narancsban, noha nagyon éles, és gondolom, a mély-fideszesek őrzőjének, pedig csak annyi történt, hogy egy eszdeészes író tette a dolgát, elgondolkodott ezen-azon; az más kérdés, hogy mennyire és miként van igaza.) Ezt az acsarkodós, automatikus dühöt ismerjük máshonnan, talán a leginkább megvetésre méltó jelensége volt e négy évnek.

Szóval én azt gondolom, hogy az a jó – jó a köznek –, ha vannak, maradnak, akik nem lépnek közel a pártokhoz, mert ha közel lépünk, akkor túlságosan is megértjük őket, megértjük a helytelenségek motivációit, emberi (hi-hi) hátterét, szükségszerűségeit. (Lásd „a kis funkcionárius panaszkodásait” – hajdanán.)

Az ilyen értelmiségit nevezük függetlennek. Legitimítását épp ez a távolság adja, az ebből adódható szemlélet értéke. Többféle veszélye is van: az egyik, hogy az ember belegabalyodik az egyrészt-másrészt se-hal-se-hús langyosságába, pedig a függetlenség egyáltalán nem ilyesmit je-

lent, nem azért van távol a pártoktól, mert róluk ugyanazt gondolja. A függetlennek nagyon is határozott nézetei vannak, lehetnek, és ezeket nem is rejti véka alá. A másik veszély, hogy ha azt gondolja az ilyen ember magáról, hogy a függetlensége valamilyen tisztaságot is jelent. Ennek egyik változata az a tévképzet, hogy ő okosabb is mindenkinél, és biztos meg tudja mondani, mi a helyzet.

Ez nincs így, nem tisztább, nem okosabb, nem szűzebb. De és nem is langy. És az azért igaz, hogy ez nem nagy bolt. Irritáló. És azért a függetlenséghez mindig (jól működő demokráciában is) kell egy kis bátorság. Nem sok, de azért kell. Az ilyen ember közvetlenül nem nagyon használható. A politikusok általában jobban kedvelik azokat, akik közelebb vannak, rövid távon valóban több hasznot is hoznak. A hosszú táv homályos műfaj.

Nilván mindez alkat kérdése is; és ha nagyképesség nincs is, de némi finnyáság tagadhatatlanul van ebben. A finnyáságról tudjuk, viszonylagos, azaz arány kérdése, luxus. Van, amikor megengedheti magának az ember, van, amikor nem. Természetesen már ennek mérlegelésébe belejátszik maga a finnyáság. Minél nagyobb a baj, annál kisebb erre a tér.

És minél kevésbé demokratikus a tér, annál kevesebb a tere a függetlenségnek. Akkor csatlakozni kell. Ez is legitim. Kell hozzá egy párt, melyről azt gondoljuk, hogy a közjót képviseli, és kellene más pártok, melyektől tartunk. Ekkor csatlakozunk a jóhoz, hogy őt győzelemre segítsük (Günter Grass-effektus). Elveszítjük ugyan függetlenségünket (e tiszta hangot – tréfa!), ám mégis a köz javát szolgáljuk, föltéve, hogy a pártunk olyan, amilyen.

E magatartás egyik veszélye éppen ez, hogy az elkötelezettség miatt, a közelségtől rosszul ítéljük meg azt a milyenséget. És egyébként sem látjuk be szívesen, hogy lemondunk (elvileg értelmesen) a függetlenségünkről. Ez feszültséget okozhat – amit aztán előbb-utóbb valakin nyilván leverünk. Az ilyen ember könnyen látja magát áldozatnak és áldozatosnak, aki a közért, a nemzetért, a demokráciáért fölládozza magát; a szerénység gögje és az önsajnálata pusztító gyerekessége kísért itt.

(Itt szürom közbe – egy baráti beszélgetés nyomán –, hogy én néha szeretném megüszni a demokráciát. Ilyenkor szoktam azt mondani, hogy normális körülmények közt nem kell törődni a politikával, az csinálódik magától, a választott emberek által, hisz' ez úgyis egyre inkább csak technika és így tovább. Esetleg úgy finomítom, hogy figyelni tén meg igen, de nem kell résen lenni. Ez, fájdalom, nem igaz, szakadatlan figyelni kell, rémülten résen lenni, nincs mese. Ami mégis elvárható, és most nincs meg, az az, hogy hagyjanak békében, ne másszanak be a szobámba, ne akarjanak tőlem állandóan valamit, ne politizálják át a tévémat, a kultúrát, az életemet, hagyjanak békében, és én majd figyelek, figyelek, figyelek, nem tehetek mást – azaz politizálok, így és csak így, és ez nem kevés –, és ha nagyfiri kedvem és kiszolgáltatottságom úgy hozza, beszélek.)

A mostani kormányimpatizánsok nehezen értik meg, hogy azok, akik kritizálják a kormányt vagy a környüállá-

sokat, azaz, mondjuk így, ellenzékiek, azok egyáltalán nem biztos, hogy az ellenzéki pártokhoz is kötődnek. (Ez most majd könnyedén fölfogható lesz.) Az ellenzékiesség, szerintem, természetes értelmiségi állapot. Ez most (föltéve stb.) is így lesz. Legfőképpen nehezebb. Minél intelligensebb a hatalom, ez annál nehezebb (igaz, ilyen mértékben érdektelenebb is). Remélhetőleg egyre nehezebb lesz, egyre kényelmetlenebb. Mert egyre inkább kitetszik a kritika önkritika jellege. Ebből a szempontból egy proletárdiktatúra ideális, azokhoz semmi közünk. De ehhez a mostani koalíciós kormányhoz van, akkor is, ha éppenséggel nem rá szavaztunk; ez alig számít valamit.

Az idő haladtán ez a vezetés egyre kevésbé volt rokonszenves (satöbbi!), könnyű volt ellene mondani. Az ún. liberális értelmiség most fog vizsgálni, és persze a liberális politika is, a politikusok. Hisz' eddig alig érte kritika őket. Megjegyzem, amikor érte, akkor a legnemesebb nép-nemzeti hagyományok szerint, izomból megsértődtek...

Ez a koalíció talán csak a kezdő kommunistákhoz hasonlíthatóan volt értelmiséggel, pontosabban az értelmiséget, amellyel szóba kívánt állni, leszűkítette többé-kevésbé egy baráti körre, mindenki más gyanúsak és egyre inkább annak számított. Ez vezetett egészen le, le a Parabola-szintig, nevesincs alakok grasszálásáig, és ezért a névőrt igenis felelős az értelmiség eme része, még ha talán mondogatják is, hogy nem egészen ilyen lovat akartak, de nem is nagyon mondogatják. Bizony – hogy az egyszer már be nem vált kifejezéssel éljek –, drága kollégák.

Azon nem nagyon érdemes már tünődni, hogy mi lett volna, ha nem így lett volna, elejét lehetett volna-e venni ennek a széjjelésnek, vagy ez szükségszerű volt. Hogy mit lehet vele kezdeni, azt nem nagyon tudom. Mert nem tudom, hogy az ország ketté van-e esve. Megint ott tartunk, az orcánál.

Avval számolnunk kell, hogy most majd barátaink újabb csoportját veszítjük el. Illetve ez így túl drámai fogalmazás, meg már a nagy vereségek lezajlottak. Van egy triviális hányad: karrier, hatalom, pénz. De van, ami nem az, és nem is kéne úgy zajlania, mint eddig. A politikusnak mások a szempontjai, mint a klasszikus értelmiséginek. Más a felelőssége is. („A hatalom legszebb arca a felelősség. A hatalom igazi súlya a felelősség súlya.”) Másokat kérdez, másokat válaszol. Már ez ok egy kis elhidegüléshez, kis zavarhoz. De emiatt még nem kéne összeveszni, összekapni, nem kéne átmenni az utca másik oldalára. (Látalak, volt barátom. Bár lehet, hogy ott volt dolgod, az ún. másik oldalon...) Lehetne megértést tanúsítani. Megértésből persze nem ácsolható barátság, tehát veszteségek lesznek, de nem mindegy, milyenek. A politikusok iránti tartózkodásunknak tartalmaznia kell a tiszteletünket is. Ez nem a személyeknek jár – ő, örök, magyar gazsula! –, hanem annak a bonyolult, fontos és nélkülözhetetlen tevékenységnek, mely maga a politika.

A gyűlölködés nem szükségszerű, ha érdekeink és esténk nem esnek is egybe. Hát majd kiadja magát...

Minden nagyon szép, minden nagyon érdekes – és alig valamivel vagyok megelégedve. Üdvözlét.

Isaiah Berlin Nacionalizmus

EGY RÉG ELTEMETETT, MÉGIS ELEVEN ERŐ

Az eszmék története gazdag, bár természeténél fogva pontatlan. Ha az egzaktabb tudományok művelői természetes gyanúval közelednek is hozzá, azért meghozza a maga meglepetéseit és eredményeit. Ezek közé tartozik az a felismerés, hogy kultúránk mindennapi értékei közül jó néhány későbbi keletű, mintsem elsőre vélnénk. A szellemi függetlenség és az öszinteség nem tartozott a csodált – kivált a sokat emlegetett – tulajdonságok közé az ókorban és a középkorban, amely pedig méltányolta az objektív igazságot, a dolgok helyes felfogását. Hogy a változatosság kívánatos, az egyformaság ellenben monoton, sivár, unalmas, csak béklyó a szabadon kószáló emberi szellemem, élesen szembenáll az „egy az igazság, számtalan a tévelygés” hagyományos felfogásával, amelyet ritkán vontak kétségbe, legalábbis a tizenhetedik század végéig. A tolerancia fogalma – nem pusztán mint hasznos módszer az öldöklő viszályok elkerülésére, hanem mint önmagában vett érték –, a szabadság és az emberi jogok mai értelemben vett ábrázolása, vagy a lángész olyan felfogása, mely szerint az nem más, mint az akadályt nem ismerő akarat szembeszegülése a szabályokkal, a józan ész állította korlátok semmibevétele – mind-mind a nyugati gondolkodás és érzület tizenharmadik századi, nagy fordulatának a szüleményei. E fordulat sok-sok ellenforradalmat gerjesztett, mint azt mindannyian tapasztalhatjuk manapság az élet bármely területén.

I

A tizenkilencedik században, mint tudjuk, roppant keletje lett a történelmi kutatásoknak. Erre sokféle magyarázat van: az élet és a gondolkodás gyökeresen átalakult a természet-tudományok gyors és sikeres fejlődése, főként a műszaki találmányok és a nyomukban támadt nagyipar jóvoltából; új államok, osztályok és uralkodók tűntek fel, akiknek eredetre és ősökre volt szükségük; ősrégi vallási és társadalmi intézmények zilálódtak szét a reneszánsz világias volta és a reformáció hatására; s mindegyik ráirányította a figyelmet a történelmi változásokra és a történelmi újdonságokra. A történelmi, sőt mindenfajta eredetkutatás nagy lendületet vett. Kialakult az emberi társadalom folyamatos haladásának, legalábbis mozgásának és változásának érzete. Nem csoda, hogy e korszak fő gondolkodói igyekeztek feltárni a társadalmi változások törvényszerűségeit. Ésszerűnek tetszett az a feltevés, hogy a természettudományok új módszerei, amelyek használhatónak bizonyultak a külső világ törvényeinek magyarázatában, az emberi világban is megte-

szik ugyanezt a szolgálatot. Ha egyáltalán felismerhetők társadalmi törvényszerűségek a múltban, akkor azoknak a jövőre nézve éppúgy teljesülniük kell. Az emberiség jövője ily módon kikerülne a misztikus próféták, a Biblia apokaliptikus könyveinek magyarázóit, az asztrológusok és a sarlatánok felségterületéről, és átalakulna a tudományos ismeretek szabályos tárházává.

Ez a remény ösztökelte az új történelemfilozófiákat, ez hívta életre a társadalomkutatás egészen új tudományterületét. Az új próféták úgy vélték, tudományos igénnyel tehetnek megállapításokat a múltból és a jövőről. Bár frászikban sok helyütt túlteng a szertelen, zabolátlan, olykor leplezetlenül egocentrikus képzelet és spekuláció, az összteljesítmény jóval tekintélyesebb, mint általában hiszik. Condorcet talán túlságos derülátással jövendölte meg az emberi természet átfogó és rendszeres tudományának kifejlődését, s vele a tunyaság, a tudatlanság, az irracionális és az általuk táplált bűn, ostobaság és nyomor eltűnését az emberek életéből. 1794-ben, börtönének sötétjében egy új, erkölcsös és boldog világ ragyogó képét festette fel, amelyet szellemileg és erkölcsileg felszabadult emberek hoznak létre, tudományos módszerek szerint szervezve a társadalmat, s amely a nemzetek békés együttéléséhez, a művészetek és a tudományok töretlen fejlődéséhez és az örök békéhez vezet el. Mindez, nem kétséges, túlzás, de eredeti és fontos volt az a jóslata, hogy a matematika és főleg a statisztika módszerei eredményesen alkalmazhatók társadalmi problémákra.

Saint-Simon lángelme volt, aki – mint köztudomású – előre látta a technokrata rend győzelmét. A tudomány, a pénz és az ipar majdani összeolvadásáról beszélt, és arról, hogy a tudósok által segített termelőknek ebben az új világában a vallási tanítást újfajta propaganda fogja felváltani: festők, költők lesznek az új, világi vallás igehirdetői; ez a vallás mozgósítja majd az emberi érzelmeket, melyek nélkül nem is lendülhet mozgásba az új ipari világ. Saint-Simon tanítványa, Auguste Comte egy tekintélyelvű vallás létrehozását szorgalmazta és jóslta meg, amely tanítani és ellenőrizni hivatott a racionális, de semmiképpen sem demokratikus vagy liberális társadalmat s annak tudományosan képzett polgárait. Felesleges itt részletesen kifejtenem, mennyire vált be ez a prófécia: a technikai ismeretek és világi papjaik abszolút hatalma a kelteténél is sikeresebben kapcsolódott össze napjainkra. S ha csalódnunk kellett is reményeinkben azoknak, akik azt hitték, hogy az új felvilágosodás szele elsöpri majd az előítéleteket, a tudatlanságot és babonát, s megtestesülésüket: az irracionális, elnyomó gazdasági, politikai, faji és nemi törvényeket, ez mit sem von le abból az érdemből, hogy mélyen és tisztán látták a nyugat-európai fejlődés előtt megnyílt új utakat. Egy ésszerű, takaros, összefogott új

Az írás a szerző *Against the Current. Essays in the History of Ideas* című kötetében jelent meg, *Nationalism* címmel.

rend víziója volt ez, amelyet Bentham és Macaulay megjövendölt, Mill és Tocqueville nyugtalansággal szemlélte, Carlyle és Disraeli, Ruskin és Thoreau egyaránt elutasított, s öléltük már jó néhány korai német romantikus a tizenkilencedik század fordulóján. Fourier, noha sok képzelenséget összehordott, szintén elátkozta a kereskedelemmel és az iparnak a korlátlan gazdasági versenyből fakadó bűneit, és azt, hogy a profithajhászok embertelen módon megsemmisítik vagy meghamisítják az emberi munka gyümölcseit; tiltakozott a szolgaság és az elidegenedés ellen, ami az óriási tömegeket érintő központi ellenőrzés erősödésének következménye; tiltakozott az elnyomás ellen, meggyőződése volt, hogy a szenvedélyeket arra hivatottak gondos oktatói segédletével ésszerű mederbe kell és lehet terelni, s akkor majd szabad, alkotó irányba fordul minden emberi vágy, képesség és hajlam. S bár Fourier-től nem volt éppen idegen a groteszk képzelgés, ezek a gondolatok egyáltalán nem képtelenek, sőt nagy részük bevett bölcsességnek számít manapság.

Mindenki tapasztalhatta, milyen halálos pontossággal igazolódott be Tocqueville nyugtalanító sejtelme arról, hogy a demokratikus egyenlőség elve konformizmust és egyhangúságot szül, tartsunk bármit is azokról a csodaszerekről, melyeket ezek elhárítására kiagyalt. Nem ismerek senkit, aki tagadná, hogy Karl Marx minden tévedésével együtt kivételes éleslátásról tett tanúbizonyságot, amikor felismerte korának több kulcselemét, amelyek rejtve maradtak kortársai előtt: a magántulajdonú termelészűzők koncentrációját és centralizációját, az iparosodás feltartóztathatatlan előrenyomulását, az akkor még csak csráiban létező nagytőke roppant fejlődését, és a mindezek nyomában óhatatlanul kiélesedő szociális és politikai konfliktusokat. Nem kevésbé eredményesen leplezte le azokat a politikai és erkölcsi, filozófiai és vallási, társadalom- és természettudományi tévtanokat, amelyek mögött e konfliktusok egyik-másik igen kegyetlen megnyilatkozása, s azok társadalmi és intellektuális következményei megbújnak. Ők voltak a nagy próféták, bár akadtak mások is. A ragyogó képességű, kiszámíthatatlan Bakunyn a nagy vetélytárs Marxnál tisztábban ismerte fel azokat az állapotokat, amelyek a nyomorba taszítottakat majd fellázítják, előre látta, hogy a lázadás nem a gazdaságilag legfejlettebb társadalmakban és nem a gazdaság felzárkózott ágában fog kirobbanni, hanem olyan országokban, amelyekben a többség a létminimum alatt tengődik és nemigen van veszítenivalója egy forradalomban: primitív parasztok az elmaradott agrárgazdaságokban, a reménytelen nyomor közepette, például Spanyolországban vagy Oroszországban, ahol a leggyengébb a kapitalizmus. Neki ma sem esne nehezebbre mérgetni, mi okozza Ázsiában és Afrikában a nagy társadalmi megrázkódtatásokat. De folytathatom a sort: Heine, a költő, aki Lajos Fülöp uralkodásának első éveiben óva intette a franciákat, előre látva, hogy a német szomszéd, a történelmi emlékek és sérelmek, valamint a metafizikus és erkölcsi fanatizmus sajátos elegytől ösztökélve egy szép napon rájuk ront, és ledönti a nyugati kultúra nagy emlékműveit. Ezek az ideológiáival mérgezett barbárok, akárcsak „a korai keresztények, akiket nem törhetett meg testi szenvedés, sem élvezet, nem tántoríthatott el félelem, sem kapzsiság”, sivataggá változtatják Európát. Lassalle meghirdette – és talán látta előre – az

államszocializmust, korunk akár államkommunizmusnak, akár állampapírkapitalizmusnak nevezett népi demokráciáit, ezt a hibrid valamit, amelyet Marx élesen elítélt a Gothai Programot bírálva.

Egy évtizeddel később Jakob Burckhardt megjósolta, hogy katonai-ipari komplexumok jönnek létre, és elkerülhetetlenül ellenőrzésük alá vonják a Nyugat hanyatló országait; Max Webernek nem volt kétsége a bürokrácia hatalmának növekedése felől; Durkheim óva intett az anómia következményeitől; majd jöttek korunk részben szatirikus, részben profetikusszerű szerzőinek: Zamjatyinnak, Aldous Huxley-nak, Orwellnek a rémképei. Némely jóslat megmaradt proféciónak, másoké, kivált a marxistáké és Heine barbárjaié, melyek eluralkodtak a rasszisták és az újpogány irracionalisták képzeletén, bizonyos mértékig talán önmagukat teljesítették be. A tizenkilencedik század rengeteg egyéb utópiát és előrejelzést is megfogalmazott: liberálisat, szocialistát, technokratikusot, no meg új középkori nosztalgiát, mely egy múltbeli, csupán képzeletben létező *Gemeinschaft* után vágyott; ezek a rendszerek azonban nagyjából feledésbe merültek. A kidolgozott, statisztikailag alátámasztott jövő- és fantáziaképeknek ebben a kavargásában azonban sajátos ír tántorgott. Létezett ugyanis egy mozgalom, amely a tizenkilencedik század nagy részére rányomta a bélyegét, és annyira mindent átható, olyan mindennapos volt, hogy csak képzeletünket megfeszítve gondolhatnánk el olyan világot, amelyben nem jutna szerephez: megvoltak a maga hívei és ellenségei, a maga demokratikus, arisztokrata és monarchista szárnyai, meghlette a tett embereit, a művészeket, a szellemi elitet és a tömegeket; ámde furcsa módon nem tudok nevezetes gondolkodóról, aki a jövőben nagyobb befolyást jósolt volna neki. Pedig aligha túlzás, ha azt mondjuk, hogy a mai világban ez az egyik leghatalmasabb, bizonyos térségekben egyenesen a leghatalmasabb mozgalom; és némelyek, akik e fejlődést nem látták előre, szabadságukkal, sőt életükkel fizettek mulasztásukért. Ez a mozgalom a nacionalizmus. Tudomásom szerint egyetlen nagyhatalmú gondolkodó sem látta előre, mekkora jövő vár rá, legalábbis senki sem állított egyértelműen ilyet. Az egyetlen általam ismert kivétel a nem sokra becsült Moses Hess, aki 1862-ben *Róma és Jeruzsálem* című könyvében azt írta: a zsidók történelmi küldetése a kommunizmus és a nacionalizmus egyesítése. De ez inkább buzdítás volt, mintsem jóslat, és a könyvet gyakorlatilag senki sem olvasta, csak jóval később egy-két cionista.

Ma viszont nyilvánvaló, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezetében a legtöbb független állam jórészt erős nacionalista szenvedélyektől hajtva cselekszik, még inkább, mint népszövetségbeli elődeik. Azt hiszem, ez a tény ugyancsak meglepné a tizenkilencedik századi prófétákat, intelligenciájuktól és politikai megérzéseiktől függetlenül. A társadalom és politika akkori megfigyelői ugyanis, akár nacionalisták voltak, akár nem, általában ennek az érzésnek az elapadására számítottak. A nacionalizmust Európában nagyjában és egészében átmeneti jelenségnek tekintették. Hogy a legtöbb ember szeretne olyan állam polgára lenni, amely egybeesik azzal a nemzettel, amelyhez tartozónak érzi magát, azt magától értetődőnek vették, legalábbis olyan történelmi-politikai fejlődés eredményének tartották, amelynek a nemzeti öntudat növekedése egyszerre oka és okozata, legalábbis Nyugaton. A nacionalizmust mint érzelmét és ideológiát nem azonosították (nézetem szerint helyesen) a nemzeti öntudattal.

Az az emberi igény, hogy az egyén valamely könnyen azonosítható csoporthoz tartozék, legalább Arisztotelész óta természetesnek minősült: családok, nemzetségek, törzsek, rendek, osztályok, vallási szervezetek, politikai pártok, s végül nemzetek és államok elégtették ki a történelemben az embereknek ezt az alapvető emberi vágyát. E formák egyike sem volt oly mértékben nélkülözhetetlen az emberi léthez, mint az élelem, a hajlék, a biztonság vagy a nemzés, de valamiféleképpen mégis szükségesek voltak. Történeti fejlődésük magyarázatára számos elméletet alkottak Platóntól és Polübiosztól kezdve Machiavelliig, Bossuet-ig, Vicóig, Turgot-ig, Herderig, Saint-Simonig, Hegelig, Comte-ig, Marxig és mai utódaikig. Ők mindannyian a közös származást, nyelvet, szokásokat, hagyományokat, emlékeket, a régtől fogva közösen lakott területet tartották társadalomformáló erőnek. Ez a fajta homogeneitás, egyöntetűség fejeződött ki a csoportok és szomszédaik közötti különbségekben, a törzsi, kulturális vagy nemzeti szolidaritásban, s a más szokások szerint élő, ténylegesen vagy mitikusan más eredetű csoportoktól való különbözőségi érzetében, melyhez gyakran társul aktív ellenzenv vagy lebecsülés a másik csoport iránt; és ez fogadtatott el okul és igazolásul a nemzetállami be rendezkedésre. Ezt a brit, a francia, a spanyol, a portugál és a skandináv népek már jóval a tizenkilencedik század előtt elérték; a német, olasz, lengyel, a balkáni és a balti népek viszont nem. A svájciak saját, egyedi megoldásra jutottak. Az állam és a nemzet területének egybeesését általában kívánatosnak tartották, kivéve Oroszország, Ausztria és Törökország dinasztikus, soknemzetiségű birodalmának híveit, az imperialistákat, a szocialista internacionalistákat, anarchistákat és talán egyes ultramontán katolikusokat is. A politikai gondolkodók nagy része, akár tetszett neki, akár nem, a társadalmi szerveződés elkerülhetetlen szakaszát látta a nemzetállamban. Némelyek azt remélték vagy éppen attól tartottak, hogy a politikai szerveződésnek más formái következnek; mások láthatóan „természetesnek” és maradandónak vélték. A nacionalizmust – a nemzeti önrendelkezésnek és egységnek mint legfőbb értéknek minden más szempont elé és fölé helyezését, amire kivált a német és olasz gondolkodók hajlottak – a liberálisabb felfogású megfigyelők átmeneti szakasznak vélték. Az önkényuralkodók által, a meghunyászkodó egyházak közreműködésével erőszakosan elnyomott, féken tartott nemzeti öntudat kirobbanását látták benne.

A tizenkilencedik század közepén, úgy festett, a németek és olaszok jól haladnak a politikai egység és önállóság felé. Ez a feltörekvő irányzat felszabadította volna a többnemzetiségű birodalmak elnyomott nemzeteit is. Ezután enyhült volna a nacionalizmus, azaz a sértett nemzeti önérték káros fellángolása: hiszen az elnyomásból fakadt, és az ok elmúltával megszűnt volna az okozat is. Ez talán tovább tartott, mint amire az optimisták számítottak, de 1919-re, úgy látszott, általánosan elfogadottá váltak a nemzeti önrendelkezés jogi alapelvei. A versailles-i békeszerződés, elismerve a nemzetek jogát a függetlenségre, ha egyebeket talán elmulasztott is, legalább az úgynevezett nemzeti kérdést megoldhatta. Ez persze egyben az új nemzeti kisebbségek jogainak a kérdésévé is vált az újdonsült nemzetállamokban, e jogokat azonban a Népszövetség garantálta volna – hiszen ha valamit remélni lehetett e nemzetállamok részéről, azt bizonyosan, hogy már saját törté-

nelmi tapasztalataikból okulva is megértik: teret kell adniuk a területükön élő etnikai vagy kulturális csoportok autonómiatörekvéseinek. Más bajok továbbra is kínozták volna az emberiséget – gyarmati kizsákmányolás, társadalmi és politikai egyenlőtlenségek, tudatlanság, nyomor, igazságtalanság, korrupció, kiváltságok –, de a legfelvilágosultabb liberálisok, sőt a szocialisták is azt hitték, hogy a nacionalizmus visszaszorul, mert a nemzeteken esett legmélyebb sérelmek gyógyulófélben vannak.

A marxisták és más radikális szocialisták tovább mentek ennél. Az ő szemükben a nemzeti érzület már önmagában is a hamis tudat megnyilatkozása, pusztá ideológia, melyet, tudva vagy sem, egy bizonyos osztály hozott létre kizárólagos gazdasági hatalma révén: jelesül a burzsoázia, amely a régi arisztokrácia maradványaival összefogva arra használja fel ezt az ideológiát, hogy megtartsa, sőt előmozdítsa osztályuralmát, amely viszont a proletariátus munkaerejének kizsákmányolásán alapszik. Amikor elérkezik az idő, a dolgozók – a termelés folyamatában óhatatlanul egyre nagyobb méretű, politikailag egyre tudatosabb és befolyásosabb szervezett erővé válván – megbuktatják tőkés elnyomóikat, akik az egymás közti gyilkos vetélkedésben addigra képtelenné válnak a szervezett ellenállásra. A kisajátítók kisajátítottak, megszólal a lélekharang a kapitalizmus és egész ideológiája felett, s vele pusztul ennek az ideológiának számos vonatkozása: a nemzeti érzület, a vallás és a parlamentáris demokrácia is. A nemzeti különbségek megmaradnak, de a helyi és etnikai jellegzetességekhez hasonlóan eltörpülnek majd a világ dolgozóinak szolidaritása mellett, amely összefogja a termelőket, akik szabadon együttműködnek a természet erőinek leigázásában az egész emberiség javára.

Ezekben a nézetekben az a hit volt a közös, hogy a nacionalizmus az önrendelkezés iránti emberi vágy meghíúsulásából fakad, mellékes, átmeneti jelenség, személytelen erők működése és az általuk létrehozott ideológiák révén létrejött állomás az emberi fejlődésben. Ezeknek az erőknél a természetéről a teoretikusok más-más nézeteket vallottak, de legtöbbjük feltette, hogy a nacionalizmus jelensége megszűnik majd, ha megszűnnek az őt létrehívó okok; az okokat magukat pedig a felvilágosodás megállíthatatlan előrehaladása – szellemileg tekintve az ész, technikailag az anyagi fejlődés vagy éppen mindkettő győzelme – söpri el: a termelőerőkben és a termelési viszonyokban esett változások, vagy a társadalmi egyenlőségért, a gazdasági és politikai demokráciáért és a föld javainak igazságos elosztásáért vívott harc; vagy a nemzeti korlátok megszűnése a világkereskedelem, illetve a tudomány vívmányai és egy racionális alapokon nyugvó erkölcs jóvoltából. Ezzel általánosan bekövetkezik az emberi lehetőségek teljes kibontakozása.

Ezek fényében a pusztán nemzeti csoportok követeléseit és eszményeit veszítene majd fontosságukból, és a néprajzi múzeumokba kerülnek, az emberi éretlenség többi emléke mellé. Ami az önállóságot és önrendelkezést elért népek nacionalistáit illeti, őket a fenti elmélet hívei irracionalistákként leírták, és a nietscheanusokkal, sorelistákkal, újromantikussal egyetemben kihagyták a számírtásból. De nemigen lehetett nem tudomást venni az erősödő nacionalizmusról azt követően, hogy a nemzeti egység jó részt megvalósult: például az 1871 utáni német soviniz-

musról, vagy a francia integralizmusról, az olasz *sacro ego-* ismóról vagy a fajelméletek és a fasizmus más előfutáinak feltűnéséről. A tizenkilencedik századi, sőt a huszadik század eleji futurologusok, jóllehet észlelték ezeket a tüneteket, nem tartották őket az emberi történelem új szakaszára utaló előjeleknél. Ez, úgy tetszik, a konzervatívokra, liberálisokra, marxistákra egyaránt igaz. Kautsky például a *Kriege, Krisen, Katastrophen* korának az eljövételét jósolta ugyan, de azt olyan okokból eredeztette és olyan fogalmakkal írta le, amelyekben legfeljebb melléktermékként, a „felépítmény” elemeként bukkan fel a nacionalizmus. Amennyire tudom, senki nem utalt rá, hogy a nacionalizmus annyira rátelepszik majd századunk utolsó harmadára, hogy mozgalom vagy forradalom nemigen számíthat sikerre, ha nem halad vele karöltve, vagy legalábbis nem türelmes iránta. Az a különös tény, hogy ezt a lehetőséget az egyébként éles szemű szociális gondolkodók is szem elől tévesztették, véleményem szerint magyarázatot kíván, vagy legalább az eddigieknél behatóbb tárgyalást. Nem vagyok sem történész, sem szociálpszichológus, ezért nem kínálok magyarázatot: pusztán egy feltevésével szeretnék előállni, amely talán jobban megvilágítja ezt a furcsa jelenséget.

2

De előbb még hadd mondjak valamit az európai nacionalizmusnak mint lelkiállapotnak az eredetéről. Ezen nem az önmagában vett nemzeti érzületet értem: az alighanem a törzshöz tartozás érzéséig vezethető vissza, a történelem legkorábbi időszakáig. Hanem ennek tudatos doktrínává emelkedését, mely bizonyos tudatállapotok terméke, egyzersmind kifejeződése és összefoglalása, s amelyet általában társadalmi erőként, de kézzelfogható fegyverként is számon tarthat a megfigyelő. Ilyen értelemben nem létezett nacionalizmus sem az ókorban, sem a keresztény középkorban. A rómaiak megvetették ugyan a görögöket, Cicero becsmérlő kijelentéseket tett a zsidókról, Juvenalis meg általában a keletiekéről, de ez mind nem volt több idegengyűlöletnél. Machiavellinél vagy Shakespeare-nél szenvedélyes hazaszeretetre találunk – de ennek már jóval előtűk is voltak hagyományai. Nacionalizmuson én nem a származás miatti büszkeséget értem – valamennyien Kadmós gyermekei vagyunk, mind Trójából jöttünk, mind olyan emberek leszármazottai vagyunk, akik szövetséget kötöttek az Úrral; a hódítók fajából, frankoktól vagy vikingektől eredünk, és a hódítók jogán uralkodunk a gall vagy kelta rabszolgák ivadékaik felett.

Nacionalizmuson valami megfoghatóbbat, ideológiailag fontosabbat és veszedelmesebbet értek: először is azt a meggyőződést, hogy az emberek egy-egy meghatározott csoportba sorolhatók, és hogy a csoport életmódja eltér a többiétől; továbbá hogy a csoportot alkotó egyének jellemvonásait egyes-egyedül a csoport alakítja, és nem is érthetők meg a következő ismérvek nélkül: közös terület, szokások, törvények, emlékek, hiedelmek, nyelv, művészi és vallási megnyilatkozások, társadalmi intézmények, életmód. Ezekhez némelyek még hozzáteszik az átöröklést, a rokonságot és a faji jellegzetességeket. E tényezők formálnák az emberi lényeket, szándékaikat és értékeiket.

Másodszor azt a meggyőződést tekintem ide tartozónak, hogy a társadalom élete a biológiai szervezetek mintáját követi; hogy amire ennek a „szervezetnek” szüksége van az igazi fejlődéshez – ezt a természetét iránt legfogékonyabbak

szavakban, képekben vagy más emberi kifejezőmód révén fogalmazzák meg – az alkotja e „szervezet” közös céljait; hogy ezek a célok a legfőbbek; hogy ha e célok összeütöztetésbe kerülnek más célokkal, amelyek nem származtathatók e „szervezet” sajátosságos – intellektuális, vallási vagy erkölcsi, személyes vagy egyetemes – törekvéseiből, akkor ezeknek a legfőbb céloknak kell érvényesülniük, mert csak ez esetben hárítható el a nemzet hanyatlásának vagy pusztulásának veszélye. Az pedig, hogy ezt a mintát szervesnek nevezik, annyit tesz, hogy az mesterségesen nem alakítható ki még hatalommal bíró csoportok vagy egyének által sem, hacsak nincsenek áthatva ezektől a történelmileg kialakult cselekvési, gondolkodási módoktól és érzelmektől, mivel ezek a szellemi, érzelmi és fizikai létmódok, a valósággal való megbirkózás, s legfőképpen az, ahogyan az emberek egymással bíznak, határoz meg minden egyebet, s alakítja ki a nemzeti szervezetet – a nemzetet –, akár állam formáját ölti, akár nem. Ebből az következik, hogy az alapvető emberi egység, amelyben maradéktalanul megvalósul az emberi természet, nem az egyén vagy valami önkéntes egyesülés, amely tetszés szerint felosztható, változtatható vagy elhagyható, hanem a nemzet; hogy a nemzet létrehozásáért és fenntartásáért dolgozik az összes alsóbb egység: a család, a törzs, a nemzetség, a régió, mivel természetük, céljuk – gyakran azt mondják: értelmük – a nemzet természetéből és céljából származik. Mindez nem racionális elemzés révén tárul fel, hanem egy nem is szükségképpen tudatos tudás, egy kizárólagos viszony révén, amely feltárhatalatlan és elemzéssel hozzáférhetetlen egésszé kapcsolja össze az emberi egyedeket. Ezt az egészet Burke a társadalommal vélte azonosnak, Rousseau a néppel, Hegel az állammal, a nacionalisták számára azonban ez nem lehet más, mint a nemzet, akár mint társadalmi szerkezet, akár mint kormányzási forma.

Harmadszor, ebből a szemléletmódból az következik, hogy az egyik legkényserítőbb vagy talán a legeslegkényserítőbb ok valamely hitet vallani, ilyen vagy olyan politikát folytatni, valamilyen célt szolgálni vagy valamifajta életet élni az, hogy a kérdéses hit, politika, cél és élet a miénk. Ez nem egyéb, mint azt mondani, hogy ezeket a szabályokat, tanokat vagy elveket nem azért kell követnünk és betartanunk, mert azok eredményességhez, boldogsághoz, igazsághoz vagy szabadsághoz vezetnek, vagy Istentől, egyháztól, fejedelemtől, parlamenttől való, vagy önmagukban jók és igazak, s ezért általánosan érvényesek mindenkire, aki az adott helyzetbe került. Nem. Azért kell követnünk őket, mert ezek az én csoportom – nacionalistáknak: az én nemzetem – értékei; ezek a gondolatok, érzések, követendő lépések jók és helyesek, és velük azonosulva válok majd elégedetté és boldoggá, mivel a társadalmi létnek az a konkrét formája írja elő őket, amelybe beleszülettem, amelyhez a Burke-féle miriádnyi szál köt, elhatolva nemzetem múltjáig és jövőjéig; e nemzet nélkül pedig – hogy más szóképet használjak – csak lehullott levél, életadó fájáról letört ág vagyok; ha tehát a körülmények hatására vagy saját akaratomból hátat fordítok neki, céltalanává válok, elfonnyadok, legfeljebb csak fájdalmas emlékképeim maradnak arról, ami valaha létezett, eleve volt, és azt a szerepet játszotta a nemzet életében, amelynek az átérése jelentőséget és értéket adott hajdani önmagamnak és cselekedeteimnek.

Ilyesfajta túlbujánzó és érzelmes stílusban szól Herder, Burke, Fichte, Michelet, majd utánuk mindazok, akik a nemzeti lelkiületet ébresztgették az osztrák vagy a török birodalom szlávok lakta vidékeinek alvó népeiben vagy a cár által elnyomott nemzetiségekben, majd utóbb az egész világon. Van bizonyos távolság Burke kijelentése, mely szerint az egyén lehet bolond, ám a faj bölcs, és Fichte tíz-egynéhány évvel későbbi kinyilatkoztatása között, amellyel az egyént megszüntetendőnek, s a fajban feloldandónak ítélte. Mindazonáltal mindkét elgondolás ugyanabba az irányba mutat. Az effajta értékítéletekkel teli kifejezőmód időnként leíró jellegűnek tünteti fel magát, jobban megvilágítandó mintegy a nemzeti mivelto fogalmát vagy a történeti fejlődést. Ámde legalább akkora hatást tett az emberek életvitelére – és pedig azok szándékának megfelelően, akik ezt a nyelvet használták –, mint a természetjog, az emberi jogok, az osztályháború vagy a világot formáló többi eszme frazeológiája.

Végül, aligha meglepő módon, a kifejlett nacionalizmus eljutott arra a pontra, hogy ha az engem magába foglaló organizmus szükségletei netán összeegyeztethetlenné válnának más csoportok céljainak megvalósulásával, akkor nincs más választásom sem nekem, sem a közösségnek, melyhez eltérhetetlen kötelek fűz, mint meghátrálásra készíteni e csoportokat, ha kell, erőszak árán is. Ha az én csoportom – nevezzük nemzetnek – szabad folyást engedhet természetének, akkor ebből következőleg el kell távolítania az útjában álló akadályokat. Semmi, ami azt hátráltatja, amit én legfőbb célnak – azaz nemzetem legfőbb céljának – tartok, nem lehet összemérhető ezzel a legfőbb céllal. Nincs olyan mindent átfogó ismervény vagy mérték, amely szerint sorrendet lehetne felállítani a különféle nemzeti csoportok élete, jellegzetességei és törekvései között, mert egy ilyen mérték nemzetek feletti lenne, nem egy adott társadalom szervezetében rejlene, hanem az adott közösségen kívül álló forrásból merítené. Egyetemes mérték lenne, amilyenek a természetjogot tartják híveit. A nacionalista elgondolások szerint azonban minden értéknek és mértéknek egy sajátos közösségből, a nemzeti szervezetről, annak megismételhetetlen történelméből kell fakadnia, s mert egyedül abból mérítheti az egyén vagy az a csoport, amelyhez tartozik a maga értékeit és céljait – feltéve, hogy tudatára ébredt ezeknek –, ezért az egyetemességre való hivatkozás az ember és a történelem természetének hamis felfogásán alapul. Ez az organicizmus, a hűség ideológiája, a Volké mint a nemzeti értékek igazi hordozójáé, az integralizmusé, a történelmi gyökereké, a *la terre et les morts*-é, a nemzeti akaraté: ez az ideológia a szétszakadás és a bomlás erői ellen irányul, amelyeket ugyanazokkal az elítélő jelzőkkel illet, mint a természettudományos módszerek alkalmazását emberi dolgokra: kritikai, „analitikus” értelem, „hűvös” intellektus, káros, „atomizáló” individualizmus, lélektelen mechanisztikus szemlélet, idegen befolyás, sekélyes empirizmus, gyökértelen kozmopolitizmus, a természet, az ember és a jog elvont felfogása, mely figyelmen kívül hagyja a kultúrák és hagyományok közti különbségeket. Más szóval ez az ideológia azt a teljes ellenségtipológiát és -katalógust tárja elénk, amelyeket Hamann és Burke kezdett kidolgozni, amelyek Fichténél és romantikus követőinél érték el a csúcspontjukat, amelyeket de Maistre és Bonald rendszerezett, majd az első és második világháború propagandairódalma, valamint az irracionális és fasiszta írónak az egész felvilágosodást és annak minden művét kiátkozó írásai emeltek ismét magasba.

A szándékosan erős érzelmi töltésű nyelvezet és a mögötte meghúzódó gondolatok persze ritkán igazán tiszták vagy következetesek. A nacionalizmus prófétái olykor úgy beszélnek, mintha a nemzet mindennél előbbre való igényei az egyénnel szemben azon alapulnának, hogy egyedül e nemzet élete, célja és történelme adna életet és jelentőséget az egyénnek és cselekedeteinek. Ennek azonban nyilvánvaló velejárója, hogy mások éppilyen viszonyban vannak a maguk nemzetével, és e nemzetek követeléseit éppoly indokoltak és abszolút érvényűek. Így ezek az igények összeütközésbe kerülhetnek egy másik nép, például az adott egyén saját népe céljainak vagy „küldetésének” teljes valóra váltásával, ami kulturális relativizmushoz vezet az elméletben és nem egyeztethető össze az előfeltevés abszolút voltával, még ha formálisan nincs is vele ellentmondásban; egyébiránt pedig teret nyit mindenki háborújának mindenki más ellen.

Némely nacionalista úgy igyekszik ezt elkerülni, hogy bebizonyítja: az adott nép vagy faj – mondjuk a germán – felette áll más népeknek, céljai valamely objektív, nemzetek feletti mérce szerint túlmutatnak azok céljain; hogy e nemzet kultúrája olyan lényeket teremt, akikben az ember mint olyan igazi törekvései sokkal közelebb állnak a teljes megvalósuláshoz, mint az e kultúrán kívüliekben. Így beszél például Fichte utolsó írásában (és ugyanez a tétel lelhető fel Arndtnál és a kor más germán nacionalistáinál is). Ez az értelme annak a Hegelnél megjelenő gondolatnak, hogy a történelmi nemzeteknek, a maguk idején és helyén, felsőbbrendű küldetésük van. Ki tudja, vajon ezek a nacionalista írók azért ünneplik-e saját nemzetüket, mert az, ami, vagy mert egyedül annak a nemzetnek az értékei közelítenek meg valamiféle objektív eszményt vagy mércét, amelyet, *ex hypothesi*, csak azok foghatnak fel, akiket az a szerencse ért, hogy eleve ez az eszmény vagy mérce vezeti őket; más közösségek ellenben teljesen vakok irányában, és meg is maradnak ebben a vakságban, tehát objektíve is alsóbbrendűek. A két felfogás között gyakran elmosódik a határ; de ez is, az is kollektív önimádatához vezet, aminek harsány megnyilatkozása az európai és talán az amerikai nacionalizmus.

Az efféle önimádatnak persze nemcsak a nemzet lehet a tárgya. Hasonló nyelvezet és retorika volt használatos a történelemben az egyén valódi érdekeinek és egyháza, kultúrája, kasztja, osztálya, pártja érdekeinek azonosítására; ezek néha átfedték egymást vagy egyetlen eszmévé egyesültek, másszor konfliktusba kerültek egymással. De a rajongás és az azonosulás mindeme célpontjai közül a nemzetállamnak volt a legerősebb vonzása a történelemben. A polgárokra gyakorolt befolyása 1914-ben, ami sokkal erősebbnek bizonyult, mint a nemzetközi munkásmozgalom osztályszolidaritása, különösen pusztító és tragikus módon igazolta ezt.

A nacionalizmus számtalan alakot öltött születése, a tizenharmadik század óta, különösen azután, hogy összekapcsolódott az etatizmussal – az állam, főképp a nemzetállam mindenre kiterjesztendő fennhatóságának tanával – és szövetségre lépett az iparosítást és a modernizációt előmozdító erővel, korábbi esküdt ellenségével. De úgy vélem, mindenütt megőrizte azt a négy vonását, amelyeket az előbbiekben felvázoltam: azt a meggyőződést, hogy mindegyiknek felelősen egy nemzethez tartozni; azt a meggyőződést, hogy a nemzetet alkotó valamennyi elemet organi-

kus kapcsolat fűzi egymáshoz; azt a meggyőződést, hogy a magunk értékei abból fakadnak, hogy a mieink; s végül, a hatalomért vagy a hűségért folyó versenyben azt a meggyőződést, hogy az adott nemzet igényei mindennél előbbre valók. Ezek a vonások, hol ilyen, hol olyan mértékben – mind fellelhetők a világban manapság elburjánzó nacionalista ideológiákban.

3

Talán igaz, hogy a nacionalizmus, a pusztán nemzeti öntudattól – a nemzethez tartozás érzületétől – megkülönböztetett nacionalizmus elsősorban a társadalom hagyományos értékei iránti leereszkedő vagy lebecsülő magatartás következménye, a szociálisan leginkább érzékenyek sértett önértetének, megalázottságérzetének folyománya, amely idővel dühöt és erőszakot szül. Ezt látszik igazolni a modern nacionalizmus pályafutása a német reakcióban, kezdve a német kultúrát tudatosan védelmező Thomasius és Lessing és tizenhetedik századi előfutáiraik viszonylag enyhe irodalmi patriotizmusával, folytatva Herder kulturális autonómia-követelésével, míg nem a nacionalizmus agresszív sovinizmusban tört ki Arndt, Jahn, Körner, Görres munkáiban a napóleoni invázió alatt és után. De a történet nyilvánvalóan nem ilyen egyszerű. A nyelv, a szokások folytonossága, a terület birtoklása időtlen időkre tekint vissza. Külső támadás, s nemcsak törzsek vagy népek, hanem vallás által egyesített vagy egyetlen felkent tekintélynek engedelmessé váló közösségek ellen is, elég sűrűn bekövetkezett a földgolyó valamennyi tájkán. De ez sem Európában, sem Ázsiában, sem az ókorban, sem a középkorban nem vezetett jellegzetesen nacionalista reakciókhoz: a perzsák nem így válaszoltak arra, hogy legyőzték őket a görögök, a görögök sem, mikor meghódították őket a rómaiak, vagy a buddhisták, mikor vereséget szenvedtek a mohamedánoktól, sem a görög-római civilizáció, mikor alulmaradt a hunokkal vagy az ottomán törökökkel szemben, nem is beszélve a számtalan kisebb háborúról és a hódítók lerombolta őshonos intézményekről valamennyi földrészen.

Világosnak tűnik – még az én szememben is, aki nem számítom magam történésznek vagy szociológusnak –, hogy a közösségek vagy legalább a közösség szellemi vezetőinek a közösségi érzésén esett sérelem alighanem szükséges feltétele a nacionalizmus megjelenésének, bár korántsem elegendő. A közösségekben – legalább potenciálisan – lennie kell olyan embercsoportnak vagy osztálynak, amely hűségének vagy azonosulásának tárgyát keresve, netalán hatalmi alap után kutatva nem engedelmessé válik a korábbi törzsi, vallási, hűbéri, dinasztikus vagy katonai összetartó erőnek. Olyannak, ami jelen volt a francia vagy spanyol királyság centralizációs politikájában, nem volt viszont birtokában a német tartományok uralkodóinak. Egyes esetekben nacionalizmusra utaló feltételek olyan új társadalmi osztályok megjelenésével alakultak ki, amelyek társadalmi ellensúlyt kerestek a korábbi világi vagy vallási uralkodókkal szemben. Ha ez még kiegészült a hódítás okozta sérelemmel vagy akár csak kívülről jövő kulturális lebecsüléssel, akkor a nemzeti kultúrának legalább a kezdeti fokát elérte közösségekben máris volt táptalaja a nacionalizmusnak.

De alighanem szükség van még egy feltételre: ahhoz, hogy a nacionalizmus lábra kaphasson, a közösség tagjainak – legalább legérzékenyebb tagjainak – elméjében meg kell bújjon, ha másként nem, hát csiráként egy önmagukról

mint nemzetről alkotott kép. Olyan egyesítő tényező vagy tényezők, mint a nyelv, az etnikai gyökerek, a (valóságos vagy vélt) közös történelem; olyan eszmények és érzületek tehát, amelyek viszonylag határozott formában vannak jelen az iskolázottabbak és a társadalmi és történelmi tekintetben fogékonyabbak lelkében, s jóval kevésbé kiforrottan, esetleg egyáltalán nem a népesség nagy részének tudatában. Ez a nemzeti kép az, amely, ha sérelem éri vagy semibe veszik, felháborodásra indítja azokat, akikben lakozik, sőt némelyikükből tudatos értelmiségit farag, kivált, ha közös ellenséggel állnak szemben, akár államon belülivel, akár kívülivel: egyházzal, kormánnyal vagy idegen ősárlókkal. Ők azok, akik beszédekkel mondanak vagy írnak, keresik a módját, hogyan ébreszthetnék rá az embereket, a népet tulajdon hibáira: költők és írók, történészek és kritikusok, teológusok, filozófusok és más értelmiségiek. Így pl. a németeknél az élet minden területén megnyilvánuló francia hegemoniával szemben az esztétika és a műbírálat viszonylag félreeső területén kezdődött meg az ellenállás (nem szeretnék itt belebonyolódni abba, hogy közelebbről mi is keltett eredetileg ellenállást a francia neoklasszicizmussal szemben Angliában vagy Svájcban). A német tartományokban ez a szembefordulás társadalmi és politikai erővé vált, a nacionalizmus termőtalajává. A német írók tudatosan meg akartak szabadulni – és másokat is meg akartak szabadítani – a fojtogatónak ítélt körülményektől: legelőször is a francia esztétikai törvényhozók zsarnoki dogmáitól, amelyek útját állták a lélek szabad fejlődésének.

De az öntelt franciákon kívül még ott voltak a hazai kényurak is – a szociális, nem csupán esztétikai kényurak. A „Sturm und Drang” nagy egyéni felháborodásának az elnyomó és nyárspolgári társadalom szabályai és előírásai ellen az volt a közvetlen célja, hogy ledöntse a társadalmi élet falait, elsöpörje az akadályokat, lent a hajlongást és a szolgálalkúséget, fent a kegyetlenséget, az önkényt, a fennhéjázást és az elnyomást, és mindenütt a „a képmutatás zagyalékait és álszent frázisait”, ahogyan Burke mondta. Ami kérdésessé vált, az általában a törvények érvényességé volt: az állítólag Istentől, természettől vagy a fejedelemtől rendelt szabályoké, amelyek tekintélyt parancsoltak és általános engedelmességet követeltek. Az önkifejezés szabadsága volt a fő követelés, a legtisztábban és legerősebben a művészekben, de valamennyire mindenki másban is munkáló teremtő akarat szabad kifejezése. Herder felfogása szerint ez az életenergia a népek kollektív géniusának alkotásaiban testesül meg: mondákban, hőskölteményekben, mítoszokban, törvényekben, szokásokban, énekekben, táncban, vallási és világi jelképrendszerben, templomokban, katedrálisokban, szertartásokban. Ezeket a kifejezési és közlési formákat nem egyetlen szerző vagy valamely azonosítható csoport alkotta, hanem a különböző tudati szinteken álló emberek közössége, személytelen összképelete és akarata. Herder meggyőződése szerint így keletkeztek azok a benső és megfoghatatlan kötelékek, amelyeknek a jóvoltából egységes, szerves egésként fejlődik a közösség.

Az egyénekben és a közösségekben is munkálkodó teremtő képesség fogalma lépett az időtlen, objektív igazság, az örök mintaképek helyébe, amelyeken kívül semmi más nem juttathatja az embereket boldogsághoz, erényhez, igazságossághoz vagy természetük igazi beteljesedéséhez. Ebből fakadt az ember és a társada-

lom új felfogása, mely az életerőt, mozgást, változást hangsúlyozta – azt, amiben az egyének vagy csoportok inkább különböznek egymástól, semmint egyeznek –, no meg a sokféleség, az egyediség, az egyéniség varázsát és értékét. Olyan felfogás ez, amely kertnek gondolta a világot, ahol minden fa, virág a maga különös, egyéni módján növekszik, megtestesítve a körülmények és saját egyéni természet által keltett vágyakat, s ezért nem vethető össze más organizmusok mintáival és céljaival. Ez keresztbe szelte az uralkodó *philosophia perennist*, a hitet az általánosságban, az egyöntetűségben, az egyetemességben, az objektív és örök törvények és szabályok időtlen érvényességében, amelyek mindenütt és mindenkor alkalmazhatók, minden emberre és dologra; amelyeknek világi vagy természeti változatát a francia felvilágosodás éharcosai hirdették, amelyeket a természettudományok és a matematika győzelmei ihlettek, s amelyek szerint a német kultúra vallásos, irodalmi, magába tekintő, miszticizmusra hajló, kisszerűen provinciális, a nyugatinak legfeljebb gyenge utánpótlása, ezért is fest olyan nyomorúságosan.

Nem akarom azt mondani, hogy ez a mély ellentét, legalábbis első pillanatban több lett volna pusztán a vízióval egy kis német költő- és kritikuscsoport tagjainak képzeletében. Ezek a költők érezték azonban a leginkább megrendültnek helyzetüket a társadalmi átalakulások folytán, amelyeken Németország, különösen Poroszország ment át a Nagy Frigyes-i modernizáció alatt. A legtehetségesebbek és legfüggetlenebbek közülük, minden valóságos hatalomtól elzárva, képtelenek lévén beilleszkedni a bürokratikus szervezetbe, amely ránehezedett a hagyományos életmódokra, élesen érzékelték az összeférhetetlenséget alapjaiban keresztény, protestáns, moralisztikus szemléletük és a francia felvilágosodás tudományos beállítottsága között. Kétszáz fejedelem kisszerű zsarnokságától sanyargatva egyre erősebb lázadással válaszoltak világuk megrendülésére, mely a XIV. Lajos seregeitől még nagyatyáik által elszenvedett megaláztatásokkal vette kezdetét. Szembeállították a német hagyomány mélységét és költőiségét, továbbá képességét a szeszélyes, mégis hiteles betekintésre a lélek kimeríthetetlen és kifejezhetetlen sokféleségébe a sekélyes materializmussal, a haszonelvűséggel, a francia gondolkodók világának lapos, elembertelenedett árnyjátékával. Ez a gyökere a romantikus mozgalomnak, amely – legalábbis Németországban – mennybe menesztette a kollektív akaratot, és megszabadította a racionális módszerekkel feltárható szabályoktól a nép szellemi életét, amely nép tevékenységében – vagy személytelen akaratában – részt vehetnek alkotó egyének, de e tevékenységeket nem figyelhetik meg és nem írhatják le. Hogy a nemzet politikai élete ennek a kollektív akaratnak a kifejeződése: ez az eszme a lényege a politikai romantizmusnak – vagyis a nacionalizmusnak.

Hadd ismételjem meg, hogy jóllehet a nacionalizmust elsősorban a társadalmat ért sérelemre adott válasznak tekintem, a sérelem csak szükséges, de nem elégséges feltétele a nemzeti önérvényesítésnek. A társadalmak egymástól időtlen idők óta elszenvedett sérelmei nem vezettek minden esetben nacionalista reakciókhoz. Azokhoz még valami egyéb is szükséges: egy újfajta életszemlélet, amellyel a politikai és társadalmi változásokban sérelmet szenvedett társadalmak, osztályok vagy csoportok azonosulhatnak, amely köré tömörülhetnek és megkísérlelhetik helyreállítani közös létüket. Ezért az oroszországi szlavofil és népbárát mozgalmat, ahogyan a német nacionalizmust is, csak úgy érthetjük meg, ha észrevesszük, milyen traumatikus hatása

volt az országra a Nagy Péter által rákényszerített erőszakos és hirtelen modernizációnak. Miként – ha kisebb mértékben is – a Nagy Frigyes-féle reformnak is, azaz a technikai forradalomnak vagy az új piacok megjelenésének és a régiók felbomlásának; s hogy ennek folytán egész társadalmi osztályok élete ment tönkre. Annak, hogy az új bürokráciához való csatlakozásra alkatilag képtelen, ám iskolázott embereknek nem volt alkalmuk kamatoztatni jártasságukat, s végül – ami a későbbi Németországot illeti – annak, hogy erős külföldi ellenfelek foglalták el, vagy vonták gyarmati kormányzás alá területeiket, s ezzel véget vetettek hagyományos életvitelüknek, bizonytalanságba, sőt kétségbe taszították őket, közülük is főként a legérzékenyebbeket és legöntudatosabbakat: a művészeket és a különféle gondolkodókat. Erre válaszol egy új szintézis, egy új ideológia kísérlete, amely megmagyarázza, egyszersmind igazolja az ellenszegülést a meggyőződésük és életvitelük ellen ható erőknek, amely új irányt mutat és új támpontot kínál az önazonosításra.

Ez meglehetősen ismerős jelenség napjainkban, nemegyszer társadalmi és gazdasági felfordulástól kísérve. Ahol az etnikai kötelékek és a közös történelmi tapasztalat nem elég erős a nemzeti érzület kialakításához, ott egy társadalmi osztályból, politikai pártból, egyházból, vagy leggyakrabban az erő és hatalom központjából: magából az államból – akár többnemzetiségű, akár nem – válhat ilyen támpont. A zászlóbontás után e zászló alá sorakozhatnak fel mindazok, akiknek felborult a hagyományos életük: föld nélküli parasztok, tönkrement föld- és üzlettulajdonosok, munka nélküli értelmiségiek, sikertelen szakemberek. De valójában e támpontok közül egyik sem olyan hathatós – sem jelképesen, sem valóságosan –, egyik sem olyan alkalmas az egyesítő erő funkciójára, mint a nemzet. Ha a nemzet átadásul egybeesik a rajongás valamely más tárgyával – fajjal, vallással, osztállyal –, akkor semmihez sem fogható vonzerővel hat.

Az első igazi nacionalisták – a németek – szolgálhatnak minderre példaként sértett kulturális büszkeségükkel, meg e sebet orvosló, és ellenállásuknak belső támpontot nyújtó filozófiai-történelmi látomásokkal. Előbb egy kis csoportja a művelt, elégedetlen francia-gyűlölőknek, azután a francia hadseregtől és a napóleoni *Gleichschaltung*-tól elszenvedett csapások hatására kiterjedt népmozgalom, a nacionalista érzelmek első nagy kitörése a diákság vad sovinizmusával, könyvégéttel, az árulók titkos bíróságok elé állításával, a hatalmassá nőtt bűvészinaszal, aki undort kelt a Goethehez és Hegelhez hasonló, békes és gondolkodókban. Más nemzetek hasonlóképpen cselekedtek, részben a német szölamok hatására, részben mert körülményeik hasonlóak voltak, s e körülmények hasonló bajokat szültek, és hasonlóan veszedelmes gyógymódot. Németország után Olaszország, Lengyelország és Oroszország, azután a maga idején a Balkán, a baltikumi nemzetiségek és Írország, majd az összeomlás után a franciák Harmadik Köztársasága s így tovább egészen napjainkig, a mai ázsiai és afrikai köztársaságokig és diktatúrákig, a regionális és etnikai csoportok parázs nacionalizmusáig Franciaországban és Nagy-Britanniában, Belgiumban és Korzikán, Kanaadában, Spanyolországban és Cipruson, és még ki tudja, hol. Amennyire tudom, a tizenkilencedik század egyetlen prófétaja sem sejtett előre semmi ilyesfélét. Ha valaki elő-

állt volna egy ilyen feltevessel, bizonyosan meggondolásra sem méltó képtelenségnek tekintették volna. Mi lehet az oka, hogy nem szűrt szemet ez a lehetőség?

4

A tizenkilencedik század és huszadik század első néhány évtizedének liberális szellemű, racionális gondolkodói egyebek között a következő feltevésekre támaszkodtak: a liberális demokrácia a legmegfelelőbb – vagy legalábbis a legkevésbé rossz – formája az emberi szerveződéseknek; a nemzetállam a független, önálló emberi társadalom normális egysége – legalábbis annak kellene lennie; s végül, ha egyszer a többnemzetiségű birodalmak (amelyeket Herder rosszul összetakolt politikai szörnyszülötteknek titulált) alkotórészeikre esnek szét, akkor végre teljesül a közös nyelvű, szokásrendszerű, emlékezetű, világlátású emberek egysülés iránti vágya. A felszabadult, önálló nemzetállamoknak – Mazzini Ifjú Itáliájának, az Ifjú Németországnak, az Ifjú Lengyelországnak, az Ifjú Oroszországnak – a közösséget agresszív nacionalizmus nem fertőzi majd (az pusztán az elnyomásból származó, torz körülmények szülötte), az államok hazafiságtól áthatva, mégis békében élnek majd egymással, s nem akadályozzák őket többé a szolgálai múlt irracionalis csökevényei. Az a tény, hogy Mazzini mozgalmának egy képviselőjét meghívták az I. Internacionálé találkozójára, s ő azon részt is vett – jóllehet ez aligha nyerhet-e el Marx tetszését –, nem jelentőség nélküli e tekintetben. Ez volt a meggyőződésük az első világháború után létrejött utódállamok liberális és demokrata alapítóinak, sőt a Népszövetség egyezségokmányára is így fogalmaz. Ami a marxistákat illeti, jóllehet történelmileg reakciónak tekintették a nacionalizmust, mégsem követelték a nemzeti határok teljes eltörlését; feltették, hogy ha majd a szocialista forradalom megszünteti a kizsákmányolást, a szabad nemzeti közösségek fennmaradhatnak egymás mellett, egészen az államok elhalásáig, melyeket osztályuralmi intézményeknek fogtak fel.

Ezek közül az ideológiák közül egyik sem sejtette meg a nemzeti érzület, mi több: az agresszív nacionalizmus fölerősödését. Ami elkerülte a figyelmüket, az nézetem szerint az tény volt – s ezt talán csak Durkheim ismerte fel világosan –, hogy az ipari fejlődés által megkívánt centralizáció és bürokratikus „racionalizálás” folyamánként felbomlott a társadalmi élet hagyományos rangsora és rendje, melyekhez az emberek lojalitása nagyban kötődött. Ez igen sok embert fosztott meg szociális és érzelmi biztonságától, előidézte az elidegenedést, a szellemi otthontalanságot és a mind erőteljesebb erkölcsi lazulást közismert jelenségét, tehát új pszichológiai fogódzók létrehozására volt szükség – tudatos szociálpolitikai erőfeszítés révén – az elvesztett kulturális, politikai és vallási értékek pótlására, amelyeken a régebbi rend nyugodott. A szocialisták abban hittek, hogy az osztályszolidaritás, a kizsákmányoltak testvérisége, és a forradalomban majdan megszülető igazságos és racionális társadalom kilátása szolgálhatnak majd ilyen „társadalmi cementként”. Bizonyos fokig így is történt. A szegények, félreállítottak, kismizettek közül némelyek kivándoroltak az Újvilágba. De a többség nem szakmai szervezetekben, politikai pártokban vagy a Sorel által kínált forradalmi mítoszokban vélte megtalálni azt, amivel ez az új kitölthető, hanem a régi, hagyományos kötelekben: a nyelvben, a talajban, a valós vagy képzeletbeli történelmi emlékezetben, és intézményekben meg vezérekben, amelyek és akik megtestesítették az

embereknek önmagukról mint közösségről, *Gemeinschaft*-ról alkotott képzetét. Olyan szimbólumokban és történelmi szereplőkben, amelyek jóval hatásosabbnak bizonyultak, mint a szocialisták vagy a felvilágosult liberálisok hinni szerettek volna. A nemzetnek mint legfőbb tekintélynek a fogalma – olykor misztikus vagy messianisztikus buzgalommal tetézve – az egyháznak, a fejedelemnek, a törvény uralmának vagy a végső értékek valamely más forrásának helyébe lépve enyhítette a csoporttudatot ért sérelmet, bárkitől származott légyen: külső ellenségtől, bennszülött tökéstől, imperialista kizsákmányolótól vagy a kényszerből elviselt lelketlen bürokráciától.

Ezt az érzületet, nem is kétséges, tudatosan aknázták ki a pártok és a politikusok, de volt mit kihasználniuk: nem azok találták fel, akik a maguk rejtett céljaira felhasználták majd. Létezett, és megvolt a saját ereje, amelyet egyesíteni lehetett más erővel, leghatékonyabban a modernizációra hajló állam erejével – védekezéséppen más, idegennek vagy ellenségesnek tartott erővel szemben –, vagy sajátos vallási, politikai és gazdasági csoportokkal, osztályokkal vagy mozgalmakkal az államon belül, amelyekkel a társadalom zöme nem azonosította magát ösztönszerűen. Fejlődött, és sok mindenre volt alkalmazható: a szekularizáció, az iparosítás, a modernizáció vagy a források racionális felhasználásának eszközeként, de a valós vagy képzeletmúlthoz, valamiféle pogány vagy újközépkori paradicsomhoz folyamodásként is, egy derekabb, egyszerűbb, tisztább világ látomásaként; a vér szava vagy valamely ősi hit felhívásaként, idegenek, kozmopoliták, „filozopterek” és „közgazdák és számítógatók” ellen, akik nem érték meg a nép igazi lelkét, gyökereit, és kiforgatják tulajdon örökségéből.

Nekem úgy tűnik, hogy azok, akik – bár más tekintetben fogékonyak voltak – nem fogták fel, mekkora feszítőerő halmozódott fel a be nem gyógyult lelki sebeknek és annak a képnek az egymásra találásában, mely szerint a nemzet az élők, holtak és még meg sem születettek közössége (ami igen baljós hit, ha patológikussá válik), azoknak nem volt kellően éles szemük a társadalmi valóságra. Úgy gondolom, ez a mára éppúgy érvényes, mint az utóbbi két-száz évre. A modern nacionalizmus csakugyan német földön született, de mindenütt kifejlődött, ahol a körülmények kellően hasonlítottak ahhoz, ahogyan a modernizáció hatott a hagyományos német társadalomra. Nem azt akarom állítani, hogy ez az ideológia elkerülhetetlen volt; lehet, hogy nem kellett volna feltétlenül megszületnie. Senki nem bizonyította még be meggyőzően, hogy az emberi képzelet felfedezhető törvényeknek engedelmeskedne, vagy az eszmék mozgása előre megjósolható lenne. Ha ez az eszmeegyüttes nem születik meg, a történelem más fordulatot vehetett volna. A németek megsebződtek, de ha más lett volna rá a gyógyírjuk – amit Raymond Aron (aki ezt a marxizmusra mondta) az értelmiségiek ópiumának nevezett –, máshogy ütöttek volna ki a dolgok. De ez az eszme megszületett, s olyan következményekkel járt, amelyeket jól ismerünk, és nekem úgy tetszik, ideológiai makacsságra vall, ha természetét és fontosságát nem ismerjük föl.

Miért nem volt mindez előre látható? Részben talán a „whig felfogás” miatt, amelyet oly széles körben elterjesztettek a felvilágosult liberális (és szocialista) történészek. A kép meglehetősen ismer-

rős: egyik oldalon a sötétség erői – egyház, kapitalizmus, hagyomány, tekintély, hierarchia, kizsákmányolás, előjogok –, a másikon a *lumières*, azaz a küzdelem az értelemért, a tudásért, az embereket elválasztó korlátok lerombolásáért, az egyenlőségért, emberi jogokért (főleg a dolgozó tömegek jogaiért), az egyén és a társadalom szabadságáért, a nyomorúság, az elnyomás, a kegyetlenség visszaszorításáért, az emberekben közös vonások, s nem a közöttük levő különbségek hangsúlyozásáért. De hogy a lehető legegyszerűbben fogalmazzunk, a különbségek nem voltak kevésbé valóságosak, mint az eredetbeni azonosság, mint az ember Feuerbach- és Marx-féle „nembelisége”. A nemzeti érzületből, amely e különbségekben fakad, a világozottság és a sötétség, a haladás és a reakció közötti választóvonal mindkét partjára jutott egy rész, ahogyan manapság a kommunista táboron belülről is. A semmibe vett különbségek feltolulnak, és a végén szembefordulnak mindazokkal a törekvésekkel, amelyek el akarták törölni őket valamilyen feltételezett vagy kívánt egyfomáság jegyében. Az értelem által vezérelt egységes, tudományosan szervezett világrend eszméje volt a leglényege a felvilágosodás programjának. Mikor Immanuel Kant, akiről aligha gondolhatjuk, hogy az irracionális muszra hajlott volna, azt mondta, hogy „az emberiség meggyöngyözött gerendájából sohasem lehet már egyenes dolgot faragni”, nem állított képtelenséget.

Szeretnék mindezekhez hozzáfűzni még valamit. Úgy vélem, hogy a tizenkilencedik századi és a huszadik század eleji gondolkodás megdőbentően Európa-központú. Vegyük bár a legképzeltetésűbb és legradikálisabb gondolkodók szavait ebből a korszakból, ha Afrika vagy Ázsia lakosairól beszélnek, akkor gondolataikban majdnem mindig van valami távoli és elvont. Ázsiáról és Afrikáról szinte kizárólag az jut az eszükbe, hogy mit művelnek ott az európaiak. Akár imperialisták, akár jó szándékú gyámkodók, akár a gyarmatosításon és kizsákmányoláson felháborodott liberálisok vagy szocialisták, Afrika és Ázsia népeit az európaiak gyámoltottjainak vagy áldozatainak tekintették, ritkán vagy egyáltalán nem szemlélték őket önmagukban, saját történelmükkel és kultúrával bíró népekként, amelyeknek múltját, jelenét és jövőjét tényleges jellemvonásaik és körülményeik alapján kell megérteni. S ha elismerték is olyasfajta bennszülött kultúrák létezését, mint amely mondjuk India vagy Perzsia, Kína vagy Japán sajátja, erről rendszerint nyomban megfeledkeztek, mihelyt e társadalmak jövőbeni szükségleteire terelődött a szó.

Nem is igen merült fel, hogy ezekben az országokban a nacionalizmus felüthetné a fejét. Még Lenin is úgy gondol-

kodott ezeknek a földrészeknek a nemzeti mozgalmairól, mint fegyverekről az európai imperializmus ellen, és támogatásukról is csak úgy, mint ami siettetetheti vagy késleltetheti a forradalmakat Európában. Ez teljességgel érthető, mivel ő és forradalmártársai úgy tartották, hogy itt van a világ hatalmi centruma; hogy az európai proletárforradalom mindenütt másutt is automatikusan felszabadítaná a dolgozókat; hogy ez a győzelem elsöpörné az ázsiai és afrikai gyarmati vagy félgymati kormányzatokat, és az azok által kormányzottak tagjaivá válnának az új, társadalmi egyenjogúságon alapuló nemzetközi világrendnek. Lenin illetéknéppen nem érdeklődött a különféle társadalmak magában vett élete iránt, követve e tekintetben Marxot, akinek írásából India, Kína, vagy éppenséggel Írország sem olvasható ki jövőjét.

Ez a majdnem egyetemes Európa-központúság magyarázhatja – legalább részben – azt a tényt, hogy nemcsak az ezeken a földrészekeken kirobbant heves antiimperializmust nem jósolták meg előre, hanem a nem kevésbé heves nacionalizmust sem. Az 1904-ben Oroszország felett aratott japán győzelemig egyetlen nem európai népet sem láttak a nyugati társadalmi vagy politikai teoretikusok a szó átfogó értelmében vett nemzetnek, amelynek belső jellegzetességei, történelme, nehézségei, jövőbeli lehetőségei döntő fontosságú terület lett volna a közügyek, a történelem és az általában vett emberi fejlődés kutatói számára. Ez minden másnál jobban segít megmagyarázni, miért támadt ez a különös lyuk a múlt jövőképeiben. Tanulságos szem előtt tartanunk, hogy az orosz forradalom eredendően mentes volt bármiféle nacionalista elemtől, még az intervenciók időszak után is – sőt helyénvaló szigorúan antinacionalista jellegűnek mondani –, ez a vonása később mégis eltűnt. Azok az engedmények, amelyeket Sztálin tenni kényszerült a nemzeti érzületnek az előtt és az alatt, hogy Hitler megrohanta Oroszországot, majd később a tisztán orosz történelem hőseinek dicsőítése jól mutatják, mennyire nélkülözhetetlen volt ennek az érzületnek a mozgósító ereje a szovjet állam céljainak eléréséhez is.

Azt hiszem, nem túlzás azt állítanunk, hogy manapság – legalábbis a nyugati világon kívül – egyetlen politikai mozgalom sem érhet el sikereket anélkül, hogy ne szövetkezne a nemzeti érzülettel.

Nem vagyok sem történész, sem politológus, és nem állítom, hogy magyarázattal szolgáltam erre a jelenségre. Csúpán egy kérdést szerettem volna feltenni, felhívni a figyelmet arra, hogy a romantikus lázadásnak ez a sajátos, világunkat oly döntően befolyásoló oldalhajtsága több figyelmet érdemel.

FORDÍTOTTA SERES IVÁN

FILMVILÁG

A JÚNIUSI SZÁM TARTALMÁBÓL

„Tarr Béla addig filmezett, míg majdnem megszüntette a filmet”

— Esterházy Péter és Margócsy István írása; Kovács András Bálint beszélgetése az alkotókkal

Buñuel — Eörsi István esszénaplójából (Időm Gombrowiczsal)
Álmok, csigák, lakkcipők — beszélgetések Luis Buñuellel

Altman — „Évek óta várjuk az amerikai nagyregényt, nem gondoltam volna, hogy egy film teljesíti majd be vágyainkat” (Gore Vidal) —
Báron György kritikája a Raymond Carver novelláiból készült *Short Cuts* című filmről; Raymond Carver: *A kövér*.

ÚJ MŰVÉSZET

A JÚNIUSI TARTALOMBÓL

Sinkovits Péter: Molnár Sándor tűzképei.

Passuth Krisztina: Tumo képben-rajzban. Molnár Sándor kiállítása.

Molnár Sándor: Festő-jóga

Varga Koppány: Fél. Stúdió — éves kiállítás.

Bakos Katalin: A cseh art deco.

Kiss Éva: Mese a Bodnár családnak.

Előfizethető személyesen, faxon, vagy levélben is: 1054 Budapest V. Báthori utca 10. VII. emelet 707.

TELEFON/FAX: 131-6702

Ezredvégi beszélgetés Martényi Ferenc pszichiáterrel

VAN-E ÁLTALÁNOS ÉRVÉNYŰ

MEGHATÁROZÁSA MA A „LÉLEK”-NEK?

– Matriális szinten lehet úgy fogalmazni, hogy a lélek a legmagasabb szintű emberi idegrendszeri működésnek a produktuma. Ennek lehetnek patológiás és normális jelenségei. Egy másik definíció a lélekről mint transzcendenciáról nyilatkozik. Ez a kettős megközelítés nagyon ősi: Szent Pálnak a lélekről alkotott koncepciója úgy szól, hogy van *psyché* (mi ezzel foglalkozunk), és van *pneuma*, ami az örökkévaló lélek (ez az emberi *psyché*től részben független). Nekünk a *psyché*, az anyaghoz kötődő lelki tevékenység vizsgálatára vannak eszközeink: különféle vizsgálati, statisztikai, értékelési módszerek. A baj ott kezdődik, amikor ezeket a módszereket valamilyen módon transzcendens jelenségre is alkalmazni akarják, mivel ez egy más szintet jelent. Ez hit kérdése: valaki vagy hiszi, vagy nem hiszi, hogy létezik. Mindenesetre az általunk használt pozitív vizsgálati eszközökkel nem kutatható. Vannak ugyan parapszichológiai nevezett jelenségek, amelyekre nincsenek magyarázataink. Ezekre használunk különféle fogalmakat, de hogy ezek a fogalmak pontosan mit takarnak, nem tudjuk. Gondolatátvitel – ezt a fogalmat használjuk, de hogy ez hogyan működik, erre nincsen érvényes hipotézis.

– KEVÉS TUDOMÁNY VAN MA, AMELY OLYANNYIRA SOKFELÉ ÁGAZOTT SZÉT, MINT A PSZICHIÁTRIA. HOGYAN ÉS MIÉRT TÖRTÉNT EZ ÍGY?

– A mai napig abból a pszichopatológiából élünk, amit a század első egy-két évtizedében néhány nagy pszichiáter megalkotott. A diagnózisaink jelentős része is az akkor leírt pszichopatológiai jelenségekre épül. A pszichiátria története néhány nagy szakaszra osztható.

A pszichiátria „előzményét” a leprozionumok, a volt lepratelepek jelentették. A 15–16. században megszűnt a lepra Európában, és ezekre a telepekre betelepítették a bolondokat, azokat az embereket, akikkel nem tudott mit kezdeni a társadalom. Vagy fölrakták őket egy hajóra – ez volt a „bolondok hajója” –, aztán föl-alá jártak vele. A 18. század végén vált a pszichiátria valójában az orvostudomány részévé. Gyökeres fordulatot a leíró pszichiátriának, valamint a pszichoanalízisnek a múlt század végi megjelenése hozott. Ezt követően is a pszichiátria még egy szakmát, egy tudományt jelentett. Változás akkor következett be, amikor ez a szakterület kezdett a különféle társtudományok erőterébe kerülni. Azóta a medicinán belül nincs még egy olyan ágazat, amelynek annyi érintkezési felülete lenne más tudományterületekkel, mint a pszichiátri-

ának. Számunkra evidens az érintkezés a szociológiával, a pszichológiával, a biológiával, a neurokemiával és még nagyon sok mással. Ezeknek a társtudományoknak az erőterébe kerülve a pszichiátria a húszas-harmincas években elkezdett szétmállani. Megjelent egy szociológiai ihletettségű pszichiátria, amely a kóros lelki működések háttérben szociális eseményeket próbált feltárni. Megjelent egy biológiai szemléletű pszichiátria, amely elsősorban az idegrendszer strukturális elemeit, majd pedig, az ötvenes évektől kezdődően, ennek sokkal mélyebb neurokémiai háttérét törekszik feltárni. Megjelent a tízes években a pszichoanalízis, ami belső törvényszerűségeket működését kutatja és az egyéni pszichés fejlődés kóros jelenségeit írja le. Az ötvenes-hatvanas évekre pedig végül oda jutottunk, hogy megszűnt az egységes pszichiátria, és beszélünk szociálpszichiátriáról, analitikus pszichiátriáról, biológiai pszichiátriáról stb. Sajnos ezek a leírások, bár ugyanarról szólnak, a megközelítési módok eltérése folytán szétartanak, és mind a mai napig kevés jele mutatkozik a konvergenciának egy-egy betegség megítélésében. Meg kell azonban jegyezni, hogy van néhány igen ígéretes közeledési próbálkozás: sajátos módon pont a neurobiológia és a pszichoanalízis között. Ez nem is meglepő, ha meggondoljuk, hogy Freud a múlt század végén az afáziák, az organikus eredetű beszédzavarok vizsgálatából kiindulva messzematató, a pszichoanalitikus szemlélet szempontjából fontos következtetésekre jutott.

Az orosz Luria, a neuropszichológia egyik megteremtője ugyanakkor a pszichoanalízis felől fordult az agyi magasabb funkciók lokalizációjának kutatása felé.

– MILYEN MÓDSZEREK, MIFÉLE ESZKÖZÖK HASZNÁLATOSAK MA A PSZICHIÁTRIÁBAN?

– A pszichiátria eszköztára a múlt század végéig kimerült a szedálásban, a nyugtatásban. A nyugtalan, agresszív beteg megfékezésére egészen elképesztő dolgokat használtak. Régi fametszeteken látni beteget, akit olyan kalodába ültettek bele, amelyből ki se látott. Nyilván abból a feltevésből indultak ki, hogy ha az embert megfosztják az érzéki világtól, a percepciótól, akkor majd megnyugszik. Ma tudjuk, hogy ennek pont az ellenkezője igaz: ha valakit megfosztunk a külvilág ingereitől, akkor éppen hogy pszichózisba kergetjük bele. Voltak vízkúrák, fürdőkúrák meg hűtőkúrák, nagyon sok minden. A kezelések terén az első igazi változást a hipnózis alkalmazása jelentette. Ez ma az egyik legkörülhatároltabb, legnagyobb eszköztárral rendelkező pszichoterápiás technika. Hipnotikus állapotban, ami mind az alvástól, mind pedig az ébrenléttől alapvetően különböző tudatállapot, olyan emlékek és információk hívhatók elő, amelyek normál körülmények között egyáltalán nem megközelíthetők. A hipnózisban el tudunk érni pél-

A beszélgetést a Fríz Produceri Iroda rögzítette. Producer: Kopper Judit.

dául olyan szerveket, amelyeket máskülönben nem tudnánk. A hipnózist egyébként Freud is használta, de később rájött, hogy nem kell ahhoz hipnózisba vinni a beteget, hogy mély lelki struktúráiba: a tudattalan tartalmakba betekintést nyerjen. Ezen a nyomon dolgozta ki az analízist, amelyből mint gyökérből ágazik ki számos egyéb pszichoterápiás technika. Ezek egy része skatított Freuddal, más részük elfogadja kiindulási pontnak. A változtatásoknak köszönhetően egyre többféle analitikus technika létezik. Vannak aztán viselkedésterápiák, amelyek nem kívánnak foglalkozni mélylélektani eseményekkel, csak az emberi viselkedést próbálják megváltoztatni. Megjelentek különböző szocioterápiák, amelyek az emberi környezetbe való beilleszkedést próbálják valamilyen módon újra elősegíteni.

Egy további fordulat az ötvenes években következett be, amikor megjelent két alapvető gyógyszercsoport: az antidepresszánsok és a téboly elleni szerek. Ezek közül az első a klorpromazin volt, ami Magyarországon Hibernál néven került forgalomba, és mind a mai napig használják. Ezek a szerek szinte egy csapásra nagyon sok beteget gyógyíthatóvá, de legalábbis kezelhetővé tettek. Ez az egészség-betegség probléma új dimenzióját vetette fel. Felmerült a kérdés: ha megszüntettük egy páciens hallucinációit, és már nincsenek üldöztetési gondolatai, akkor egészségesnek tekinthető-e, vagy az egészségnek egy tágabb értelmét vegyük-e célba: a beteg környezetébe történő teljes beilleszkedését, azt, hogy a munkájában, az életében, az ételeiben örömet lelj; tehát valamiképpen az élet teljességét. Ez akkor vált lehetségessé, amikor kiderült, hogy mi történik a pszichotikus betegekkel, ha nem hallucinálnak, és nincsenek gondolkodászavaraik. A hetvenes-nyolcvanas évek mind a pszichoterápiában, mind a gyógyszeres technikák terén e teljesség irányába mutató módszerek keresésével teltek el. Kiderült: minél finomabb változásokat igyekszünk elérni, minél közelebb próbálunk jutni az egészséghez, annál több energiát kell befektetni.

– MEGHATÁROZHATÓ-E EGYÁLTALÁN, HOGY MI AZ „EGÉSZSÉGES” ÉS MI A „BETEG” ÁLLAPOT?

– Ez a kérdés kétféleképpen közelíthető meg: egyrészt egy társadalmilag elfogadott és nagyon rosszul meghatározható norma az, ami a normalitást jelenti. Van aztán egy sokkal tudományosabb igényű definíció is: normálisnak tekintjük azt, ami a normál eloszlás görbében egy bizonyos területet fed. Persze ezzel a második megközelítéssel a hétköznapi gyakorlatban nem megyünk túlságosan sokra. Ugyanis az, hogy egy társadalom mit tekint aktuálisan normálisnak és mit fogad el, az szinte évtizedenként változik. A lilára festett kakastaréj és a szöges bördzseki húsz évvel ezelőtt patológiás lett volna, míg ma egy szubkultúra bevett viselkedésmintája. Másik példa: Afrikából érkezett hallgatónk elmondta, hogy az általunk használt diagnózisok nekik keveset mondanak, ugyanakkor megértik, hogy ebben a környezetben mi a jelentőségük. Náluk is felfedezhetők ilyen személyek, de őket nem zárják elmeorvosintézetbe; igaz, kevesebb is van, hiszen ott a család ezt az egész problémát jórészt meg tudja oldani. Van „felvevőkapacitás” ezekre a kóros, vagy általunk kórosnak minősített lelki jelenségekre. Ezért aztán nagyon nehéz megmondani, hogy mi normális és mi nem. Egyébként a pszichiátria nem is nagyon használja ezt a fogalom párt.

– VANNAK-E EGY-EGY KORRA JELLEMZŐ BETEGSÉGEK?

– Egyes koroknak vannak, ha nem is típusos, de sajátosnak nevezhető lelki jelenségei. Nagy Szent Teréz a leíró pszichiátriában mint hisztériást írta le. Az ő elragadtatásai, ha csak a pszichopatológiai jelenségeket soroljuk fel, kimerítik a hisztéria kritériumait. Nagy hiba lenne azonban e szakrális jelenségeket a környezetükből kiragadva vizsgálni. Voltak aztán olyan skizofrének, méghozzá számosan, akik a festészetben vagy a költészetben nagyot alkottak: Strindbergtől Van Goghig vagy Gulácsyig. Egyes korokban bizonyos betegségek jelentősége megnőtt. Ma is vannak a jelenre jellemző betegségek. Ezek eredete két okra vezethető vissza: egyik oka az európai civilizációra az utóbbi évtizedekben jellemző nagyfokú izoláció. Megszűnt a családoknak az a hagyományos modellje, ami Magyarországon is működött úgy-ahogy a hatvanas évekig. Ez a kulturális és szociális miliöváltozás sokaknál beilleszkedési zavarokat váltott ki. Másrészt megjelent néhány olyan betegség, amiről eddig nem tudtuk, hogy létezik, illetve nem voltak fogalmaink a leírásukra. Az elmúlt két évtizedre az jellemző a pszichiátriában, hogy az ún. szorongásos kórképek kerültek túlsúlyba. Ennek van egyrészt egy szociális vetülete, másrészt lehetővé vált a nagyon pontos leírásuk. Ezek egyike a pánikbetegség, amit 20 évvel ezelőtt mint hisztériát vagy mint vegetatív neurózist akasztottak az érintett személyek nyakába. Igazán nem is nagyon tudtuk vele mit kezdeni, nem voltak rá eszközök. Ma ez a kórkép világosan körül van határolva; tudjuk, hogy milyen kritériumok alapján lehet valakit ilyen típusú betegnek tekinteni. Amennyiben pedig megfelel ezeknek a kritériumoknak, akkor egyértelmű terápiás stratégiák állnak rendelkezésre.

– TÉRJÜNK ÁT TALÁN A GYÓGYSZEREK KÉRDÉSÉRE. MIŐTA ALKALMAZZÁK A MA HASZNÁLATOS SZEREKET?

– Az antidepresszánsok és a tébolyellenes szerek megjelenése jól mutatja a tudományos kutatás menetét, ami nem egyenes vonalúan halad, hanem úgy, ahogy az ökör megy. Ezeket a gyógyszereket eredetileg ugyanis nem arra szánták, amire ma használják. A Hibernált kezdetben sebészeti beavatkozásoknál alkalmazták (innen ered a neve: hibernálni lehet vele). Később kiderült, hogy antipszichotikus hatása van. Az első antidepresszánsok a tüdőgyógyászatban jelentek meg. Később kezdtek figyelni arra, hogy a kezeltek viselkedése megváltozott: hangulatuk javult. Egyébként általában jellemző a farmakológiára, hogy bevezetnek szereket, amelyekről kiderül, hogy nem használhatók arra, amire kifejlesztették, és esetleg évekkel, évtizedekkel később, egészen más területen bukkannak föl, így aztán nem állítható egyértelműen, hogy egy szer elavult, legfeljebb az indikációs területét nem tudjuk pontosan behatárolni. Az utóbbi két évtized pszichopharmakológiai kutatásai természetesen már sokkal célirányosabbak; egy-egy molekuláról viszonylag nagy biztonsággal megmondható, hogy várhatóan milyen hatása és milyen mellékhatása lesz.

Arról, hogy adott kórképek hátterében milyen molekuláris, milyen kémiai folyamatok állhatnak, ha a tudásunk nem is kimerítő, de azért elég erős elképzeléseink vannak. Ezeknek a mechanizmusoknak a befolyásolása ma már sokkal célirányosabban történik, ami új terápiás stratégiát tesz lehetővé számos betegség esetében. Az antidepresszánsok például régebben számos mellékhatással jártak. A hatásmechanizmusuk akkor nem volt ismert. Ma tudjuk, hogy a

két ingerületátvivő anyag, a szerotonin és a noradrenalin szabályozási zavara áll a depresszió hátterében, és ezen mechanizmusok serkentésével lehet antidepresszáns hatást kiváltani.

– Milyen kutatások folynak ma? Mennyire meghatározó a kutatásban az üzleti motívum?

– A gyógyítás jelentős része gyógyszeres kezelés, így a farmakológiai iparnak meghatározó jelentősége van. Ha közvetlenül nem is vesznek részt egy kutatásban, de az eredményeket a későbbiekben fel tudják használni, így számukra még a kissé távolabb eső kutatási területeket is érdemes szponzorálni. Maga a gyógyszeripar óriási üzlet, különösen azokon a területeken, ahol tömeges problémák vannak. A pszichiátriában a szorongás és a depresszió a két leggyakoribb kórkép, valamint meghatározó jelentőségű a skizofrénia. Ezek mellett az öregedési elbutulási folyamatoknak a feltartóztatása a gyógyszergyárak további óriási üzleti lehetősége, egyszermind a civil társadalmak óriási igénye. Ez érthető, ha belegondolunk abba, hogy az öreg, demens, elbutult embereknek az ellátása egy modern társadalomban mennyi pénzbe kerül, és milyen nehézségekbe ütközik.

– A GYÓGYSZERHASZNÁLAT SZÁMOS ETIKAI ÉS GYAKORLATI KÉRDÉST IS FELVET: EGY SZER SZEDÉSE Mennyire változtat meg egy személyiséget? Mennyire válik függővé tőle egy ember?

– Óriási felelősség gyógyszert adni, hiszen csak többekévé ismert hatásmechanizmusokon keresztül próbálunk beavatkozni egy ember központi idegrendszerébe, illetve teste molekuláris folyamataiba. Ezért a gyógyszerek pontos ismerete a modern pszichiátria egyik alapkérdése. Ugyanis nagyon hatékony szereink vannak, melyek nagyon súlyos következményekkel is járhatnak. Például a szorongásos betegeknek használatos benzodiazepinek mellékhatása a hozzá szokás. Esetenként egyre nagyobb dózissokra van szükségük azoknak, akik szedik, így aztán ördögi körbe keverednek, amiből csak sok szenvedéssel járó, nagyon költséges elvonókúrával lehet őket megszabadítani. Ezért ma Magyarországon nem a kábítószer, hanem az egyéb gyógyszerekkel való visszaélés, a hagyományos nyugtatók nagy mennyiségben történő fogyasztása, valamint az egymással, illetve az alkohollal való kombináció, a toxikómánia vagy politoxikómánia jelenti a legfőbb gondot, hiszen ezekhez a gyógyszerekhez majdhogynem korlátozás nélkül hozzá lehet férni.

A kezelésük nagyon nehéz, mert a gyógyszerek elvonása kínszenvedést jelent a betegek számára – amivel tisztában is vannak, ezért meg sem keresik a pszichológiai szolgálatot. Sokszor nem is látják értelmét: a toxikománok egy része már amúgy is elvesztette az egzisztenciáját. Ha toxikomániájából ki is gyógyul, helyzete nem változik meg.

– MIT TUD KEZDENI A PSZICHIÁTRIA AZ ALKOHOLIZMUSSEL?

– Magyarországon az alkoholizmus súlyos probléma. A mértékét sokféle módszerrel próbálják mérni. Az egyik bevált becslési eljárás az elhalálozottaknál tapasztalható májcirózis, májsugor gyakoriságán alapul. Ebből hozzávetőlegesen kikövetkeztethető az alkoholisták száma. Az alkoholizmus azonban nemcsak az alkoholistákat, hanem a környezetüket is súlyosan érinti. Ez együttesen a népesség 15–20 százalékát is jelentheti. Ekkora tömegnek az ellátására sem eszköz, sem anyagi háttér sem áll rendelkezésre.

– A HAGYOMÁNYOS KÁBÍTÓSZERHEZ KÉPEST AZ ÚJAK Mennyire kívánnak másfajta megközelítést?

– A morfin- és opiátszármazékok mintegy százötven éve vannak forgalomban. Használatuk azonban csak a század ötvenes-hatvanas éveiben növekedett meg drasztikusan. A koreai és főként a vietnami háború idején terjedtek el az Egyesült Államokban, aztán pedig Európában is.

Sokféle kábítószer van; a veszélyesebbek azok, amelyeknél a függőség már egy-két alkalom után kialakul, mint például a heroin esetében. Vannak aztán olyan szerek, mint például az LSD, amelyeknél nem alakul ki függőség. A kokaint sokáig a kevésbé ártalmas szerek között tartották számon, holott fogyasztása rendkívüli veszéllyel jár: az agresszív viselkedést nagymértékben fokozhatja.

A drogok olyan élményeket adnak fogyasztóiknak, ami másképpen nem adatik meg nekik. A drog fogyasztói elmondják, hogy a világnak egy olyan kristálytiszta, rendezett látását adják, amiért érdemes élni vele. Volt egy tanítványom, akiről kiderült, hogy narkózik. Elmondta, hogy benarkózva a mi világunk egy egészen patológiás világ, és számára a természetes környezetet ez az állapot jelenti. Ekkor egészen más dimenzióba kerül, és tisztán látja az összefüggéseket, amik tiszta fejjel alig leírhatók.

Ennek a nagyon más élménynek a megtapasztalására irányuló vágyunk nyilvánvalóan az a környező sivárság, hétköznapi taposómalom a magyarázata, ami az európai civilizációt jellemzi. Ebből egy molekula segítségével korlátozott időre ki lehet lépni, és be lehet kukucskálni, sőt át lehet lépni egy másik világba, és meg lehet élni valami csodálatosat.

A következő években, minden küzdelmünk ellenére, a kábítószer-használat emelkedni fog. Főként azért, mert nincsenek igazán hatékony ellenszereink, nincs olyan kínálatunk, amit egy széles népességnek ajánlhatnánk. Nem tudunk mit kínálni azoknak a fiataloknak, akik eljárnak különféle helyekre, ahol közösségélmények érik őket. Mihelyt felhagynak vele, gyakorlatilag ugyanabba az izolációba zuhannak vissza, amelyben megelőzőleg voltak. Ez csak az egyik következménye a közösségek hiányának.

Elveszték azok a közösségek, amelyekhez néhány évtizede még tartozni lehetett. Elveszték a legényegyletek, elvesztett a fonó az asszonyok számára, és elveszték a szekularizáció következtében azok az egyházi közösségek is, amelyek számos pszichés problémát képesek voltak kezelni. Nemcsak az egyéni kérdéseket, hanem családi konfliktusokat is. Az idős, egyedülálló emberek az egyházakban találhatták meg a helyüket. Ezek elveszték. Valami odavesztett, és mind a mai napig nincs helyette új.

– HOGYAN JELENTKEZNEK AZ ÉLETMÓD MEGVÁLTOZÁSÁNAK KÖVETKEZMÉNYEI? Milyen hatása van a GYORSULÁSNAK?

– A család alkalmas volt számos konfliktus feldolgozására, hiszen számos viselkedésmintát lehetett látni, sokféle visszajelzést lehetett kapni. Ma nukleáris családok vannak; három, maximum négy főből áll egy átlagos család. A családtagok közti interakció drasztikusan lecsökkent, a gyakran csak napi néhány percnyi érintkezés elégtelen arra, hogy a konfliktusmegoldó mechanizmus kialakulhasson.

Alapvető gondnak tartom olyan új szerepek és elvárások megjelenését, amelyekkel nem tudnak mit kezdeni, illetve amiknek a feldolgozására nincsenek eszközök. A felgyorsult élettempó következtében az információk sebessé-

ge is felgyorsult. Ennek pedig megvan a maga pszichopatológiai konzekvenciája. Ha ugyanis nem tudok valamit kellő gyorsasággal feldolgozni, akkor ez frusztrációval jár, hiszen akkor döntéseim megalapozottságában nem lehetek biztos, nem tudhatom, hogy jól döntöttem vagy rosszul. Aminek nyilvánvalóan szorongást gerjesztő hatása van. További fontos változást a referenciapontoknak és a biztosságerzetnek az elvesztése jelent. Amíg néhány évtizeddel ezelőtt a család, a munkahely, az egész életter egy könnyen körülhatárolható térségre terjedt ki, a mai nagyvárosi létnek, de a vándormunkások életének is a napi többórás utazás rendszeres velejárója.

– A HIRDETÉSEKET ELNÉZVE ÚGY TŰNIK, HOGY VIRÁGKORA VAN A KÜLÖNFÉLE PSZICHOTERÁPIÁKNAK ÉS PSZICHOTECHNIKÁKNAK.

– Az elmúlt néhány évben megjelent a betegségnek és az egészségnek, valamint a gyógyításnak egy teljesen új dimenziója. Megjelentek ugyanis klinikailag egészségesnek tekinthető kliensek is, akik igényük van arra, hogy foglalkozzanak velük, akiknél a hétköznapi életében apróbb-nagyobb konfliktusok, frusztrációk jelentkeznek. Ezekből betegség nem alakul ki, de hogy ez a későbbiekben se alakuljon ki, meg kell tanítani a konfliktusok optimális kezelésének technikáját. Ennek ellátására, először az Egyesült Államokban, létrejött egy pszichoipar. Ma már nálunk is van. Én jónak tartom, ha az emberek foglalkoznak a saját pszichéjükkel, a konfliktusaikkal, a frusztrációikkal.

– A KÜLÖNFÉLE KONFLIKTUSOK EGYIK FELOLDÁSA A KREATIVITÁS. MILYEN ESÉLYEI VANNAK MA ENNEK?

– A konfliktusok ilyen irányú kifuttatása sajnos ma nagyrészt megszűnt. Sem hely, sem idő nincs igazán erre. A környezet pedig sokszor visszautasítja. A kreatív emberek ezért gyakran a deviánsok közt kötnek ki. Sok olyan fiatal páciensünk van, akik rendkívül kreatívak, de miután kreativitásuk nem kapott kellő megerősítést, olyan környezetet kerestek, ahol kreativitásuk elismerést kapott: a deviáns környezetben.

– MELYIK TERÜLETEN VÁRHATÓAK A KÖZELJÖVŐBEN ÁTTÖRÉSEK?

– Elképesztő mennyiségű információ áll rendelkezésünkre az idegrendszer működésével, a pszichés tevékenységekkel kapcsolatban. A gondot az jelenti, hogy az egyes diszciplínák művelői már csak a saját területüket képesek áttekinteni. Hiányoznak azok a személyiségek, akik hidat képeznének; akik képesek lennének történetesen a neuro-

kémia és a pszichoterápia közti mozgásra. Pedig az egyik terület paradigmái hasznosíthatók lehetnének a másik diszciplína számára. Ezért aztán a pszichiátriában nem lehet áttörésről beszélni, hiszen a pszichiátria egy óriási, átfoghatatlan terület. Vannak persze olyan kutatási területek, ahol hatalmas energiák koncentrálnak. Ilyen például az öregedési folyamatok neurokémiaja és pszichológiája, továbbá ezek molekuláris befolyásolása a gyógyszeres kezelés területén.

A terápiában a beteg háromoldalú kezelését, az integratív szemléletet tartom nagy horderejű változásnak. Ennek megfelelően egy magát korszerűnek mondó team áll orvosból, pszichoterapeutából, szocioterapeutából és szociális nővérből, akinek a feladata a páciens környezetének felmérése. A jövőben egy korszerű teamnek legalább 4–6 emberből kell állnia, hogy megfelelően kezelhesse a beteget és problémáit.

– MILYEN VESZÉLYEKET ÉRZÉKELSZ A MAI VILÁGBAN?

– A szakmám helyzete nem független attól a gazdasági helyzettől, amelyben vagyunk. Attól tartok, hogy katasztrófa felé haladunk. Az emberi jogok érvényesítésére tekintettel a pszichiátriai betegek egy részénél megszűnik a kezelés. Olyan betegeket, akiket évtizedekig bezárva tartottak pszichiátriai intézetekben, most – részben az anyagi feltételek hiánya miatt, részben pedig jogi okokból – elbocsátanak. Jó néhány ezer betegünk ennek következtében hamarosan az utcán találhatja magát. Az ő ellátásukra egyáltalán nem vagyunk felkészülve, ezért a következmények katasztrofálisak lesznek.

Nagy veszélynek tartom a nyugati civilizáció elöregedését. Az Alzheimer-kórnak ugyan vannak már bizonyos elenszerei, ám ezek az ezredvégen még nem lesznek használhatóak. A nyugati társadalmaknak, akárcsak a magyarnak, egyre nagyobb demens öreg populációt kell eltartani. Az ő eltartásuk morális kötelezettség; nincs Taigetosz, de megoldás sincsen. Népeiségünk harminc százaléka elbutul; talán genetikai okokból, mindenesetre velük nem tudunk mit kezdeni. Tovább növelik számukat majd az AIDS-betegek, aminek egyik kimenetele szintén az elbutulás. Az alkoholisták jelentős részénél az idő előrehaladtával ugyancsak komoly elbutulás következik be. Szintúgy a gyógyszerfüggők esetében. Ezért aztán a 21. századot az elbutulás századának látom, melyben egyre több buta embert kell néhány nem túl okosnak eltartania.

A BESZÉLGETÉST MONORY M. ANDRÁS ÉS TILLMANN J. A. KÉSZÍTETTE

Vekerdy Tamás Cirkusz, vurstli

Fayer emlékeiből

Azt kérted, hogy írjam le, amit neked a vurstliról meg a cirkuszról meséltem.

Nem sikerült.

Ha elolvasod, látni fogod: minden egyes résznek többször kellett nekiszaladnom, és még így se állt össze.

Már Juszti nővére, Mária is nálunk dolgozott, és tőlünk ment férjhez.

Az esküvőjét is mi rendeztük meg, Szeleczkynél. (Szeleczkyből később egyre nagyobb rész iroda lett, a vendéglátó irodája – az államosítás után –, s míg Szeleczkyék jól éltek a jó és olcsó vendéglőből, az állami vendéglátás mindig újra csődbe ment, hiába nyitott a helyén Nimródot később, az irodákat egy nagy, újjáalakított belvárosi székházba vonva össze, a Mátyás pince mellett.)

Mária Sándorhoz ment feleségül.

Mária szobája – később Juszti szobája – az előszobáról nyílt, szemben a kinti vécével és a hallajtóval, a gardrób előtt. Ablaka a folyosóra – a körfolyosóra – nézett. Itt jött mindig Sándor, keskenyre hajtogatott aktatáskával, szürke kalapban. Mert Sándor mellettünk lakott. (Bojári ügyvéd úr inasa volt, és ott is lakott az irodához tartozó cselédszobában.)

Máriáék később házmesterséget vállaltak az Üllői úton; Sándor ettől kezdve innen járt be.

Istenem, istenem, milyen kedvesen... –

Már Juszti nővére, Mari is nálunk dolgozott, és tőlünk ment férjhez.

Az esküvőjét is mi rendeztük meg, Szeleczkynél; hosszú-hosszú asztalok voltak, Mari azt kérte, hogy fehér abrosz legyen, ne kockás; vaddisznófej nézett le Mari feje fölül (én szemben ültem Marival).

Mi sokkal hamarabb eljöttünk, engem Juszti vitt haza, bár apámék mondták neki, hogy ő még maradhat, de nem akart. Így apámék még egy kicsit lementek sétálni a Duna-partra.

(Talán ekkor történt, hogy Juszti engem a mosdóban mosdatott meg. De miért? A fürdőkádhoz nem találta a dugót? Vagy rosszul emlékszem? Az nem is Juszti volt? Nem tudom. Hogy valaki mosdóban mos – különös, kellemes érzés.)

Aztán, később egyszer, a kád.

Ülök a kádban, alacsony esti vízben, bejön Juszti, hogy kész vagyok-e már – és hogy lemosson –, mindenestre, ahogy mosogat, marhaskodásból csiklandoz is, és – hopp! – megfogja a fütymet.

Nevetünk – és én kisiklok a kezéből, vizesen, szappanosan.

Aztán: törülközünk.

A nádfonatú karosszékben – itt tanultam meg, melyik a bal kezem és melyik a jobb – törülközünk, frottír törülközővel. Vagyis: a nagy frottírlepedőt magamra tekerem, és Juszti lappogat benne, aztán – huss! és hopp! – be a nyíláson, és megint elkapja a fütymet.

Nevetünk.

De ő nem engedi el.

Néz rám, a lélegzetünket is visszafojtjuk, érzem, hogy nő a kezében, a dolog valahogy komolyra fordul.

Aztán – zavartan? – tovább törülget.

És aztán: az ágyban.

Egymást átölelve fekszünk, én pizsamában, Juszti hálóingben, és átölelve tartjuk egymást, hogy ne féljek.

Eszembe jut Kalmár Imi, aki mesélte, hogy felnyúlt Terinek, mikor Teri ablakot pucolt (és nem volt rajta bugyi), és hogy különös sárgás porféleség (?) maradt az ujjain. (Mit álmodott össze? Hogyan került volna oda virágszóró? Nem tudom. És miért ne lett volna rajta bugyi? Nem tudom. Akkor nagyon meggyőző volt. Hány évesek lehettünk? 11–12 évesek? Teri alacsony volt, kedves, fiatal, gömbölyded – míg Edit magas, sovány, öregebb. Edit volt a házvezetőnő Kalmáréknál, szigorú, Teri a szobalány. Pisti bácsi – Kalmár kicsi apja – is inkább Terit ölelgette.)

És aztán? Azután mi történhetett?
Hozzám ért megint?
Ekkor volt ez?

Simogathatom a mellét?

És... És végül is – ekkor vagy később? – odaért az én kezem? Jusztit segített?
És? oda-érhetett a fütyim is a szőreihez – vagy ez később, sokkal később lehetett?
Igen, azt hiszem...
Mi az, hogy sokkal később?
Két nap – vagy két hét – vagy két hónap múlva?

Nem ő mosdatott a mosdóban.
De az illatai – és a finom nedvesség emlékei –

Térjünk vissza Szeleczyékhez.

Fehér és piros bor állt az asztalon – hasas kis kancsóknak, oldalukon benyomott hely az ember ujjának, hogy meg tudja fogni.

Vörösbort én is ittam, Jusztit egy kicsit töltött nekem.

Mari Sándorhoz ment feleségül.

Mari szobája – később Jusztit szobája – az előszobából nyílt, szemben a kinti vécével és a hallajtóval, a gardrób előtt. Ablaka a folyosóra – a körfolyosóra – nézett. Itt jött mindig Sándor, keskenyre hajtogatott aktatáskával, sűrű kalapban, mert Sándor mellettünk lakott; Bojárri ügyvéd úr inasa volt, és ott is lakott az irodához tartozó cselédszobában.

Mariék később házmesterséget vállaltak az Üllői úton; Sándor ettől kezdve innen járt be.

Egyszer le is feküdt Jusztival?

Nem tudom.

Nem hiszem.

Talán csak fogdosták egymást, én a folyosóról láttam egy este, a függönyön át, hogy ülnek az ágyon – és úgy láttam, hogy fogdoszák egymást, pedig csak a kislámpa égett.

Vagy az egészet csak képzeltem?

Mari „komoly ember” volt, „Sándor gyomorfekélyét is rendbe szedte” – mondta anyám –, hamarosan házat vettek Pestszentlőrincen, veteményeskerttel, tyúkokkal, disznókkal.

Jusztit egész más volt.

Kissé tán habókos.

Jusztinával láttam a Gunga Dint (vajon ez volt-e a címe?) a Nagymező utcai hosszú moziban (az Operett előtt, a sarkon); Gunga Din talán egy rokonszenves hindu ifjú volt, fehér turbános arca még most is itt dereng, de ami a filmből a legemlékezetesebb, az *Káli főpapja* és temploma, és legfőképpen a veremben tekerő *Káli-kígyók*, Kálinak, a pusztítás istenének szentelt állatok.

Este van, imbolygó fények, mormogás, dobpuffanások, fáklyák lobognak; sikoltás – valaki repül, először megemelkedve, majd zuhanva; valakit belelöktek – beledobtak, beröpítettek – a verembe. Tompa puffanás – ez nem dob –, tódul a tömeg, mind látni akarja; az elől állók közül – sikoltva! – többen beesnek,

s egyszer csak, mikor már nincs több mozgás odalent, csak a kígyók nyüzsögnek a megmerevedett testeken és testekben, a tömeg mámorosan felüvölt.

Mit üvöltenek? Káli nevét és még egy-két szótagot – de semmit nem lehet érteni.

A vézna és kopasz kis pap lepelben vezeti az áldozatot.

Gunga Dinre is ez a sors várt volna, ha...

De: a jó győzedelmeskedett.

Gunga Din megmenekült.

A Manderley-ház asszonyát is Jusztival láttam, a Décsyben.

(A Décsy most Művész; lehet, hogy a Nagymező utcai kis harisnyamozói neve Apolló volt? Lehet; azért harisnya, mert hosszú és bűdös. – Apolló? Nem! Tivoli? Utánanézek. Ez itt az 1944-es budapesti Rendőrségi Zsebkönyv. Budapesti Útmutató és Címtár, XXIV. évfolyam. A Pallas adta ki. Mozik...

Mozgóképszínházak... Itt van! A Tivoli az a Tinódi... Itt már Tinódi, és csak zárójelben: Tivoli. Ez Nagymező utca 8. És akkor keressünk még egy Nagymező utcait, a kisebbiket... Ez az! Turán! – te jó isten! Itt már minden magyarosodott. Turul is van. A Turán: Nagymező u. 21. Ellenőrizzük: a Fővárosi Operett?... Színházak, színparkok és szórakozóhelyek: Fővárosi Operettszínház: Nagymező utca 17. Rendben. Ez lesz az, két házzal odébb. A Turán.)

A Manderley-ház asszonya a Décsyben.

Ahogy áll a házvezetőnő sötét ruhában a lángok között – én azt hittem, hogy ő a Manderley-ház asszonya –, a félőrült (hülye) halász az őszi kertben, aki tud valamit, a hosszú, rettenetes folyosók a kastélyban – huzatosak, szélesek –, a titokzatos házvezetőnő – és a szellem, az egykori, a meggyilkolt, a képből kinéző (kilépő?) feleség – suhanásaival; az úr és a fiatalasszony; a tó és a kilyukasztott fenekű csónak...

Anyámhoz mentem át éjjel féltemben – és bebújtam a puha, sárga paplan alá.

Jusztis mesélt is nekem; nagy fejű szellemekről, akik Mártélyon kódorogtak az ártéren – sulyomban laknak nappal ezek a szellemek, s a buborékos vizek alatt a holtágban lebegnek.

(Ki is fojtotta itt meg '13-ban 4 gyermekét, a feleségét meg a felesége szeretőjét, hogy aztán magát is utánok ölje? Nagy vonókéssel a belit ontotta ki, úgy toccsant a vízbe.)

Muszáj volt, hogy Jusztis hozzám bújjon a paplan alatt, ha ezt elmesélte, annyira féltem. Apámék a Siposhoz mentek Pfeifferékkel, vagy Timárékkal a Víg Hajóshoz.

É

s aztán: ketten mentünk a vurstliba.

A vurstliba nem kellett belépőjegy – nem volt még így kiherélve és kerítéssel hozzákérítve (és hozzádrágítva) az Angolparkhoz.

A vurstli.

A vurstli nem ismételt, nem duplázta vagy triplázta az Angolparkot – vagy az őt –, egészen más volt.

A körhinta (fedetten; lovakkal, hintókkal) – de abból kettő volt. (Ez még a Liliom körhintája.)

A Liliputi színház. Minden kicsiben – a lovak is, az emberek is. És kint a színház előtt persze: jelenetek a benti darabból, az eredeti díszletekkel és szereplőkkel; zúgnak a harangok, csillingelnek a csöngettyűk, lódobogás a kemény deszkázaton; fellebben a fekete bársonyfűggöny és kirobog a pónilovak vontatta üveghintó, csillog csupa ezüstben, és ahogy rávillannak a fények, a sok csiszolt üveg töri a szivárvány színeire; hó! meghúzza a kantárt a cilindres kocsis – sötétlila a piros fátóllal átkötött cylinder – és – kilebben a királylány; csipkés ruhája földig omlik szélesen, derekától kétoldalt messze feszíti a turnőt* – vagy talán inkább a krinolin. Jobb kezével kissé megemeli – és előrehajol, mintha valakit keresne; odabent: dobok peregnek, a fűggöny nyílásán át látni: hátrakötött kezekkel egy nagy várudvaron emelvény felé kísérek valakit; kivégezni viszik? Kialszik az a fény. Marcona lovas vágat ki gubancos szőrű lovon, iszonyatos hangerővel rikolt, a királylány a hintóba visszaugrana, de ő felkapja és toporzékoló lován – ágaskodik, fordul – visszavágat vele, a kocsis rémülten csap a lovak közé, és a hintó – most vérvörös fény-

* Helyesen: turnőr; franciából. Párnácskák a csípő körül, melyek a feneket emelik ki. A krinolin: fémabroncs, mely körbe – vagy oldalra – megemeli, kifeszíti a szoknyát. (Szintén franciából.)

ben ég – a túloldalon kanyarodva tűnik el a szemünk előtt, bentről női sikoltás, sírás és férfüvöltés, hátulról fiatal, rongyos törpe tör át a tömegben – egy szál karddal, izmos két karja meztelen –, vicsorgó fogai közt kétélű tör – és oldalról besurran a fekete függönyök mögé.

[Nem is tudom... Az után, hogy *kilebbent a királylány* – amit később javítottam *kilebbenre* –, itt ennyi állt: *állt és várakozott a póniló. (Vagy nem is királylány volt, csak nekem?)*

Újraolvasva ezt kihúztam, és hátlapra meg pótlapokon beszúrtam ezt a fenti részt, mert rám rohant, eszembe jutott.

De akkor a három résszel lejjebb állókat – Mandillával és Amáliával – már elmeséltem.

Most hogy legyen?

Melyik az igaz?

És melyiket tegyem előre?

Hasonlít is a kettő.

Meghagyom, ahogy van.

Ha emlék – hát ez jött mélyebbről.

És – bár ez íródott később – most előbbre került a szövegben.]

A Káposztás Zsuzsi bódéja.

Bent a póktestű nő (Brazília őserdejéből), aki jövődöt mond.

A kis kikiáltóhokedlin – volt vagy egy jó négyzetméteres emelvény – ott állt Káposztás Zsuzsi hatalmas, rengő keblekkel.

Üvöltött, melleihez kapkodott, emelgette, rengette őket. Alaposan kipirosította magát, piros volt a két orcája meg a szája is – köztük púdercsíkok –, fejkendője babos, szoknyája rakott. Hol pruszlikban, hol csak ingvállban állt itt ez a felvágott nyelvű parasztasszony.

(Később azt hallottam: Káposztás Zsuzsi eredetileg cipész volt a Ráday utcában – vagy az Üllői úton? – és: férfi. Egy suszter.)

B_{ent}.

Bent egy férfi – Artúr; Zsuzsi csak Ferkónak nevezi, ezen ő mindig megsértődik – hipnotizált. (Artúr kint Káposztás Zsuzsi társaként lép fel, mindig ingujjban – ő a józan, és *nem mert úgy beszélni, mint Zsuzsi.*) Ott láttam először egy fiatalembert táncolni a vörös partvissal.

A póktestű nő viszont jószolt.

Magyarul.

Ez már akkor is szöveget ütött a fejembe.

Ha a brazíliai őserdőből – akkor... akkor miért nem portugálul (ezt apámtól tudtam)?

Este, otthon, ketten Jusztival. Kérésemre – félek – még odaül; majd – én kérlelem – mellém heveredik. Kezét fogom – kezemet fogja.

A vurstliról beszélgetünk.

Csend.

Alsunk.

Kezem az öléhez tévedt.

Félálomban?

Én mozgólódtam? – Ő fészkelődött?

Mikor engedte el a kezem?

11 éves lehettem.

Rövid hálóingem felcsúszott, és az erős, a szálaikon fémes simaságú szőrzet, a meleg – a még száraz meleg – Alig kaptam levegőt.

Mintha a világ felpattant volna, és sebesen tágulni kezdene körülöttem.

Káposztás Zsuzska rázza a mellit, és – alaposan kipirosítózva – közben ezt rikoltozza:

– Hát ti mit ráztok, szép hadfiak – katonák is állnak ott –, van-e nektek mit rázni *ekkora*? Vagy csak amolyan kis incifincci?

– Tessék, tessék, akár nagy, akár kicsi, katonák féláron, majd megnől odabent, van mivel nyújtani, ugye, aranyom (Mandilla, a táncosnő lépett mögé a *függönyöcske mögül, csupa flitter*), tedd szét a lábodat (*röhögés*), no, csak egy spárgára gondoltam. Nem! Nem madzag! Úgy látszik, a honvéd úr még nem látott szétvetett lábakat, na persze, mert akkor a szeme elhomályosodik vagy vérbe borul? Na, mutasd csak, édesem! (*Mandilla spárgába szétsusszan*) Tessék! Tessék? Mást? Mi mást akarna látni? Hát akkor tessék bemeni, urak, 2 pengő – katonáknak egy, s a legderekből dákós legény azt is visszakapja! Diákok, katonák, cselédek féláron! Tessék, csak tessék!

Még nem mentünk be.

Elcsámborogtunk előbb még a Liliputi Színház felé. Itt éppen most jött ki Turandot hercegnője, sírva; bentről muzsika hallatszott és duhaj bömbölés, ő – egyszerű, de elegáns, galambszürke – ezüstszürke – ruhában, hófehér gallérral és kézelőkkel – egy szép, csipkés batiszt zsebkendőt szorított a szeméhez – és a könnyei tényleg folytak. Holott nem erőltette a sírást, éppen ellenkezőleg. Minden erejével leplezni és visszatartani igyekezett. (Zseniális színésznő volt, azt hiszem, Amáliának hívták.) És akkor, és akkor – messziről puskalövések, kiáltás – *Halt! Halt!* – és berepül a királyfi, karcsú, fehér lován – azóta se láttam ilyen izmos és vékonyka pónit, vagy tán csikó volt?, lehet – és nyomában betódulnak a puskás palotaőrök (vagyis kitódulnak) – és lezuhan egy koromfekete előfüggöny; bölcs, picike ember jelent meg, ruháján csillogó kövekkel, hatalmas, hófehér hajjal és szakállal, és szól – magasra emelve kezében a mágusi vesszőt, melynek vége villámokat lövell, miközben csúcsos süvegéről is pattognak a szikrák (vagy csak villog a fényben köveivel?):

– Barátaim! Hogy mi történt eddig és ezután, gyertek, tekintsétek meg odabent. Ígérem: életetek titkára választ, s bűnötök súlya alól feloldozást nyertek – aki nem, annak belépti díját visszafizetem.

És tódulnak befelé az emberek, gyerekek és katonák, szülők és cselédek – de ilyen kicsiük még nem mehetnek (csak 14 felett).

Mi visszatérünk Káposztás Zsuzsihoz.

Zsuzsi most már nincs kint, ide is tódulnak befelé az emberek. Jegyet veszünk a szűk kis pénztár előtt – ugyanolyan, mint a sárkányvasútnál –, és bejutunk, izgalommal, a nézőtérre.

Színpad.

Zene szól. Gramofon.

Perc. (Hol vagytok, ti régi – ropogós-sós perecek? Nem ez az édeskés, omlós maszlag – az az igazi. Ma miért nem lehet ilyet sütni?)

A sok cselédlány, katona, diák meg mindenféle ember – jó itt velük, sötétedik, valaki húz mögöttem a sörösüvegéből.

A sör jó szaga egészen elbódít.

Sötét lesz.

Felmegy a függöny.

A férfi jön ki – Artúr-Ferkó – ingujjban, rogyadozva, nadrágtartóját kapcsolja, lóg a cipőpertlije – bentről Káposztás Zsuzsi rikoltozása hallatszik, a kulisszák (a szürkés körfüggöny-spanyolfal) mögül.

Semmit nem értek.

Azt hiszem, Káposztás Zsuzsi meg akarja Ferkót verni. Valamiért. Talán: elvesztette az üveggolyóit?

Mert Zsuzsi valami golyózárról rikoltozik, meg hogy hol mindenütt gurította, és ezért nem marad neki.

Az emberek nevetnek.

Ferkó málnaszörpöt iszik – egy fiúpincérnek öltözött lány hozta be neki –, hogy ettől majd több vére lesz, de a málnaszörp nem jön ki a hosszú pohárból, hiába hajtja fel.

Káposztás Zsuzsi is kijön.

Egy prakkerrel.

Ráút a pohár talpára – és az egész szörp kijön, Ferkó pofája egészen piros lesz.

Nagy röhögés.

Ferkó kimegy, megmosdik, inget vált.

Elsötétedik.

Zene.

Táncosok jönnek be – hárman vannak, két férfi és egy nő –, zöld fény van a színpadon, ők valami testükre tapadó kezeslábasban; a fejükre is rátapad.

Suhannak, osonnak.

El akarnak lopni valamit.

A férfiak eltűnnek.

A nő egyedül suhan és oson; mindig nézi, hogy nem jön-e valaki.

Zöld fény világítja meg, körülötte sötét, ő sötét ruhában (trikóban).

És egyszerre valahogy olyan telített lesz az a sötétség (körülötte) – jön, jön, – jönnek – kik azok, akik itt nekifeszülnek (a zöld fénykörnek, amiben Amarilla cigánykerekezik), telítve van kavargó lényekkel, szellemekkel – de ezt már talán csak otthon érzem, az ágyban, és rikoltozva félni kezdek, hacsak mellettem nincs Juszi, vagy résnyre nyitva nincs az ajtó, és a másik szobában apám és anyám.

Fénycsfk.

– Szervusztok!

– Jól aludjatok!

– Szépeket álmodjatok!

– Reggel találkozunk.

Köszöngetek.

Nem akarok elaludni.

Vagy ez egy másik történet?

A tolvaj.

A tolvaj nem is Káposztás Zsuzsi bódéjában suhant és kerekedett, nem, hanem sokkal előkelőbb helyen.

Agróf Teleki Pál – azelőtt Fürdő, később József Attila – utcában volt a mozdu-
latművészeti iskola.

Ide jártak.

Jó volt itt a lányok között. (Nem is emlékszem fiúra.)

És aztán volt valami vizsga.

Szerintem a Dalszínház utcában.

Én is szerepeltem.

Arany szegélyes atlasz ruhában apród voltam. A királyfi apródja – Hamupipőke történetében.

És a második részben – már én is a nézőtéren ültem, anyámékkal –, akkor jött ez a tolvaj.

Zöld fényben.

Fekete trikója a fejét is beborította; ettől volt félelmetes – féregszerű – ez az alak.

Mi történik?

Lopnak az éjszakában.

Dolgok – amikről nem is tudhatunk.

Semmit.

Mindig ez jutott eszembe.

A tulajdonosnő-vezetőnő – ki volt? emlékszem: középmagas, anyámra hasonlító asszony, valami klepe-
tusban – lánya.

Nagy sikere volt.

A tolvaj.

A tolvaj.

Vagy talán mégis inkább az oroszlántól félttem – az oroszlánoktól –, mint anyám gondolta?

Én nem emlékszem.

Azt mesélik – anyám azt mesélte –, hogy az állatkertben – Gundel fűszervaja jut eszembe, amint ráfolyik a piros-puha bélszínre, és a kettő egymásból ízeget csal elő: jóllehet azt sokkal később ettem, Kóka Eszterrel (aki szőke volt és világos szemű, de álmaimban a fekete boszorkány, és ébren is úgy éreztem, hogy viaszos maszkot ragasztott rám, ami nem akar lejönni, a vele való padon üldögélés, és kevéske csókolódzás, de megbeszélte – vagy meg se beszélt, csak ki sem zárt – újabb randevú után) – szóval, hogy az állatkertben bementünk az oroszlánok barlangjába, apám, anyám és én – mert bent voltak, nem a sziklás futtatóban, még hideg volt kint, tavasz – és nemcsak nagyon bűdös volt, erős oroszlánszag, hanem fel is ordított, hatalmasan elbődült a vezérlő hím. Szerintem anyám ijedt meg. De szerinte én. Sírni kezdtem? Nem. Annál rosszabb. Nem tudtam kimutatni. (Apám nyakában ültem.)

Szerintem anyám se hitte, hogy ettől. De valamit titkolt, leplezett. (Talán rájött, hogy egyszer láttam őt – az ajtórésein át, mert fölbredtem, és fölkeltem, pisilni –, amint jön ki apám szobájából? – Kétszer láttam. – Úgy gondolta: mindig felébredek, ha ők – akkor nekem mindig pisilni kell?)

De vissza Káposztás Zsuzsihoz!

A következő szám: tánc a seprűvel.

Bejött Ferkó.

(Ma már tudom: a Cipolla-trükköt adta elő. – Ferkó mindig ingujjban volt – szürke csfkos ing –, nadrágtartóval. Nem volt olyan elegáns, mint Cipolla.)

Csak azt nem tudom – és akkor se tudtam, este is ezen gondolkodtam –, tényleg tudott-e hipnotizálni, vagy kicsinált dolog volt, a fiatalember is a stábhoz tartozott.

Mert végül is az történt, hogy a fiatalember felment a színpadra, sört ivott – fél üveg Dreher sört, de barnát –, belenézett Ferkó szemébe, és elkezdett tántorogni.

Először Ferkó táncolt vele, aztán kezébe nyomta a söprűt – talán inkább partvist; piros nyelűt –, és azzal táncoltatta a fiút.

Rossz volt nézni, ahogy Ferkó vonaglott, és ahogy nem létező melleit fogdostatta a fiúval, aztán a fenekét.

Aztán elengedte, és a kezébe dobta a söprűt. A fiú tovább táncolt, de nem sugdosott szerelmes szavakat, nem fogdosta a seprű- (partvis-) nyél nemlétező fenekét (mellét), viszont jobbra-balra ütötte a port, söpört vele – ezen röhögtünk.

(Mindenesetre: ártatlanabb dolog volt, mint Cipolla, nem is hittem el egészen – még én sem –, és valószínűleg igazam volt, mint ahogy nem is öltek meg senkit a végén.)

És aztán jött: a póktestű nő!

Ezt vártam, erre készültem, ezért akartam bejönni. Látni akartam a póktestű nőt!

Aki Brazília őserdeiből jött, ott találták – anyja ember volt, de apja (ha jól emlékszem) egy óriási pók! (Vagy fordítva lett volna? Nem hiszem.)

És a póktestű nő jósolt.

Ferkó lejött a nézőtérre – most kabát volt rajta –, és hosszan keresgélt a sorok között. Járkált föl-alá a székek mellett – a reflektor kísérte őt, és pásztázva megvilágította a nézőteret. (Időnként a szemünkbe világított.)

Ferkó kezében is volt egy hosszú zsinóros, drótburás lámpa, ezzel is hadonászott, de ez inkább csak őt világította meg, vagy inkább csak jelezte, hogy merre futkos, kevés fényt adott.

Felrikkantott:

– Szabad a csók!

Óriási röhögés csattant fel – úgyis sokan csókolódtak. Ez felbátorította:

– Smaci!

Igen. Sokan tapogatták a puha és kemény, épp rugalmas és kézbe férő, vagy nagy vagy kicsi melleket, csúsztatták kezüket – szoknyán át vagy szoknya alatt – a combok közé, s ott a száraz, de forró vagy már cseppnyit átnedvesedett bugyi. A lányok közül csak egy-kettő akadt – a legbátrabbak –, akik a sliccbe nyúltak – mindent láttam és érzéltem, de nem tudtam róla semmit; most azonban, ahogy felidézem az emléket, megelevenedik az egész nézőtér, és mindent tudok és látok.

Végre Ferkó kikötött egy kék nadrágos, fehér inges fiatalembernél, aki egyedül ült a lámpafényben. Az ing nyaka kihajtva. Őt hívta fel a színpadra.

A fiú nem akart felmenni.

Ferkó csendet kért, és a fiú vállára tette a kezét, a lámpát egy kis, duci lány kezébe nyomta – megvilágítva ezzel a bakát is, aki valahonnan az öléből húzta elő a fejét és a kezét – lett óriási röhögés –, és a szemét behunyva odafordult arccal a színpad felé.

Feszült csend lett.

Ferkó most lassan felemelte a jobb kezét (balja volt a fiú jobb vállán), és azt is a színpad felé nyújtotta.

Lassan, halkán megszólalt a póktestű nő:

– Mért hagytad otthon a húgodat? Anyádat a kórházban mért nem látogattad meg?

A fiú sírni kezdett – elvörösödött a nyaka is a kihajtott, fehér ing fölött –, és ma sem tudom, hogy beavatott volt-e, aki velük játszott (de akkor remekül), vagy tényleg jószolt, vagyis lélekbe látott a póktestű nő.

Aztán persze ültünk a siklócsónakban és az óriáskeréken is (ezt nem szerettem), meg a szellemvasúton. A pókháló végigsimított a arcunkat, sikíttottunk, ránk rontott a kaszás – aztán kivillant a fény, és elrándult a kocsis a sötétben – és dodzsemeztünk (külön kocsiban is, egymásnak ütközve), és megpróbáltam fellökní a bakkecskét, hogy seggbe szúrja a bohócot, de nem sikerült. (Mindez – az óriáskereket kivéve – már az Angolparkban.)

Most jöhet Velence!

Velence és a szerelem – ezt Juszti nagyon szerette, én is szívesen néztem, és ringatództam, már kicsit álmosan. Szinte elaludtam, combjára hajtottam a fejem; ölébe vett, és éreztem hajának olajos brillantinszagát. Csendes vízen siklott be a gondola a vízi csapóajtón az esti Velencébe – világítottak az ablakok – brávo lesett a híd alól – s a hídon párok andalogtak a félsötétben (fekete csuklyájuk elfedte arcukat). Hegedű szólt az ablakok mögöl – honnan? melyik palotából? – sírva, fájdalmasan. Aztán a gondolás – hátul állt, és evezett – halkán énekelni kezdett, Juszti könnyezett, és vele énekelt.

Kispörköltet ettünk a Kéményseprőnél – Juszti pikolót ivott, és ő fizetett, hiszen otthon volt vacsoránk – és én málnaszörpöt ittam. Hűvös szél támadt, az ecetfa karcsú koronájának árnyékát a tűzfalra vetítette a nagy, utcai lámpa; ott bókolt és rezgett az árnyék – én néztem, néztem, és álmoosságomban a málnaszörpötől finoman lerészegedtem.

Földalattin mentünk haza – János bácsi, Juszti nagybátyja, akivel többször voltunk a Cirkuszban és az állatkertben (a Cirkuszban különösen Zolit, a törpe bohócot szerette; én a bűvészeket, a szétfűrészelt s az eltűnt nő; vajon udvarolt Jusztinak?), János bácsi mindig kacsintott, ha beszálltunk a szépen megmunkált, veretes fakocsiba, és azt mondta:

– Királyi földalatti! Mégiscsak tudta az a Ferenc Jóska!

Soha nem értettem, hogy mit tudott, de ezt nem vettem észre. Olyan evidenciaként éreztem: Ebből is láthatjuk – a kontinensen az első földalatti –, tudta, hogy hogy kell uralkodni.

Földalattin mentünk haza, jó volt fázni – szorosan Juszti mellé ültem és nem akartam felvenni a pulóvert.

Otthon – most megin' úgy emlékszem – Juszti a mosdóban mosdatott meg – vagy ez máskor volt? Sokkal régebben? Miért a mosdóban mosdatott volna? Lehet, hogy ezen az estén egyáltalán nem is fürödtem.

Kakaót ittunk Jusztival – és lefeküdtem. Juszti mesélt. Kunszabónéről, a szomszédjukról, akihez visszajárt a férje a temetőből és ijesztgette.

Mind a ketten féltünk.

– Gyere ide! – kértem Jusztit, és ő mellém heveredett ruhástul.

Némán feküdtünk.

Később kiment, és hálóinget vett.

Így jött vissza.

Az illata – kicsit talán meg is izzadt – különös volt.

Mezei.

Vad.

(Ő simogatni kezdett.)

Kristóf, a herkules!

Vagy: Christoph, a Herkules.

És tényleg.

Ott ültünk a páholyban, ettük a peracet, és Christoph – kanadai francia volt egyébként, azt hiszem – transzba esett (legyeztek egy zsebkendővel az orra előtt?), megmerevedett, s az egyik segítő karjába dőlt.

Olyan merev volt, hogy rá lehetett tenni két élével felfelé állított vaslapra, ami fabakba volt szorítva.

Ekkor a hasára tettek egy hatalmas – több mint fél méter átmérőjű – követ (homokkövet? mészkövet?), és egy nagy pörölllyel, ott a hasán, szétverték.

Ezután levették Kristófort az élekről – és Kristóf körbejárt a porond peremén, hátát fordítva felénk.

Akik az első sorban ültek, bedughatták az ujjukat a hátán támadt csíkbá, és ugyanilyen húzódtott keresztbe a lábikráin is.

De akárki lemehetett.

Az izmokba a penge nem vágott bele, csak belemélyedt! (Vagy tényleg: penge volt? Nem csak egy bármilyen fémlap? Az is elég!)

Ezután Kristóf egy tűpárnára feküdt. Vagy tízcentis – még hosszabb! – szögekkel volt kiverve az egy-két centi vastag deszkalap (tölgyfából) – lehetett úgy 30 x 30 centi –, ezt egy kis emelvényre – masszív kis hokedlire – tették, s erre ráfeküdt Kristóf úgy, hogy ez a háta alá került. Ekkor egy deszkalapot tettek a mellére, melyre jobbról-balról még egy fel- és lejáró deszkát kötöttek. Kijött két elefánt, és – egymás után – átsétáltak a hídon – átsétáltak Kristóf mellkasán.

Kristóf újra körbejárt.

Jusztival kijöttünk hátul a páholyból, és lerohantunk az első sorba. Az én mutatóujjam – Juszti fogta a kezemet – úgyszólván eltűnt abban a lyukban, amiből Kristóf hátán több tucat volt. A szögek helye.

Hihetetlen.

Mint egy szita.

De semmi vér, semmi sebesülés, semmi sebhely – sértetlen bőrfelület.

Mi volt még?

Elgörbített vasak és egyebek, ököllet összetört kövek, mindez már semmi ezekhez képest; talán még egyet érdemes megemlíteni: behoztak egy borotvaéles kaszát, cigarettapapírt hasítottak a pengéjén: le lehetett menni megnézni, hogy milyen. Elővettek egy hatalmas – 50 kilós? vagy még nehezebb? – súlyt. (Lehetett emelgetni.) Ezt egy láncra csatolták, a láncot a Herkules tenyerére – kézfejeére – erősítették. Ő kezébe vette a súlyt, és mint egy súlylökő, a feje fölül erősen előredobta. A repülő vastömb magával rántotta a kezét – a felállított (élével felfelé állított) kasza fölé és rá. A csukló ütőerei éppen a kaszaél fölé kerültek. Soha nem látott izomkígyózás jelezte a meztelen vállban és karon a fékezés erejét. Az irtózatossággal lefelé rántott csukló a kaszaél fölött állt meg. Milliméterekkel? Vagy 1-2 centivel? Nem is tudom.

Az előbb abbahagytam ott, hogy (Ő *simogatni kezdett*).

Miért?

Nem jutott semmi eszembe.

Nem jutott más az eszembe, csak Christoph, a francia-kanadai Herkules.

Persze hogy nem feküdtünk le.

(Hány éves lehettem? 9? 11? 13? – Többször észrevettem, hogy itt mennyire csúszkál az emlékezet...

Talán: 11–12? Lehet.)

De hogyan is simogattuk egymást?

Hol?

Mi ez az emlék, ez az izgató – és mégsem?

Igen, igen, mégiscsak csak *ott* – ott is – simogathatott, és nekem is *onnan* – onnan is – vannak emlékeim az ő testéről.

És mégsem emlékszem.

Kristóf később pankrációzott is. Akkoriban jött divatba. (1946? Talán igen. Vagy '47? Lehet.) Sosem értettem meg, aki ilyeneket tud, miért kell annak pankrációzni?

Akkoriban ez még nem is a mostani – múlhatatlan unalmú, álbalett show-műsorrá avanszált – nagy-cirkusz volt, hanem a *Fényes-cirkusz* – Fényes bácsival.

A rendezők öltözete!

Ahogy futottak!

Piros, zsinóros ruhák, összehangolt, könnyed mozgás, és mégis: előkelő – sőt méltóságteljes – tartás, ahogy ott álltak, és figyelmükkel minden pillanatban részt vettek az eseményekben.

Akkor rendezőknek hívták őket – ma nem tudom, hogy hívják, de nem is ilyenek.

Végig kétoldalt sorfalat álltak a bejárat mellett, voltak vagy tizenketten. Ők rendezték be a porondot, ők segítették az artistákat – az untermannokon kívül.

Már őket nézni – míg a zene szólt –, az is érdekes volt, cirkusz volt, nem unalmas balett.

Mikor egyszer apámékkal Fényes bácsiék budai villájában jártam, Tomi, a Fényes fiúk egyike – volt vagy hat gyerek – kézen állva jött be. Jött, jött a nagy szobákon át – és ment tovább (miután kezét – illetve lábat – fogott velünk) –, és az ajtókilincset is a lábával nyitotta ki. (Zolitól, a liliputi bohóctól tanulta ezt; a kis Zoli később könyvet is írt és árult.)

Milyen a világ?

Hol élek?

Ki vagyok én?

Hogyan működnek a dolgok?

Ki fedi fel előttem a világ rejtélyeit?

Ha egy cirkuszban nincs bűvész, az *nem cirkusz!*

Elsötétedik az ég – és a csillagok nem odafent ragyognak – és csillognak –, hanem egy tűnékenyen lebbenő fekete köpenyen. Az arc földereng, a jobb kéz két ujjá közt pálca villan; a bűvész van itt előtted, s a felhasadó kis dobozból egy elefánt emelkedik ki. Körbesétál a hatalmas állat, míg a fények vörösben derengenek.

Igen, igen, igen.

Ilyen a világ.

Ilyen lehetett a teremtés.

A süveg hol csúcsos, hol csak cilinder – és akkor hozzá hullámszó palástköpeny helyett a frakk (hófehér plasztroonnal) –, de a bűvész belső ereje (s a létrehozott külső csoda feszültsége) változatlan. Varázsló – bűvész – számomra sokáig (még kamaszkoromon túl is) egy.

Én is varázsló akarok lenni – és leszek is, a navahó törzsben.

Mennydörgés Madár.

(Én kezelem a dobot is – nyakamban amulett – „Isten, kit a bölcs lángesze fel nem ér.”)

Fülke a porondon – még szőnyeg sincs alatta most, áll a homokon –, afféle telefonfülke; fátyolos fehér kisestélyiben jön a hölgy – egészen fiatal – és belép, behúzza az ajtót; a nagy szemű, hosszú arcú bűvész – cilinderben – előrehajol – hátratett kezekkel –, és settenkedik; megkerüli a fülkét; pereg a dob, majd visszaérkezik és feltépi az ajtót: senki nincs a fülkében! A fülkét felemelik. Alatta sincs senki. A fala vékony. Körbe látható volt, amint a porondon állt a derengő fényben. Igen. *A világ ilyen.* Így lehet eltűnni, eltüntetni, csak ehhez valamit tudni kell. Én ezt a valamit akarom megtudni – mert hogy a világ ilyen, azt mindig is tudtam, éreztem, és hogy most látom is, ez kiengesztel, kioldja görcseimet és megnyugtat. Salomo, a bűvész most újra megkerüli a fülkét – amit a négy rendező a földre visszatett –, de most a másik oldalról.

Az ajtó lassan kinyílik, és kilép Miss Trisbet – kedvesen mosolyog – lila nagyesztélyiben. E három-négy perc alatt egy kicsit talán megöregedett. A haja is más – most nem lebeg; kontyban van. Hol volt minderre helye – és ideje???

És aztán a szétfűrészelt nő, a lebegő nő, a kardokkal átszurkált nő – és a sok-sok üdítő szalag és nyuszi, eltüntetett és elvarázsolt zsebórák; már azt hisszük, tudjuk, hová vándorolt a sétatálca – de tévedtünk...

És aztán jön Mr. Bell – és Ali, az oroszlán szájában van a feje. Tűzkarikán repül át Ali – és galambot visz a hátán.

A Hortobágyi-csoport. Ez meg a pontról pontra nyomom követhető emberi ügyesség. Repülnek. Trambulinokkal – ráugranak az egyik végére, aki a másikon áll, felrepül. Öt, majd nyolc métert – és az emberoszló legfelső vállára ugrik.

Repülnek a Harrows ikrek is – de ők már fent a kupolában. Trombitálnak, pereg a dob. És nincs háló odalent. Élet és halál. Mit tud az emberi test? Lám: nem is testként viselkedik. Sem a repülő Harrows, sem Frédi, a kígyó – vagy gumiember –, aki, zöld ruhában, csomóra köti magát.

Otthon pedig előcammog Jolán, a nagy testű, púpos néni, akinek a púpjában egy béka ült, és ettől tudott boszorkány lenni. Juszti mesél.

Fekszünk egymás mellett az ágyban, kicsit felcsúszik a hálóinge.

Mesél.

Jolán nem lakott messze tőlük, két házzal odább. Nagyon kicsike háza volt. Halála után előbújt a púpjából a béka. Halála előtt csak seprűvel riogatta a gyerekeket, akik döglött macskát akasztottak a kerítésére, de halála után lassú, lebegő léptekkel mindenhová bement (közeli házakba), lámpaoltás után, és vicsorogva – jól lehetett látni, fehér volt, és szinte világított – a gyerek felé kapkodott, fogát csattogtatta, és ahogy vihogott, ha felsikított és bepisilt – volt, hogy beszart – a gyerek.

De csak a gyerekek látták.

A felnőttek nem.

Jusztin most már nincs hálóing se, és a fejemet a melléhez húzza.

Megint nem emlékszem semmire, csak Winnetou jut eszembe, meg Toldi Miklós, két eset, amikor sírtam.

Sírtam, amikor meghalt Winnetou, és – kicsit később – sírtam, amikor meghalt Toldi (akkor még csak Benedek Elek könyvében).

Én is sírt ástam – éppen beteg voltam –, sírt ástam az ágyban a karikájától megfosztott síbotommal (amit dárdaként is használtam), a nagypárna és a kispárna és paplan között – azután a nagypárna volt a sírdomb, és én rátámaszkodtam az ásómra (mikor felhantoltam), és sírtam. Én voltam a fiatal Bence. Ott álltam, tél volt – és én csak álltam és álltam, míg már a hó egészen behavazott, illetve Juszti be nem hozta az uzsonnát (a kakaót vajjas kenyérré, mert már lábadoztam).

Még valamit a lándzsámról (dárdámról).

Tarzan voltam, és leugrottam a szekrény tetejéről az ágyra – aztán – a gyűrűhintán – az ebédlőasztalra lendültem, és az ebédlőasztalról – a nyitott ajtón át – célba vettem apám szobájában, az ágyán a díványpárnát, a jaguárt. Meztelen voltam – mindössze egy ágyékkötőben –, a síbotom nádból volt, és a díványpárnát eltaláltam (elég sokszor). De egy ízben a nagy vázát törtem el; a földön állt a hallban, a nagy, világospiros bársonyfüggöny és apám hófehérre párnázott ajtaja között – az átjáróban –, és egyszer pedig a dárda túl magasra ment (a díványpárna fölé), és kilyukasztotta a Barkász-képet. (Barkász Lajos óriási képén – volt vagy 2x2 méter – emberek pihentek, mezei munkán – szénakaszáláskor-szénagyűjtéskor – mellettük vizeskancsó; egy férfi áll, és megfordított kaszájára támaszkodik. A kancsó kék, a ruhákban a kék szélsőséges árnyalatai – az egész mező zöldell – a távolban már belekéklik az erdő – köd van.

Kilyukadt a kép.

Hogy is volt ez?

A váza, amikor összetört – ültem, és fájt.

Ez a váza már soha nem lesz az.

Az, ami volt.

Mi múlt el itt? Hogy múlt el?

Mi az, hogy elmúlt? Hogy valami visszafordíthatatlan?

Ekkor éreztem először – mit is?

Talán: a gyáaszt. (És ezért kellett *nevetnünk*, ha azt hallottuk, hogy valaki meghalt? Vihognunk kellett, Kalmár Imivel és más barátaimmal, és nem csak azért, mert tudtuk, hogy ez nem illik, hogy nem ez illik, hogy valami mást kell, hogy ezt nem szabad. Nem csak ezért. Valamit éreztünk. Valamit átéreztünk, amit

nem értettünk meg. Megérintett egy másik világ, ahová hirtelen kiterjeszkedtünk, és ez örömmel töltött el. De ez most itt *más volt*. Ennek nem szállt el a lelke, amit követni lehetett. Nem *szabadult ki* egy halhatatlan rész. Itt most valami *megszűnt*. Ez és így *nem lesz többé*, soha nem lesz. Elmúlt. – És erről én tehetek.)

Nem emlékszem *semmiféle büntetésre* a váza miatt. Vagy igen? Nem tudom.

Itt csak a meghökkent, többször visszatérő szomorúságra emlékszem: hogy lehet ez? Hát ez így van? Hát a dolgok ilyenek? Megszűnhetnek? A dolgok megfordíthatatlanok? Visszavonhatatlanul? – ez szorít, belül. (Mert szerintem – egyébként – a világ nem ilyen. De úgy látszik: ilyen is. És ezt eddig én soha... Csak most, csak itt.)

De amikor a képet kilyukasztottam – és máskor is! sárga vonalzó –, apám megjött a vadászatról, áradt belőle az erdei hó szaga, a friss téli szag, övéről fácánok lógtak – vagy csak fogoly? –, zsákjában nyúl viaszosvászonban – levette a bakancsát, örültem, hogy újra itt van, ő az ágyon ült, én mellette kuporogtam, és egészen elfelejtettem a képet. Ahogy oszlott a téli szag, ahogy apám felmelegedett, vártam, hogy a melegben szerteillan a jól ismert apa-szag – apu! apu! –, fejbőrének és egész testének kellemes, felderítő, biztosságot adó illata.

A mondat elejét elvesztettem.

De amikor a képet kilyukasztottam -

Nem tudom, hogy jön ide a vadászat.

Tényleg vadászatról jött meg?

Van köze egymáshoz a két emléknek?

Amikor a képet kilyukasztottam, utána apám beszélt velem.

Nem tudom, az elején mit mondott, nyilván, hogy ez nem volt helyes, jobban kellett volna vigyáznom, aztán, már egyre jobban emlékszem, hogy ő most ezért meg kell hogy büntessen engem.

(Valahogy arra utalt, hogy ezt talán, lehet, hogy be is látom, hogy magam is érzem ezt... Azt hiszem, bólogattam.)

Aztán apám azt mondta, hogy ő háromféle büntetésre gondolt, ami ezért lehetséges lenne. Az egyik: egy hónapig nem kapok zsebpénzt (zsebpénzt minden szombaton kaptam). Vagy: egy hétig nem mehetek a barátaimhoz, és ők se jöhetnek. Végül a harmadik: *három a sárga vonalzóval*.

Három a sárga vonalzóval, ez azt jelentette, hogy előrehajolva apám ágyára feküdtem, és ő egy hosszú, irodai sárga vonalzóval hármat a fenekemre csapott.

– Nem üthetek nagyon kicsit – mondta apám –, mert akkor az nem volna büntetés.

Most is ezt választottam.

Az, hogy apám nem dühöng félelmetesen, hogy nem indulatosan csap rám, hanem ugyanolyan nyugodtan, mint máskor, és ugyanúgy szeret – ezt mondta is, de éreztem is –, nagy nyugalommal és örömmel töltött el, és arra gondoltam, hogy ilyen apám csak nekem van.

Még egy kép tolul fel. Kalmár Imi.

Kalmár Imi, amikor a tábla előtt állt – de máskor is –, így felemelte a bal kezét a magasba, és megforgatta, megrázta, hogy hatalmas órája a kezefejéről visszacsússzon a csuklójára, karjára. Olyan nagy volt az órája, hogy a csuklója keskenyebb volt – igaz: még igazi kisfiúcsukló –, mint az óra átmérője. (Persze stopper volt, és nem is akármilyen. Ekkor negyedikesek voltunk – vagy csak harmadikosok netán?)

Göndör haja volt, kicsit raccsolt, és az orra körül néhány szeplő.

Kami – így hívtuk.

Kami volt Jane.

Jane Tarzan felesége.

Én voltam Tarzan.

Leugráltunk a szekrény tetejéről – az ágyra.

És az őserdő. Becsuktuk a spalettákat. Eljött az őserdei éjszaka, neszekkel-zajokkal. (Többen is voltunk. Kik voltak a többiek? Egyéb szereplők, rájuk alig emlékszem.) Imi és én a takaró alá bújtunk. Meztelenen. Ő háttal fordult nekem, és kidugta a fenekét. Én rásimultam. Ő volt a feleségem.

És a cirkuszban és a vurstliban minden megvalósul, *kitárgul a világ*.

És Jusztival fekvé is, ha egymáshoz érünk.

Christopher Hope Szabad esés

Réges-régen, még a rezsiváltás napjaiban élt egy ezredes, aki fontos állást töltött be az Állambiztonsági Rendőrségnél. Rocco du Preez-nek hívták. Du Preez ezredes hallgatta ki a politikai gyanúsítottakat, és olyan mély benyomást gyakorolt a letartóztatottakra, hogy országszerte ismertté vált. Mindenki „Ablakugró” du Preez-nek emlegette. Amikor a neve szóba került a társaságban, általában hozzátették, hogy „isten tartsa meg”, mert du Preez erős ember volt, és a rezsiváltás idején mindenki egyetértett abban, hogy nagy szükségünk van egy erős emberre. Nem árt tisztázni persze, hogy du Preez ezredes nem azért kapta ragadványnevét, mintha valaha is személyesen ugrott volna ki bármilyen ablakon, hanem azért, mert ő hívta fel elsőként a figyelmet arra a jelenségre, amely számos elé vezetett fogoly viselkedésének volt úgyszólván döntő eleme.

Az Állambiztonsági Rendőrség irodái a központban, egy szép, magas, modern ház tizenharmadik emeletén voltak. Tágas ablakai a mélyben húzódó, szűk kis zsákutcára néztek. Valaha az utcácskában lépni sem lehetett a forgalomtól, a boltokban pezsgett az élet. Aztán egy napon leérkezett az első ugró, pont egy parkoló autó tetejére. Attól fogva megszűntették a járműforgalmat, s helyette sétálóutcat létesítettek, bevásárlóközponttal. Az úttestet bolondos mintájú burkolattal vonták be, és néhány padot is kihelyeztek a megfáradt vásárlók számára. Az ugrások száma ennek ellenére növekedett. Néha kettő is jutott egyetlen hétre, és a kövезeten történt súlyos balesetek lassan elijesztették a vevőket.

A kis zsákutcat minden egyes ugrás után kordonnal zárták körül, hogy a hivatalos szervek nyugodtan végezhesék a dolgukat: jött a rendőrség, a temetkezési vállalkozó emberei, végül a köztisztasági dolgozók, akik slaggal tisztították meg a néha meghökkentően terjedelmes becsapódási felületet. Az ugrások rontották az üzletmenetet, a bolttulajdonosok egyre jobban nekikeseredtek. A hatóság mélyen együttértett, és az utca hosszában a sétálóréz fölé fedelet építtetett, csupán a középső, bolondos mintájú burkolatot és a padokat (melyeken még soha senki nem látott eleven embert) hagyták meg a szabad ég alatt. A betontető mindenféle repülő tárggyal szemben védelmet nyújtott, mégis, az üzleti forgalom továbbra is pangott, egyik bolt a másik után húzta le a redőnyt, míg végül a zsákutca teljesen kihalt. A helybeliek, akik igyekeztek nagy ívben elkerülni, egyszerűen csak leszállópályának nevezték.

Közismert tény, hogy a kiugrások száma az évek múltán lendületes növekedésnek indult, és mivel Rocco du Preez ezredes felettebb kedvező helyzetből tanulmányozhatott minden esetet, föltehető, hogy épp ez ihlette elhíresült disszertációjának megírására. A dolgozatra és az ügynevezett du Preez-törvényre később a Rendőrfőiskola újoncok számára készült pszichológiakönyve is hivatkozott. A törvény kimondja, hogy amikor valaki az életben súlyos határhelyzetbe kerül, mindenképp megpróbál kiutat keresni, még ha csak egészen halvány esélye van is rá; a kiút megválasztása pedig közvetlenül összefügg a szóban forgó egyén faji hovatartozásával. Ránk maradt du Preez-nek néhány, a tárgyba vágó megjegyzése, bár ezek minden bizonnyal apokrifnak minősíthetők, mint oly sok mese az előző rezsim utolsó napjaiból.

„Az átlagos fehér ember – mondta volt állítólag du Preez – tapasztalataim szerint az akasztás őszinte barátja, lett légyen bár eszköze a pizsamanadrág korca, a derékszív vagy egy takaróból hasított csík. Ha talál egy szilárd pontot – mondjuk a cellarácsot vagy akár egy végére állított ágy támláját –, csak egy pillanatig nem nézel oda, és az illető máris ott himbálózik a villanydróton vagy valami más alkalmas hurkon. A fehér ember haláltusájában csodálatos ritmusérzékkével tűnik ki – nekem aztán elhihetik, bárki bármit is mond –, láttam eleget, pont mielőtt kiment belőle a szufla, és mind úgy táncolt, hogy az csuda. Az indiai ember már egészen más tészta, az mind elcsúszásra hajlamos polgár, akit szinte vonz a sík felület. Ismertem olyan ázsia-

CHRISTOPHER HOPE regényíró, novellista és költő 1944-ben született a dél-afrikai Johannesburgban, 1975 óta Angliában él. A szülőhazájában játszó *Leaming to Fly* című novellát a szerző hasonló című kötetéből vettük át (Minerva, London, 1990).

it, aki képes volt szétzúzni a koponyáját egy olyan keskeny zuhanyfülkében, ahol más még megfordulni se tudna. Talán ettől a velük született simaságtól lesz belőlük annyira jó üzletember. No most a fekete, az meg épp ellenkezőleg, a legügyetlenebb alak mind közül. Titka a mozgáskoordináció teljes hiánya. Gyakorlatlan szem még a színjózsanját is holtrészegnek nézi. Első látásra azt hiszed, semmit se lehet kezdeni az ürgével; a takaró csomóra kötött csikja és a mindig kéznél levő cipőfűző is derogál neki, a fürdőszoba síkos padlóján meg úgy áll, mint a cövek – de ha egy rövid, meredek lépcsősort mutatsz neki, ösztönösen tudja, mi a teendő. Ezek a perverz afrikaiak, megfigyeltem, mindent másképp csinálnak. Ezeknek ablak kell, hogy kiugorjanak rajta. Az utóbbi években a jelenség igen széles körben elterjedt. Jómagam úgy vélem, hogy a gyökerei mélyre nyúlnak, egészen az ősi hiedelemvilágukig, amennyiben mindig is vonzódtak a varázsláshoz és a fekete mágiához. Azt mindenki tudja, hogy különleges helyzetekben az átlagos feka gyerek bármilyen sódert bevesz, azt is, hogy a gyógyító sámán a fehér ember puszkagolyóját vízzé változtatja, vagy hogy ha kiveti magát az ablakon, tizenhárom emelettel a *terra firma* fölött, akkor csodával határos módon rögvést megtanul repülni. És ha az ilyen egyszer rászánja magát, az isten se állítja meg. Egyszer láttam, hogy nem kevesebb, mint hat bantu rontott ki egymás után az ablakon. Pedig látták, hogy vágódik az első fejjel a földnek, a többit mégse lehetett eltántorítani. Mintha az érzékszervi tapasztalataik ellenére is inkább abban hinnének, hogy kellő gyakorlattal egyszer majd csak sikerül elszállniuk.”

Ablakugró du Preez puritánul berendezett irodában dolgozott – rozszant íróasztal, karosszék, zöld, kincstári futószőnyeg, nagy acélszekrény (rajta felirat: „Titkos”), és egy bura nélküli, fluoreszkáló neoncső a mennyezeten. A helyiség a szegényes berendezés ellenére világos és vidám hangulatú volt az íróasztal mögötti nagy ablakokon beömlő napfénytől, du Preez ezredes jelenlétében pedig mindenki elfelejtkezett a bútorok sivárságáról. Amikor beleült az íróasztal előtt álló bőr forgószékbe, szemtanúk szerint egyszerűen betöltötte a helyiséget, amitől az egész lakhatóvá, sőt szinte lakályossá vált. Az ezredes vöröses haja és zöld szeme valahogy átszínezte és teljessé tette a szobát. A szeme rettenthetetlenül csillogott, ez volt az egyetlen különös ismertetőjele. Az egyik szemtanú azt állítja, hogy amikor mélyen elgondolkozott valamin, vörössesszőke haja egyik tincset csavargatta idegesen az ujjá körül. Ez pedig az egyetlen ideges szokása volt. Miután a nagyon bátor szemtanúknak gyakran ezek voltak az utolsó szavaik, csodálattal kell adóznunk nekik, hogy rettenetes helyzetükben is ilyen éles részletmegfigyelésekre voltak képesek. Ugyanakkor ezek a részletek rajzolják ki számunkra du Preez-t, az embert, fénykép ugyanis nem maradt ránk róla.

Ebbe az irodába vitt egy napon három titkosrendőr egy új foglyot. Az akta rendkívül szűkszavú volt, csupán ezt lehetett olvasni rajta: „*Mpahlele ... Jake. Eng. nélk. robbanóanyagok.*” Nyilván alig tudtak kiszedni belőle valamit. A titkosrendőrök csöndben, szinte tisztelettel csukták be maguk mögött az ajtót, amikor kimentek.

A fogoly ócska fekete zakót, ütött-kopott flanelnadrágot és fekete baszk sapkát viselt. A sapkát olyan szögben csapta a fejére, hogy egészen életvidám, szinte európai külsőt kapott tőle; mindez éles ellentétben állt a háta mögött összebilincselte kezével. Du Preez kezébe kapta a vonalzóját, és lecsapta vele a sapkát – kopaszra borotvált fej csillogott a fluoreszkáló fényben. Biztos valami vándor borbély borotválta és suvickolta, gondolta du Preez, azok közül, akik vasárnaponként a városi tó körül gyülekeznek, felállítják háromlábú zsámolyaikat meg a a vizeslavórt, a törülközőt és a fenőszíjat a fák alsó ágaira akasztják, a kuncsaftot piros-fehér kockás lepedővel takarják le, a kezébe kis tükröt nyomnak, hogy láthassa, míg a borbély borotvál, nyír, suvickol és pletykálgodik a délutáni napon, a víz mellett, a magasra nőtt eukaliptuszok alatt. Mpahlele nyilvánvalóan a régi iskolát képviselte, akiknek a száma évről évre fogyatkozott, a fiatal feketék között ugyanis már az afrofrizura meg a birkafrufu hódított. Du Preez szívét ez az aprócska tény is megmelegítette. Elvégre ő maga is a régi iskolához tartozott az új korszak megalkuvó köpönyegforgatói, illetve a boldog jövőben hívő széplelkei között. Mpahlele magasra nőtt, akkorára, mint du Preez, és nagyjából egyidősnek látszott vele – bár a feketék esetében ezt mindig bajos megtippelni. A jobb szemétől a nyakáig késelésből származó forradás húzódott, a hús kékeslila hurkában forrt össze, mintha egy kis vakondok ásott volna járatot a fekete bőr alatt, mély barázdát hagyva maga után. Az orra is el volt törve (valószínűleg az is ugyanabban a városi összetűzésben sérült meg), és rosszul forradt: először balra, majd élesen jobbra kanyarodott, mintha nem tudná eldönteni, melyik irányba gyógyuljon. A pasas nyilvánvalóan vad verekedő volt. Mpahlele sötétbarna szeme feltűnő nyugalmat sugárzott – már-már tenyérbemászóan nyugodt, fordult meg egy pillanatra du Preez fejében, de aztán rövidke mosollyal elhessegette a képtelen gondolatot. Megdöbbenette, hogy válaszképpen a fogoly ajka is mosolyra nyílt, de ahhoz már elég öreg róka volt, hogy a megdöbbenését ne mutassa ki.

– Na, hol az a robbanóanyag?

– Nincs semmiféle robbanóanyagom – válaszolta Mpahlele.

Nyugodtan felelt, ám du Preez úgy érezte, van a hangjában valami megbocsáthatatlan, szinte önbizalomra, vagy ami még rosszabb: pökhendiségre valló higgadság, és azt is hallani lehetett, hogy gondosan megválogatja a szavait. Újabb fogoly, akinek a veséjébe lát. A hanglejtése és a kiejtése persze elárulta: ez a kaffer a misszionáriusok közt nevelkedett. Valamelyik missziós állomáson, ahol a hülye papok úgy bántak vele, mintha egy nap majd úgyis kifehéredne. A „kaffer” szót persze hivatalosan már nem volt szabad használni; elfogadhatatlanná vált, akárcsak egy sor másik megnevezés, ami az afrikaiakat jelölte: a „néger”, a „bennszülött”, sőt a „bantu” is, amelyek helyett gyengédebb kifejezések járták, tekintettel a feketék közötti növekvő elégedetlenségre. Du Preez azonban, ahogy magának be is vallotta, már túlkoros volt ahhoz, hogy új trükköket tanuljon. Továbbá nem érdekelte, hogyan kell „megértőbbé” válni, és nem tartozott az újmódi széplelkek közé sem. Az volt a dolga, hogy ellenőrzése alatt tartsa az elégedetlenkedőket, és ha szükséges, megfelelő erő alkalmazásával lecsapjon rájuk. Egyébként a feljegyzéseit kizárólag saját magának készítette: csupán magáncélú emlékeztetőket írt arról, milyen első benyomást tettek rá a foglyok. Ezek a feljegyzések aztán jól jöttek, amikor (s ha egyáltalán) sor került a második kihallgatásra. Napról napra több embert vezettek elé, azt meg nem lehet elvárni, hogy ennyi arcra fejből emlékezzen.

Du Preez felállt az íróasztala mellől, és lassan körüljárta a foglyot.

– A társad, aki a bombát elhelyezte a bevásárlóközpontban, egy nagy fuser. Súlyos károkat okozott a robbanás, és sokan meghaltak. Nők és gyerekek is. Csakhogy nem volt elég gyors az igen tisztelt barátod, és őt magát is elkapta. Mielőtt meghalt volna, még kiszedtük belőle a nevedet. A paraffinos vizsgálat is igazolja, hogy nemrég robbanóanyag volt a kezed ügyében. Na, halljam, hol a rejtkehely. És mondd el szépen, kik tartoznak a sejthez, ki a főnök, kik a beosztottjai. Névvel, lakcímmel, satöbbi. Meg amit még magadtól el akarsz mondani.

– Ha a bomba rendesen felrobbant, a srác nem volt fuser – szólalt meg Mpahlele.

– Amikor nők és gyerekek hálnak meg, az neked nem elfuserált munka?

Mpahlele vállat vont.

– Háborús áldozatok.

Du Preez tovább körözött, aztán megállt a fogoly bal fülénél.

– A gyerekehalált nem nevezzük háborúnak! Ez barbarizmus.

– A mi gyerekeink már évek óta pusztulnak, mégse beszéltünk soha barbarizmusról. De már mi is tanulunk. Most mind a ketten tudjuk, miről van szó: én itt hadifogoly vagyok, maga pedig mindent megtesz, hogy vallomást kényszerítsen ki belőlem. Utána megszabadul tőlem. Csakhogy én semmit se fogok mondani. Miért nem végez velem most? Különben csak az időt pocskolja. – Barna szeme rövid időre du Preez üres székén állapodott meg, aztán lassan, nyugodtan körbejártatta a szobán, mint aki minden fontosat elmondott, s immár csak a hírhedt iroda berendezése foglalkoztatja.

Du Preez arcán megrándult egy izom. Az ezredes egy pillanattal hosszabb idő alatt tudta csak rendezni a vonásait, mint szeretne volna. Ekkor odalépett a nagy acélszekrényhez, és kinyitotta. A szekrénybe a meggyőzés rémületes eszközei voltak bedobálva: az áramfejlesztő, a vezetékek és az elektródok, sós víz az érintkezés hatékonyabbá tételéhez, továbbá vastag bőrszíjak, amelyek a fájdalomtól vonagló áldozatot kényszerítették helyben maradásra. A látvány célba talált: du Preez-nek úgy tűnt, az irodáját kitartóan pásztázó barna szempár egy pillanatra megrezsent, és az ezredes nyomban ki is használta, hogy előnybe került.

– Igen ritkán fordul elő, hogy a kezelés nyomán ne valljanak. – Felmutatta az elektródokat. – Mert nagyon éles a fájdalom.

Az igazsághoz tartozik, hogy ma már tudjuk: nem pont a szekrényben tárolt berendezést használták a foglyokon – sőt ez a felszerelés most a Nemzeti Forradalmi Múzeum állandó kiállításának része. Du Preez is csak a hatás kedvéért tartotta az irodájában. A valódi eszközt egy szakképzett brigád alkalmazta néhány emelettel lejjebb, egy hangszigetelt szobában. Ám a feketék lakta bódévárosokban akkora tisztelet övezte a szerszámokat, hogy gyakran pusztá látványuk is megoldotta a makacskodó foglyok nyelvét. Mpahlele ezzel szemben úgy méregette az összekuszálódott villanydrótokat meg a bőrszíjakat, mintha csak leltárt készítené a helyiségről, s az arckifejezése félelem helyett – du Preez őszinte aggodalmára – elismerésről tanúskodott. Több beszédre nem volt szükség. Du Preez visszaült az íróasztalához, megnyomta a berregőt, és a titkosrendőrök levitték Mpahlelét.

A következő huszonnégy órában „Ablakugró” du Preez az új fogoly titkát próbálta megfejteni. Soká tartott, míg rájött, mi különbözteti meg ezt a pasast a többtől, akikkel hasonló körülmények között kellett dolgoznia. Napnál világosabb volt, hogy Mpahlele nem fél. De hát mások is milyen bátrak voltak – egy ideig. Tehát nem csupán a bátorságáról volt szó – du Preez-nek azzal a meglepő ténnyel is szembesülnie kellett, hogy ez az ember egyáltalán nem gyűlölte őt. Mennyire ijesztő: Mpahlele úgy bánt vele, mintha valóban egyenlők lennének. Volt valami észbontó a fogoly arcátlanságában, s minél többet törte rajta a fejét du Preez, annál vadabb düh feszítette belülről. Odasétált az íróasztala mögé az ablakhoz, és lenézett a kis utca kihalt, fedetlenül hagyott terére az üres padokkal meg a bolondos burkolattal, amely az összevissza fugázástól még értelmetlenebb, kígyózó mintázatot adott; mintha egy óriás talpa alatt tört volna ezer darabra. Du Preez ezredes egyre dühösebb volt, mi több: hagyta, hogy dühe elhomályosítsa józan ítéletét, sőt ami ennél is több: nem is izgatta magát miatta.

Mpahlelét meglehetősen rossz állapotban hozták vissza. Az arcát annyira összeverték, hogy a késelésből maradt régi forradása nem is látszott. Az alsó ajkából dőlt a vér, és ide-oda dülöngélt, amikor a rendőrök elengedték. El is esett volna, ha nem kapaszkodik az íróasztal szélébe. De megkapaszkodott, és így dülöngélt tovább. Du Preez halk kérdésére a vallatók csak a fejüket rázták.

– Semmi. Nem szólt egy nyikkot se.

Mpahlele nagy mélységeket járt meg a fájdalom bugyraiban, amitől alaposan megváltozott. Mintha egy másik ember markolta volna az íróasztal lapját, mintha valaki más szedte volna hörögve a levegőt, mert fojtogatta a torkába szorult váladék és vér, amit nem volt már ereje felköhögni. Megtört vénember lett, aki az utolsókat rúgta. Az egyik szeme alig látszott a kék-zöld duzzanatoktól, de a másik, nyugtázta du Preez az újabb dühkitörés küszöbén, bár csak üggyel-bajjal tudott nézni vele, megőrizte fölényes pillantását.

– Na, van még valami mondanivalód a háborútokról?

Mpahlele nagy nehezen összeszedte magát, a jó szeme szikrákat szórt a fájdalomtól. Lenyalta a vért az ajkáról, letörölte az arcáról.

– Győzni fogunk – nyögte. – Nemsokára.

Du Preez határozott fejmozdulattal kiküldte a vallatókat, akik az ezredes iránti félelemmel vegyes tisztelettel hátráltak az ajtóig. Amikor becsukták maguk mögött, du Preez felállt, és végigmérte a szikrázó szemű, dülöngélő alakot.

– Olyanok vagytok, mint a gyerekek – mondta keserűen –, egyszerűen semmire se lehet menni veletek.

– Igaz – felelt Mpahlele –, a maguk gyerekei vagyunk. És hálával tartozunk mindenért.

Du Preez rábámult, de nyomát se látta az iróniának. Ez az idióta teljesen őszintén gondolta azt, amit mondott, és ezt az ezredes nem volt képes elviselni. Odalépett az ablakhoz és kinyitotta. Ekkor történt, legalábbis a hagyomány szerint, hogy kimondta a végzetes mondatot.

– Hát ha nem vagy hajlandó kinyitni a pofád, akkor a legegyszerűbb, ha megtanulsz repülni.

Ami ezután következett, az még ma is csak nagy vonalakban ismeretes. A régi rezsím dokumentumait, amelyeket a tervek szerint nyilvánosságra kellett volna hozni, később érthetetlen módon újfent titkossá nyilvánították. Bizonyos értesülések alapján mégis megpróbálhatjuk kitalálni, mi is történt. A legenda szerint du Preez előadta volna a fogolynak a „súlyos hátrányhelyzetben hozott döntésekről” szóló elméletét, mire Mpahlele, bármennyire kimerült volt is, a fehér ember tipikus megoldása iránt mutatott egyre fokozódó érdeklődést, vagyis a tánc iránt. Ez tény, mert du Preez elmondta a kívül várakozó rendőröknek, amikor kiment hozzájuk, hogy békén hagyja Mpahlelét, amíg megteszi, amit meg kell tennie. Egy teljes percnyi várakozás után az ezredes visszament az irodájába, és magára zárta az ajtót. Szokása szerint egyedül, hiszen a kollégák tiszteletben tartották azt az igényét, hogy egy kis magányra van szüksége, mielőtt elveszi a következő ügyet. Pár másodperc múltán ugyanezek a kollégák irtózatossá kiáltást hallottak. Berontottak a helyiségbe, de nem találtak senkit.

Ezen a ponton kényes helyzetbe kerülünk: egyszerűen nem áll a rendelkezésünkre több adat. Minden homályba vész, jobban mondva minden sírba szállt du Preez-vel együtt, aki az ablakából rettenetes sebességgel, fejfelé érkezett a leszállópályára. Maga Jake Mpahlele sohasem beszélt arról, hogyan szabadult meg „Ablakugró” du Preez ezredes karmaiból. Csak az elbeszélésekre támaszkodhatunk. Néhányan ma is megvannak győződve arról, hogy valami különleges varázslat hatására Mpahlele tényleg megtanult repülni. Szerintük az ablakon kipillantó ezredes annyira megirigyelte volna a fekete fickó mennyországba zuhanását, hogy – magáévá téve a közkeletű vélekedést, mely szerint „amit egy fekete meg tud csinálni, azt a fehér

ember tízszer jobban tudja” – nyomban utána vetette magát. Akadnak szkeptikusabbak is, akik azt állítják, hogy a fogoly elbújt a kínzószerszámos acélszekrényben, majd előjött, hogy kilökje du Preez-t a halálba, végül felszívódott a hatalmas felfordulásban, melyet csak ahhoz a méhkashoz lehet hasonlítani, amelyben megölték a királynőt. Mindössze annyit állíthatunk teljes bizonyossággal, hogy du Preez úgy terült el a le szállópályán, mintha mosott ruhát fújt volna le a kötélről a szél; rémesen kicsavarodott minden tagja, és számtalan helyen folydogált belőle mindenféle testnedv. Továbbá az is tény, hogy az új rezsim első napjaiban Jake Mpahlelet a kihallgatásokat végző vizsgálati osztály főfelügyelőjévé nevezték ki, és hogy a politikai foglyokkal (elsősorban fehérekkel) végzett munkája rövid idő alatt megbecsülést szerzett neki, elő is léptették villámgyorsan ezredessé, és hamarosan mindenki „Táncoslábú” Jake Mpahlele ezredesként emlegette, sőt ahogy a neve szóba került a társaságban, általában hozzátették, hogy „isten tartsa meg”, mert Mpahlele erős ember volt, és a rezsimváltás utáni első napokban mindenki egyetértett abban, hogy nagyszükségünk van egy erős emberre.

FORDÍTOTTA BARABÁS ANDRÁS

Térey János

FIATAL HADNAGY

Ménjét a mesterek tornáján
körbeszaglászták ösztövért mezei emberek.

„A gazda? Fialat hadnagy úr a német balladákból.”
„Akarnok fegyveres. Nincs jó napja, hajadonfőtt gyakorol.”
„A beérkezett férfiak erejét nem vitatják.
Beavatásán remekelt. A nagyok keblükre fogadták
az akadékoskodó, folyton másnapos hadnagyot.”
„Emlékezz, a kitiltás-küszöböt háromszor érte el
egyetlen évben, ami bizony megengedhetetlen.”
„Nézz rá. Vér a vérükből. Becsvágy ösztökéli.”

Tanakodtak, faggassák-e a hadnagyot,
miért ittas a verseny órájában.
Kétségei támadtak erejét illetően?
izgul? feszeng? esetleg visszalép?

„Jellemzi nyelve, melyet buzgón megtanult.
Amelyen harca közben buzdítja magát,
amelyen hozzánk szólna göggel, hogyha
odalépnénk. Rossz hangsúlyokkal dicsérné
az anyaföldet, mely elől mérföldekre szaladt.”

Jártasságáról tanácskoztak hosszan.
Mérkőzhet-e Nagymesterekkel,
Méltóságosokkal, régi fegyverhordozókkal?

„A verseny végeztével fölkeressük.
Verejtékezni fog, immár kijózanultan,
akármilyen lesz a küzdelem kimenetele.
Szíve titokban hozzánk húz, mivel
méltatlanok vagyunk méltatni és szidni őt.”

A SZOMSZÉD

Papp Andrásnak

„A szomszéd lengyeleknek integettem
 egészen ostobán, egészen önfeledten.
 Kinyúltam értük. Zuhogott a hó,
 – azt képzeltem, nincs senki köztünk, –
 csorgott az államon új telünk új hava.
 Emlékeztettek, hogy mély volt az álmom,
 egy székhelyen kezdődött, több határon
 keresztül tartott. Fölbredtem ott, ahol
 nem szeretik a képem és a pénzem, undokabb
 a hó is. A Kárvallottak táborába soroltak.

Minden futásnak célja volna, Varsó
 nem volna messze. Minden költőzésnek
 páratlan tétje lenne, és kinyílna Varsó. –
 Elhallgatok, mert erkölcsös vagyok.
 Ha aludnék, csupán önvédelem.
 Az idegen hó most a sorsom, rajta
 konokul szánkázni fogok s ha megfagyott
 gázlóra lelek, átcsúszom azonnal.
 Északnak indulok. Az éber undokok
 helyett a híveimnél éjszakázom.”

Újdonság a Lélegzet Könyvek sorozatában

TÁBOR ESZTER

Külön óra

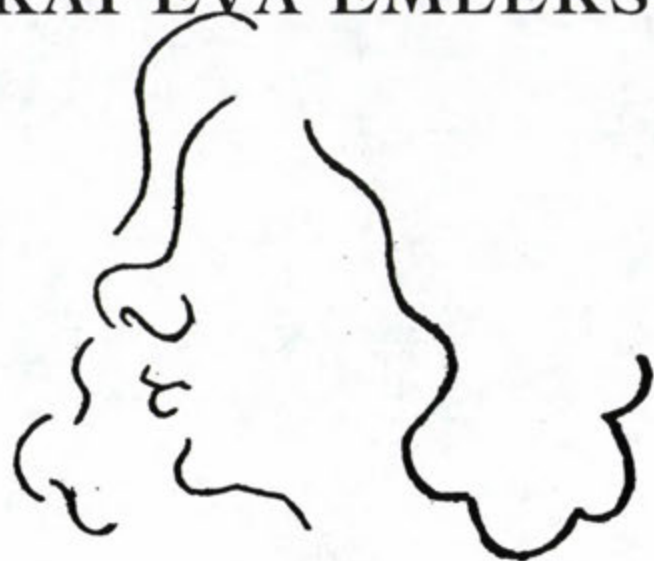
VERSEK

64 OLDAL / 128 FORINT

*Kapható a jobb könyvesboltokban, vagy
megrendelhető a Typotex Kiadónál*

ÁPRILIS, MÁJUS, JÚNIUS, AUGUSZTUS, SZEPTEMBER
HÓNAPOKBAN PÉNTEK DÉLUTÁN
15 ÉS 18 ÓRA KÖZÖTT LÁTOGATHATÓ A

RUTTKAI ÉVA EMLÉKSZOBA

BUDAPEST II. KESELYŰ UTCA 6/A

Harminckét japán haiku

Lovamra dőlve
utazom; árnyékaink
megfagytak alul.

MACUO BASÓ (1644–1694)

Beteg lettem az
úton; kiszáradt rónán
kóborol álmodom.

MACUO BASÓ

Ó ez a nagy csend!
madár lépteit hallom
a hullt avaron.

RJŪSI (?–1681)

A vándorló pap
eltűnt a ködben; csupán
csengője hallik.

NAITÓ MEISZECU (1847–1926)

Magányos e sír,
de az ökörszemecske
az mindig ott van.

KOBAJASI ISSZA (1763–1827)

Sötétül a tó;
messziről bizonytalan
kacsahámpogás.

MACUO BASÓ

A sasfészekben
kámforfa ágai közt
nyugszik le a nap.

BONCSÓ (?–1714)

Valahol ott az
erdőben van egy kis tó;
a jege kövér.

MASZAOKA SIKI (1867–1902)

Templomharang szól
rabló elfogására;
a téli erdőn.

TAIGI

Macuo Basó szinte egész pályafutása során a halálról akart haikut írni – ennek példája gyűjteményünk első darabja. Tanítványai és követői is osztoztak a mester ezen igyekezetében. – A válogatás a fordító munkája.

Téli erdőben baltám csapása nyomán fa illata szállt.	JOSZA (TANIGUCSI) BUSZON (1716–1783)
Magányos téli táj; egy szín világában a szél hangja szól.	MACUO BASÓ
Hosszú, fekete folyó, hólepte rétek mentében halad.	BONCSÓ
Téli holdfényben egyedül jöttem át a recsegő pallón.	TAIGI
Téli viharban csendesén ül a macska, s szüntelen kacsint.	JASZÓ
Kidugja szárnyát a galamb a rács mögül a téli napra.	KJOKÓ (1866–?)
Téli álmukban mindannyiszor egymásra néznek a bodzák	MACUO BASÓ
Kacsa bukott fel; s mindaz ott lenn a vízben szemeiben ült.	NAITÓ Dzsószó (1662–1704)
Egy vízimadár; a begye összeakadt tükröképével.	JASZÓ
Vízimadarak, fejük begyükön, és úgy hálnak lebegve.	GINKÓ
Milyen hideg hang, ha a patkány lábai futnak a tálon.	JOSZA (TANIGUCSI) BUSZON
Éj. Egy útszéli kunyhóban tálját verve kicsiny gyerek sőr.	JOSZA (TANIGUCSI) BUSZON

Szűj csapása a
vízen; óh metsző, hideg
éjszaka! – Könnyek.

MACUO BASÓ

Tizenegy lovag
metsző hóviharon át;
egy sem néz széjjel.

MASZAOKA SIKI

Messze a rónán
áll a Buddha; jégcsap lóg
orra hegyéről.

KOBAJASI ISSZA

Hideg téli éj;
a tengerbe omolva
zúg a vízésés.

KJOKUSZUI

Az apátságból
csupán a kapu áll még
a puszta mezőn.

MASZAOKA SIKI

Viharrá válik
a lovához szánt szava
s tombol a réten.

KJOKUSZUI

Nagy téli vihar;
a majdnem hazaért ló
éppen megbotlik.

JOSZA (TANIGUCSI) BUSZON

Pókra tapostam;
mily magányos és hideg
lett tőle estém!

MASZAOKA SIKI

Hangom se szól úgy,
mintha az enyém lenne
e hideg éjen.

OCUDZSI (1881–1913)

Felemelkedtem,
s ott láttam magam fekve
a hidegségben.

KONISI RAIZAN (17. SZÁZAD)

A halpiacon;
a tátogó halpofák
hidegnek tűnnek.

MACUO BASÓ

HOLLANDBÓL FORDÍTOTTA HORVÁTH ÖDÖN

Tábor Eszter

A BIRODALOM ÁLMA

ami túl nehéz volt elmerült
ami éteri volt elrepült
a túlerő híven ottmaradt
virult a második olvasat
megtermette volt e példa-táj
összekötött ez a félhomály
minden életpályán átívelt
valaki egy padon felügyelt
hold sütött s a titkos völgy ölén
folyton ballagott egy ősbölcény
eltűnt és felbukkant szüntelen
a róla elnevezett tereken
egy példány volt és a szellemet
pernye és hamuflázs óvta meg
lapozni tudjuk ha eljön a
másodszer teremtés hajnala
úttalan utakon szállt a hó
céltalan repült az álmodó
kelléktár lapult a jég alatt
répa szén lábos és gondolat
eszünkbe jutott az olvadás
szénvetés terült el semmi más
vad volt és fehér az ébredés
sosemvolt-kísértet-üldözés
vászonra dermedt a jégmező
könnyedén bejött a kérdező –

KÖZHELY

Betölt egy négyszög
 Elég kevés.
 Küszöbön álló
 Érkezés.

Betölt egy négyszög
 Elég ha zöld.
 Ennyi ember
 Már üdvözülni.

Egy lehetőség
 Elérheti.

Ilyen az ember.
 Elég neki.

Elfogy a térben
 A kevesebb.
 Ennyi az ember.
 Ne keresd.

JÖVŐRE NÉZVE

hegy mögé kerülök
 van-e élet kívül
 üvegfény hold-világ
 mikor e völgy kihűl

ábrázolt döbbenet
 fog honnan sütni ránk
 millió kristálygömb
 csak egyetlen szilánk

ki a megmondható
 ellátni hold-napig
 ki a részletekben
 tudja-e hol lakik

Poós Zoltán

ELUTAZÁS ELŐTT

Nem hiszed el,
hogy hol éltél eddig
Nem hiszed el,
hogy nincs siker, vigalom
Ezzel egybevágna
a rossz emlékek,
a konyhában,
a családi kánpadon

Kénytelen nehézség
a régi krumpliföldön
Múltbéli békék
az ablakon túl
Lehetetlen, hogy neked
ne sikerüljön
Bár a semmitmondó
havazás az úr

IRREGULÁRIS HÚSVÉT

Csalódtál az önszerelemben
Verejtékezel és emésztesz
Vélnéd, a szégyen felment

Éjszaka kezdődnek a templomok
A szenteltvíz képével összenézel
Mániákus depressziós vagy,
de kapzsi is

E légkör alatt inkább
tétovázik a fantázia
Mevágnám pengével az arcodat

Levelek Halifaxból

GEORGE GÁBOR

KEDVES Z.!

1988. XII. 1.

Az egyetemi sztrájknak vége! 18 napig tartott a kicsike. Érdekes tapasztalat volt, és a maga furcsa módján összehozta a „tagságot”. A sztrájk maga sikeres volt; részben elértük, amit akartunk, de az utolsó pillanatban azért az „adminisztráció” a bordánkba döfött egy kést. Ez egy kissé elrontotta a győztes hangulatot. Most azon munkálkodunk, hogy a rektort és a Science Faculty dékánját lemondassuk botrányos viselkedésük miatt. Furcsa dolog konzervatív létünkre ilyen „forradalmi” atmoszférába csöppenni, de vigyázzunk magunkra...

Jártam N. Y.-ban, ahol az egyik ottani könyvesboltban felkaptam Buñuel önéletrajzát, amit már nagy élvezettel elolvastam, és most Julis falja. Ha befejeztük, elküldjük, élvezzék ti is. Az itteni művészmozsi videokölcsönzött nyitott, ahol minden Buñuel, Antonioni, Truffaut és hasonló kikölcsönözhető. Nekünk azonban lejátsszószekentyűnk nincs, és – habár a fenti okok miatt a kísértés nagy – én már pontot tettem a high-techre. Maradunk a könyvnél és a mozinál. Maradiak vagyunk, és – mint igazi maradiak – azok is maradunk.

KEDVES Z.!

1989. VII. 31.

A nyár most éppen tökéletes fázisában van: 22–25 fok, ragyogó kék ég, enyhe szellő. Itt volt a minap az ifjúsági kajak-kenu világbajnokság. Szombaton és vasárnap kimentünk a döntőkre. Szép idő volt, és még a Himnuszt is hallottuk egyszer – a női négyesünk (?) győzött. A kérdőjel az -ünkre vonatkozik; lojalitásunk ui. komolyan megviselgetett, amikor a magyaroknak drukoltunk a sok kanadai között. De ezek itt mindent megbocsátanak. Nice people. A román csapatból hárman megléptek, mire az edzőjük elpanaszolta, hogy a kanadaiak nem ügyeltek eléggé a biztonságra – értsd: a biztonság nekik azt jelenti, hogy mindenkit benn tartani, nem hagyni elcsellengeni, meglógni. Ezt itt még nem értik. Még...

KEDVES Z.!

1992. III. 8.

Ma van, nna! mi van ma?, nem más, mint a nemzetközi nőnap. Itt az ilyesmit nem felejtik el. Bemondták, elmondták százszor, női „aktivisták” felvonultak (zuhogó esőben) a belvárosban; a Jóisten tudja, hogy mit akarnak. (Ismerős?) Azt még nem figuráztam (szúrtam) ki, hogy ezek az égbekiáltó baromságok innen szívárogtak oda, vagy onnan ide (az előbbit tartom valószínűbbnek). Itt aztán nincs hét anélkül, hogy valaminek a hete ne lenne. A szocializmus itt, köszönjük szépen, él és virágzik az összes gyomorforgató marhasággal. Ezek persze semmi másra nem jók (a rossz szájíz és a rossz emlékek felkeltésén kívül), mint az „aktivisták” és a csatolt bürokraták adópénzből való ellátására, azaz ingyenélésre, léhűtésre, ún. emberbaráti jelszavak címén. Az egész pontosan olyan becstelen és cinikus, mint otthon volt (van?). Helyesbíték, az átlagember hihetetlen ártatlansága vagy inkább gyermeksége miatt a cinizmus még várat magára. Abban is nagyon hasonlít a volt (?) otthoni viszonyokra, hogy nem lehet megszökni előle, mindenhol dől ez az idiotizmus. Hát persze, az embereket manipulálni kell, meg kell félemlíteni, át kell itatni a propagandával, különben még rájönnek, hogy nem kell nekik aktivista meg bürokrata, akik megvesztegetik őket a saját pénzükkkel, amit előbb elkoboztak adóban, lefőlőzték és a morzsát visszalökik a pofájukba.

A szerző, civil foglalkozására nézve matematikaprofesszor, leveleit Kanadából, a Nova Scotia tartománybeli Halifaxból írta budapesti barátjának. A leveleket válogatta és szerkesztette a címzett, Zentai Zoltán.

Ah! Március idusa. Tavasz, langyos szellők... – frászt. Olyan mínusz tíz fok lehet, teljesen összefagyva jötünk vissza félórás sétánkról. Globális felmelegedés? Ugyan kérem. Az elmúlt harminc év legrosszabb tele volt (van) az idei. Az igaz, hogy máshol (hol?) az átlagosnál enyhébb volt, legalábbis azt mondják egyesek, akikről hamarost szólok. Ha otthon enyhe is volt a tél, Dél-Európában és a Közel-Keleten hideg volt. Na nézzük, hogy kik terjesztik a felmelegedés mítoszát. Egy nemrég készült felmérés szerint, amelyben megkérdeztek több száz kutatót-matatót, klimatológust stb., akiknek valami köze van a felmelegedéshez és bejárása az adatokhoz, hogy mit gondol a globális ízéről. Csodák csodája: a megkérdezettek 53%-a semmiféle bizonyítékát nem látja, és csak 17%-uk hiszi, hogy valóban ilyesmi történik. Persze a média ezek véleményét trombitálja szerteszéjjel. Az ózonrétegről is kiderült, hogy nem oda, Buda. A hatvanas években vastagodott az ózonréteg, és most kb. ott tart, ahol a hatvanas évek elején. Az ózonlyuk pedig valószínűleg máskor is előfordult, csak nem tudtunk róla, mert akkor még az ilyesmit nem figyelték.

Mi folyik hát akkor itt? A helyes választ erre, más kontextusban, Galbraith (a közgazdász) adta meg: kétféle klimatológus van, aki nem tudja, és aki nem tudja, hogy nem tudja. A „globális felmelegedés” viszont remek paradigma, aminek fényében vagy keretében diffúz, esetleg véletlen és összefüggéstelen eseményeket interpretálni lehet. De ami még fontosabb, lehet rá kutatópénzt kapni! Minél jobban trombitálnak a médiában, annál több a pénz. Ezért aztán az a bizonyos 53% is hallgat. A paradigma kicsit úgy működik, mint az ideológia. Hogy ebből milyen mulatságos dolgok jöhetnek ki, álljon itt példának az a kijelentés, miszerint „az 1991-es nyár az írott feljegyzések óta a legmelegebb lett volna, ha a Fülöp-szigeteki vulkánkitörés nem köp a levesébe”. – Hát ez remek! Milyen jól és meggyőzően hangzik. Pedig csak azt mondja, hogy az 1991-es nyár egyáltalán nem volt a legmelegebb, és hozzát teszi azt a tautológiát, hogy „de az lett volna, ha az lett volna”. Fecsegnek a sarki jégsapka olvadásáról, a parti földek, városok elöntéséről stb. Megkérdeztem itt egy ezzel foglalkozó oceanográfust, kifaggattam az evidenciákról. Kiderült, hogy semmi, a szó szoros értelmében semmiféle bizonyíték nincs arra, hogy a tengerek szintje akár egy milliméterrel is emelkedett volna.

Összefoglalva, ha van is glob. felm., tudni nem tudjuk (de pénzt kaphatunk érte), és ami a keleti partot illeti, inkább lehűlésről beszélhetünk. (Ne tessék elfeledni, hogy úgy tizenöt-húsz évvel ezelőtt glob. lehűlésről fecserésztek, talán ugyanazok – akkor azért kapták a pénzt. Azt hiszem, csak glob. elhűlyülésről van szó.)

KEDVES Z.!

1992. IX. 12.

A minap az egyik tanszéki bizottsági ülésen elhangzott a következő párbeszéd:

A (*alacsony, kövérkés fizikus*): – Hallottad tegnap a bálványod beszédét a tv-ben?

B (*átlag egyetemi ember*): ???

A: Hát Alexa; nem ő a bálványod?

[A beszélgetést itt megszakítjuk egy pillanatra, hogy a tájékozatlan olvasónak elmondjuk: ki is ez az Alexa. Ő a tartományi szoc. párt (NDP) vezére, és egyben egyetlen tartományi parlamenti képviselője hosszú évek óta. Bár több választás sem hozott újabb helyet a Nova Scotia-i parlamentben, ez az egy, aki egyébként egy milliomos vállalkozó leánya, akkora zajt csap, mint száz másik, és természetesen az egyetemi fajta többségének bálványa.]

A: Arról beszélt, hogy a nőknek garantált helyet kéne biztosítani a parlamentben. Szerintem az alacsony, kövérkés fizikusoknak is, és (*tám néz*) az enyhe akcentussal beszélő, negyvenöt körüli magyaroknak is.

B: Hm. (*Kimegy valamit elintézni.*)

Én: Helyes. Jól beszélt. (+ *némi kiselőadás a társadalom újratörzsiességének veszélyeiről.*)

C (*Igazi kanadai rendes ember. Naiv, apolitikus, tele jóindulattal és tudatlansággal*): Hiába minden, ezek a progresszív eszmék ma. Lehet, hogy nem szeretjük őket [mármint az ideákat], de ez a progresszió iránya, nem tehetünk ellene semmit, ez a jövő.

A (*mosolyog*): – – –

Én (*köhögök és fejet csóvállok*): – – –

B (*jön vissza, és kezdődik az értekezlet*): – – –

Ebből a kis hangos csendéletből megérthető a kanadai psziché (A ui. ír származású), és az egész alkotmányos komédia, ami itt évek óta zajlik, és október 26-án kulminál egy népszavazásban: „igen” v. „nem” a legutóbbi alkotmánytervezetre. Igaz, hogy a népszavazás nem kötelező érvényű – mármint az eredménye –;

igaz, hogy az egészet zárt ajtók mögött alkudozta össze a tíz tartományi handlé, figyelmen kívül hagyva a liberális demokrácia legegységesebb alapelveit; igaz, hogy... á, minek folytatni. Ezek jó emberek (mint C), tudják, mi a „progresszió”.

Ez egy történelmi pillanat amúgy, ha nem tudnátok. A kanadai alkotmánytervezet ui. olyan, amelyben egy magát liberális demokráciának valló (bár nem az) állam nyíltan szakít annak évszázados alapelveivel, és egy neotörzsi, neotribalista (valami ilyesmi) alkotmányt készül elfogadni. Tévedés ne essék: el lesz fogadva.

Mik is ezek az alapelvek? Talán a legfontosabb az, hogy mindannyian egyének vagyunk elsősorban és a törvény szemében. Csak másod- v. többedsorban vagyunk ennek v. annak a csoportnak a tagjai, és a törvény szemében egyáltalán nem. Az új- v. neotörzsiességnek köszönhetően, az elmúlt harminc év „vívmányaként” most esmét megszűnünk egyének lenni, és elsősorban valamiféle csoporthoz tartozás fog definiálni minket: anglofón v. frankofón; nő v. férfi; fekete v. nem – ezt itt inkább a „visible minority” (látható kisebbség) eufemizmusával emlegetik. Eufemizmus a javából, mert a kínaiak, vietnamiak, indiaiak pl. nem tartoznak beléjük, bármennyire is „látható” a – mondjuk így – kisebbségük. Ők ugyanis merésznek sikeresek lenni, ami politikailag nagyon helytelen. A lehetőségek kimeríthetetlenek. Volt idő, amikor azt hittem, hogy ez az egész már olyan abszurd, hogy hamarosan egy hatalmas bruhahába fullad. Ennek nyoma sincs.

Azt is elfelejtették az alkotmányos bazárban alkudozó berberék, hogy egy alkotmány, lévén egy ország törvényalkotásának alapja, elsősorban a törvényhozásra, a mindenkori kormány(ok) hatalmára jelent és formuláz meg szigorú korlátokat, és a legkevésbé sem fogalmaz meg pozitív jogokat. Ami itt folyt, az inkább egy rablóbanda civakodására emlékeztetett, amiben a rablott holmi felosztásán folyik a vita. Hogy az áru rablott, azt még csak meg sem említik. Mint ilyen, ez talán az első alkotmánytervezet, amelyben egy ki nem mondottan, de a gyakorlatban (alkotmány nélkül) liberális (többé-kevésbé, na!) joggyakorlatot követő nyugati demokrácia nyíltan elkötelezi magát a szocializmus mellett. Mert mit is nevezünk (-ek) mi (én) szocializmusnak? Azt az ideológiát, mely szerint minden (társadalmi) problémának van megoldása; e problémákat egy „tanult” elit (az „erényesek, akik tudják”) fogalmazza meg, és a „megoldásukra” is ez vállalkozik (bízza meg magát) az állam kényszerítő gépezetét maga mögé (mellé) állítva e célra. A kommunizmus ennek csak egy sietős, erőszakos, türelmetlen lenini–sztálini–hitleri verziója (volt?). Ez itten egy lassú, nyálás, sima szájú formája, amiben kétségtelenül kellemesebb élni, de ez a tény nem változtat a lényegen. Az egészről Koestler anekdotája jut eszembe: valami fő pártmufti tartott előadást a harmincas években Franciaországban, buzgón ecsetelve a csodás kommunista jövőt, amiben eltűnnek a problémák stb. Az előadás végén egy renitens hívő félve szólásra emelkedett és megkérdezte: No, és mi lesz annak az anyának a fájdalomával, akinek kislányát elütötte a villamos? Kínos csend, majd a főmufti leereszkedően megjegyezte, hogy a kommunizmusban nem lesznek közlekedési (és egyéb) balesetek. Ez a frappáns válasz mindenkit kielégíteni látszott, és az ülést berekesztették.

KEDVES Z.!

1992. XI. 30.

Hát, Istenem, tévedtem. Az alkotmánytervezet vereséget szenvedett, győzött a nem. Az analízis helyes, nincs benne semmi hiba, csak azt az apró tényt felejtettem el figyelembe venni, hogy ebben az országban a megfelelő dolgok csak ritkán történnek a megfelelő okokból. No, nem mondom, az áru is gyanús volt sokaknak. No lám, mondhatjátok, hát mégiscsak él a klasszikus liberalizmus szelleme errefelé. Ugyan már! Erről szó sincs. A kőtáblára vésendő privilégiumokért felsorakozó, acsarkodó neotörzsek és törzsszilánkok csak szaporodtak a kampány során. Kész tülekedés, forgalmi dugó alakult ki az alkotmánykomisszárok füle körül. (Komolyan mérlegelték pl. az egyik csoport törvények fölő helyezését. Nem viccelek! Egy kicsit úgy, mint a Tetovált ember c. cseh filmben.) Pusztán arról van szó, hogy a szavazásra került dokumentumban az egyik legrégebbi törzs. Québec leggyengélőbbége túlságosan tisztán fogalmazódott meg, ami sokak szépérzékét bántotta. Mondom, az áru gyanús volt, de ettől még bőven elkelt volna. A québeci nacionalisták békítgetése, megvesztegetése olyan régóta folyik, olyannyira beidegződött reflex az itteni politikában (gondoljatok az EK és Franciaország kapcsolatára), egy kis kodifikálás ide vagy oda nemigen számít.

Az árut azért küldte vissza a nép, mert nem tetszett neki az elárúsító pófája. Mulroney ui. messze a legutáltabb miniszterelnök Kanada történetében – megjegyzem, méltán –, akinek bővliját az átlagos kanadai a proverbiális cukros bácsit gyanakodva méregető gyermek szemével nézi: „Igaz, hogy van rajta egy kis zseb-pizok, de azért jól néz ki az a cukorka... A bácsi viszont nem valami bizalomgerjesztő... Anyuka is mondott valamit, hogy a szomszéd gyerek is... Jobb lesz nem elfogadni azt a cukrot.”

Hát így történt.

Jöjjön most egy kis tanmese messzemenő tanulságokkal. Először a „bájos tények”. Úgy tíz nappal ezelőtt megjelent egy cikk a New Brunswick-i egyetem diákújságjában az ún. véleményoldalon (opinion page), amiben egy ottani matematikaprofesszor kifejtette a véleményét valamiről. Hogy miről, az maradjon egyelőre homályban, nehogy a dolgok összekeveredjenek. Annyit azonban szögezzünk le, hogy az újság szerkesztője megjelenésre alkalmasnak ítélte a cikket, megfelelőnek arra, hogy vitát indítsa. Eredmény: virtigli égszakadás-földindulás, felháborodás, ökölrázás, asztalverés meg effélék. No, de nemhiába toleráns, hosszú demokratikus hagyományokkal rendelkező angolszász(szerű) ország ez. – Elindult egy fűtött, izzó, de civilizált vita a mondottak megcáfolására, a vélemény abszurdításának megvilágítására. Nyilván ez történt, igaz? Nem igaz! Az történt, hogy az egyetem elnöke azonnali hatállyal felfüggesztette az illetőt az állásából, és vizsgálatot indított, mely az óvatlanul szóló szakmai múltját (!) van hivatva kivizsgálni. Értitek, ugyebár: nincs vita, cáfolat. Ehelyett van felfüggesztés és szakmai múltban turkálás, bár a kifejtett vélemény egyáltalán nem szakmai természetű. Ergo, ha nem úgy szólsz, ahogy egyes körök elvárják, akkor még a szakmai hiteled is megkérdőjelezetik (a pasas huszonhat éve van az egyetemen).

Na jó, az elnök hibázott, elhamarkodottan döntött, bedőlt a szólás- és véleményszabadságot csak saját maguknak fenntartó körök nyomásának. Ilyen van (ez folyik a hatvanas évek óta az egyetemeken). No de nyilván az egész egyetemi közösség egy emberként tiltakozott a civil jogok ilyen durva megsértése láttán. Sőt talán az egész ország tiltakozott, igaz? Nem igaz. Egyik sem igaz. Az én tanszékemről tudtommal összesen hárman küldtünk tiltakozó levelet. Közös tiltakozásról pedig eleve szó sem lehetett. Az okok különbözőek voltak, de nagyjából három kategóriát lehet megkülönböztetni: 1. egyetért az elnök eljárásával (!); 2. képtelen disztinquirálni a cikk tartalma és az eljárás jogtalansága között, azaz nem látja, hogy a cikk tartalmának elutasításából nem következik az eljárás jogossága; 3. egyszerű intellektuális és morális gyávaság, a „courage civil” teljes hiánya. Mindhárom kategória a maga nemében megdöbbentő. Világosan mutatja, hogy a paternalisztikus-totalitáriánus attitűd mennyire behatolt az itteni gondolkodásba (1) és (2), ill. mekkora pusztítást végzett az erkölcsi szövet minőségén (3). Egy másik, érdekes fejlemény volt az itteni diákújság szerkesztőjének állásfoglalása. Arra a kérdésre, hogy hajlandó-e leköszölni a vitás cikket, azt válaszolta, hogy azt ugyan nem, de megfelelő (!) kommentárokat szívesen lát. (Ismerős?) Nem részletezem to-

Ö V A L A T T

„...fasiszta kommunizmusét”

SZÓKE GYÖRGY

„...fasiszta kommunizmusét.”

A talányos, oly sokat értelmezett József Attila verssort egy nemrég közreadott dokumentum juttatta eszembe. Az Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez című sorozat vasok (és idéntlenül szerkesztett, de ezt most hagyjuk), nemrég megjelent kötetében található, az '56-os megtorlás iratai között. (A kötet, címetől eltérően, inkább a jogszolgáltatást, mintsem az igazságszolgáltatást illusztrálja: a talán legmegfelelőbb igazságtalanságszolgáltatást jóhiszemű nyelvünk nem ismeri, történelmünk annál inkább.)

A fasiszmus eléggé pejoratív fogalom. A Nagy Imre és büntársai ellenforradalmi összeesküvése című, 1958-ban kiadott szennyiratnak már a bevezetője Nagy Imréék rovására írja, hogy „szövetkeztek az alvilág és a feléledő fasiszmus erőivel”. Hogy tulajdonképpen ki kivel szövetkezett, s ki hon-

nan merített példát, az említett iratból egyértelműen megtudható. Nem minden meglepetés nélkül olvastam: szemérmetlen leplezetlenségével nyűgözött le. A meztelen igazság keresetlen kimondásával, melytől eléggé elszokott a sorok mögötti kereséshez-kutatáshoz hozzászokott szemem.

Domokos József, a Legfelsőbb Bíróság elnöke 1957. március 28-án, az országos bírói értekezleten a következőket mondta: „Bíróársaimat arra kérem, hogy mutassanak nagyobb határozottságot az ellenforradalom megsemmisítése, nagyobb elkövetkezést népi demokráciánk megvédése érdekében. Tehát valami új-e az, amit én kérek? Töreky Géza, 1925-ben a budapest büntetőtörvényszék elnöki állásába való beiktatása alkalmával szó szerint a következőket mondta: A törvényt akként kell alkalmazni, hogy a vezetésre predestinált rétegek védve legyenek a feltörekvő osztályokkal szemben.”

Majd jön az a bizonyos mondat: „Eltársak! Tanuljunk egy kis osztályharcot a fasiszmus igazságszolgáltatásától.”

Hát tanultak. Kommentár helyett – ezt nem lehet kommentálni – ugyanabból a fasiszta kommunizmust főlemlítő József Attila versből idéznék még két sort:

És vigasztald meg, ha vigasz
a gyermeknek, hogy így igaz.

vább a reakciókat, mert az előbbiekből összeállíthatjátok a képet. Hozzátennem, hogy a dologból azért nemzeti ügy lett az 1., 2. és 3.-hoz hasonlatos vélemény(hiány)-eloszlással. Két pozitív hang: A *Globe and Mail* (nemzeti újságunk, vagy mi) egy „editorial”-ban elítélően nyilatkozott az eljárásról (ám elkövetett két nagy hibát, amiről az alábbiakban bővebben szólok), és a pasas saját tanszéke egyöntetűen elítélte az eljárást egy, a *Globe*-hoz frott levelében (bár a fenti két hiba közül egyet ők is elkövettek). Gondolom, már égték a vágytól, hogy a cikk világrengető tartalmát végre megtudjátok. Nem borzoló az idegeitek továbbélmé.

Lassan a testtel! Csakúgy, mint a marxista bikkfanyelvbe nem beavatottak, sok mindent elmulasztottak egy, mondjuk, 1951-es, *Szabad Népet* olvasván, nem tudva, hogy a jól ismert fogalmakhoz biggyesztett jelzők a fogalmak negálását jelentik (szocialista igazságszolgáltatás, jog stb.), ugyanígy járhattok ti is, ha nem avatlak be titeket az itt dívó orwelli newpeak rejtelmeibe. Egy kis beavatkozás tehát szükséges. A fogalmi elemzés előtt azonban még egy történelmi méretű fejleményt is analizálnom kell, mert anélkül a dolog bohózat jellege dominál. (Tévedés ne essék, ez a jellege megvan neki pontosan a hegelí–marxi diktumot követően, miszerint a történelemben minden kétszer ismétlődik: egyszer mint tragédia, másodszor mint bohózat.) Tehát a keret.

Tudni illik, hogy úgy az elmúlt tíz évben, az „osztályharc” lanygulásával a baloldali erők osztályellenség híjával találván magukat, áthelyezték a küzdelem frontját a faji konfliktusok és a „nemek harca” területére, azaz az ilyesféle konfliktusok szítására. Burjánozni kezdett a viktimológia, mígnem társadalmunk abban a furcsa helyzetben találta magát, hogy a lakosság túlnyomó többsége valamilyen „áldozat” pozíciójában tudhatta magát, ahol az egyedüli agresszor az épkézláb, fehér férfi (felöltött férfi, mert terrormésztesen a gyerrmekek is áldozatok. Hát persze.) Vannak inkonzisztenciák, lévén az ázsiaiak voltak olyan pofátlanok és arcátlanul sikeres réteget képeztek (nek) egy társadalomban, ahol a guruk szerint nekik is áldozatoknak kéne lenniük. Némely egyetem pl. numerus clausust vezetett be kínaiak ellen, ami kínos tény a tudatos forradalmárnak, de hát istenem. A tények még nem tudják a teóriát. (Ismerős?) E sokak által elmulasztott történelmi transzformáció igazolására, ill. demonstrálására mellékelten küldöm a Nemzetközi Szocialisták novemberi programját. Még van a régi fogalmakból is mutatóban: oppression (elnyomás), science (tudomány), The rich (A gazdag, nagy A-val). Ám ezek most már nem munkásosztályhoz, szocializmushoz biggyesztetnek, hanem (a novemberi programban) szexualitáshoz, általában fajhoz, nemhez és effélékhez. E folyamattal, csakúgy, mint marxista–leninista–sztálinista őseivel, együtt jár a nyelv kiforgatása, a jelzőkkel járó jelentésvesztesítés stb. A tradicionális intézmények pusztítása (család, tolerancia, gondolat- és szólásszabadság, magántulajdon stb.) is zavartalanul folyik a tatarozás-átépítés alatt (bár már nemigen maradt pusztítanivaló).

Ennyit a keretről, röviden. Nézzük most a cikk megértéséhez szükséges fogalmakat és azok jelzőit. Kezdetben vala a „rape” (nemi erőszak), amiről mindenki tudta, hogy micsoda, amint ezt a büntető törvénykönyvek tanúsítják. A nemek harcának felszabadító harccá avanszálásával e klasszikus jelentés már politikailag nem megfelelő, lévén hogy a normálisan működő társadalmakban a nemi erőszak viszonylag ritka, izolált dolog. Na de mi lesz akkor az elnyomással, a demonológiával, az ellenség mindenütt jelenlévésével, az éberséggel? Aggódásra semmi ok. Ideológusaink megalkották, -álmódták a „date-rape” fogalmát. A csinos kis jelző a „rape” előtt már egészen más jelentéssel ruházza fel a szót. (Date itt nem dátumot, hanem randevút, találkát jelent.) A pártvonal mai állása szerint a date-rape a következő: fiú és lány, nő és férfi átmulatott este után kissé pityókásan, de feldobva felmennek a fiú lakására, ahol tovább isznak, táncolnak, csókolóznak stb., majd tette szájuk el magukat, ill. szinte benne találják magukat. A hölgy szexuális élménye azonban valamilyen okból nem elégséges. Ez, kérem, „date-rape”! Ez a forgalomban lévő propagandakönyvek egyik illusztráló példája. (Prop. könyvek, röplapok? Hja, kérem, ilyenek vannak dögvél. Kikerülhetetlenek, denunciálásra buzdítók, gyanakvást keltők – ismerős?) Nahát, ez így egészen más. Így már a rape nem ritka egyáltalán; sőt nagyon is gyakori, és az ördög (a férfi, fehér férfi stb.) pedig mindenhol jelen van, ami éberségre int.

Célnál vagyunk. A cikk. A cikk semmi több, mint egy kioktatás a szexualitás lényegéről, a régebbi korok öltözködési, viselkedési kódjának értelméről, a „rape” fogalmának tisztázásáról, és egy intés a hölgyeknek, hogy némi ítélőképesség tőlük is elvárható. A tónus kissé kioktató, józanul konzervatív, s ha itt-ott némileg vitatható is, semmi eget rázó. Vihar a biliben? Nevetséges? Az lenne, ha a megfélemlítés, denunciálás légköre nem lenne mindenütt jelen, és nem függne emberek megélhetése tőle. Nem tudom persze, miért is várják az elvtársak, hogy a „küzdelemnek” nem lesznek áldozatai. Ha most erre a szerencsétlen pasasra gondoltok, akkor még mindig nem értitek. Az nem áldozat! Az megérdemli a sorsát, az elnyomó dög, aki nem követi a vonalat (trockista, buharinista stb.-ista). Nem, kérem, az áldozatok a nemek és fajok küzdelmében esnek el, a felszabadító harcban a „jó” oldalon, politikailag korrekt (PC) betegségekben, vagy áldozatként.

Most tehát itt tartunk. Az agit-prop. crescendója fülsiketítő, gyilkos gáza mindenhová behatol, mindent megfertőz. Az ideológia nem halott, csak gyilkos tragédiából gyilkos bohózattá transzformálódott.

INTERNATIONAL

SOCIALISTS

MEETINGS

NOVEMBER 3rd:

**IS SEXUALITY IN
OUR GENES?**

**THE IMPLICATIONS
OF HOMOPHOBIC
SCIENCE**

**NOVEMBER 10TH:
WHAT'S BEHIND
THE CUTS
TO EDUCATION?**

**NOVEMBER 17TH:
IS HUMAN NATURE
A BARRIER
TO SOCIALISM?**

**NOVEMBER 24TH:
THE ROOTS
OF
GAY OPPRESSION**

Wednesdays, 7:30 pm
Room 306
Student Union Building
Dalhousie University

Mi volt a két hiba az „editorial”-ban? Az egyik (sőt tán mindkettő) a klasszikus totalitárius propaganda nagy vívmánya, az ún. nagy hazugság (big lie), amit lépten-nyomon terjeszteni, sulykolni kell, s ami lassan, mint a mérge, beivódik az agyakba. Az editorial szerzője 1. elhatárolta magát a cikk tartalmától, mint olyantól, amivel nem lehet egyetérteni, és 2. megvédte a véleménynyilvánítás szabadságát, mint olyan jogot, ami a többség véleményével ellenkezőt hangoztatni is feljogosít. – 1. A cikk tartalmáról elterjesztette a propaganda, hogy az felbátorít a „date rape”-re, jogosnak tünteti azt fel. Én olvastam a cikket; szó sincs ilyesmiről. Ám a legtöbben nem olvasták, lévén hogy obskurus helyen jelent meg, és egyetlen szerkesztő sem merte (!) reprodukálni a felzúdulás után. A propaganda tehát azt tesz, amit akar. És éppen ezt akarja: mindenki határolja el magát tőle, mint a lep-rától. – 2. Honnan tudja az író, hogy a többség így gondolkodik? (A KP jelöltjeit is mindig 99,5%-ban választot-ták meg. A rendszer tehát a döntő többség támogatását élvezte, igaz?) Valószínűleg az ellenkezője az igaz, én leg-alábbis úgy hiszem, hogy (mint az ideologikus korokban mindig) egy zajos, buzgó kisebbség terrorjáról van szó. Ám nem lehetetlen, hogy elértük az Esterházy-határt, amikor már nem tudni, hogy hol végződik a kutya, és hol kezdődik a víz. Lényeg, hogy nem tudjuk, ám még egy mégoly jóindulatú-indítékú szerkesztő is szinte automati-kusan bedől a big lie-nak. Hát persze. A big lie-nak éppen ez a mechanizmusa, szerepe.

Tanulság: vonjátok le magatok.

KEDVES Z!

1993. XI. 30.

Az előző levelemben hosszan (talán túl hosszan is) taglalt New Brunswick-i eset a pasas visszavételével megoldódott: egy héttel ezelőtt, pénteken, az egyetemi adminisztráció bejelentette, hogy az illetőt eredeti státusába visszavették. Nem mentegetőztek, mea culpáztak, azt sem mondták, hogy miért a pálfordulás, vagy hogy az eljárást megszüntették-e ellene. Ez utóbbi ugyan számomra nyilvánvaló, hiszen semmiféle tör-vényszegés nem történt. Nem tudom, észrevetted-e, hogy az alapvető „innocent until proven guilty” (az ártatlanság véelme) és az ezzel járó „due process” (törvényes eljárás) szépen kirepült az ablakon. Hát per-se, az eljárás mit sem tudott volna bizonyítani, és koncepciók pereknél még nem tartunk.

KEDVES Z.!

1994. I. 14.

Elhamarkodottan szóltam. Alulbecsültem az osztály- vagy mittudoménmilyen-harc (mindenesetre most nyilván ez a „végső”) elől hátráló adminisztráció gyávaságát és ravaszságát. Kiderült ui., hogy barátunk nem áll többé diákok elé, nem fog többé előadni. Nyugdíjba vonul. Ebbéli elhatározásában feltehetően segítette a diákság önjelölt, „politikailag korrekt”, zajos hangadóinak igaz felháborodásától tartó adminisztráció ked-vező ajánlata, amit nem tudott, vagyis hülye lett volna visszautasítani. A kanadai egyetemek közpénzi fi-nanszírozását figyelembe véve, az áldatlan játszma cechét tehát ismét az adófizető kénytelen állni. A hiva-talból erényes, profi háborgók és ideológusaik pedig újabb strigulát róhatnak győzelmi zászlajukra.

A szaporodó strigulák sorában egy másik úgy két éve született, amikor is az ontariói London egyetemé-nek egy pszichológiaprofesszora kutatásai során olyan eredményekre merészelt jutni, ami sértette a „pártvo-nalat”. Az ő fejét nem kisebb személyiség követelte, mint Ontario tartomány akkori miniszterelnöke, kije-lentve, hogy aszongya: a kérdéses kutatás „sérti az ontariói gondolkodásmódot”. (Ez utóbbi misztikus entitás talán egy bizonyos kelet-európai mentalitás zabigyerere.) Hát erre már csak egy zseniális amerikai vegyész mondását tudom idézni: „Ha efféle pigmeusok ilyen hosszú árnyékot vetnek, akkor nagyon késő lehet már.”

A londoni egyetem elnökének gerince (vagy jogérzéke) nem ugyanabból a puha gumiból készült, mint New Brunswick-i kollégájának; nem próbálta kirúgni az illetőt, de azért ez a strigula sem áll katedrán egy-hamar (ezért strigula). Az előadásaira gondosan megszervezett klakkok heccelését elkerülendő, kénytelen a szabad diskurzust a diákoknál és felbujtóiknál jobban becsülő (és némelyiknél lényegesen értelmesebb) tv-kameráknak beszélni.

Megint egy másik strigulát egyszerűen elüldözött a kingstoni Queens Egyetemről a zajos csöcselék. Nem bírta tovább. Elment, a bármiféle konfrontációtól gyáván meghátráló adminisztráció megkönnyeb-bült sóhajától kísérve.

Az erény és jó szándék terrorjától imigyen sorvad el az *academic freedom* becses intézménye, miközben az öncenzúra agy- és gerincromboló féрге vidáman húzik. No de térjünk át a boszorkányüldözésre.

Mire? Jól értettétek: Bo-szor-kány-ül-dő-zés-re. Naaa, ugyan már. Ilyesmi már csak egészen primitív helyeken fordul elő. Hát, az meglehet. Ilyen hely Kanadában bőven akad ugyan, de most ez történetesen nem a sok efféle hely egyikén történt, hanem a politikai kifinomultság, az erényesség fellegvárában. Egyik fellegvárában, na; mert ebből is akad dögivel (látom, kezdtek már kiigazodni).

Egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer (esetünkben hamarosan lesz) egy tartományi pótválasztás British Columbia egyik, „bibliai övezetnek” titulált, tehát a lelki üdvösséggel a mai átlagnál jobban foglalkozó, azaz vallásos választókerületében. Ahogyan már ez lenni szokott, minden párt kiállított egy jelöltet, így a tartományi parlamentben jelenleg többséget élvező NDP (New Democratic Party = Szocialista Párt – a fordítás értelem szerű, nem szó szerinti) is.

Na mármost, minden tisztességes polgár tudja, hogy az erényesség frontján ők vannak az élvonalban, ők mutatják az utat nekünk, a tévelygő misera plebsnek. Tőlük megtudhatjuk (akár akarjuk, akár nem) többek között, hogy ebben az országban az amúgy egyenrangúnak papolt kultúrák közül melyek tarthatnak igényt az egyenlőbb státusra (semmiképpen sem a nyugati, bár az idea maga gyanúsán nyugati, de hát istenem...); hogy ebben az országban erkölcs, törvénykezés stb. is annyiféle van (kéne, hogy legyen), ahányat..., hm, hát ahányat az NDP (és követői, a decens emberek) hajlandó megnevezni (itt a pártvonalat és a számokat nehéz néha követni, meg az sem világos néha, hogy mi a rend, ki annak az öre, és mi a bűn, és ki a bűnöző, de hát istenem...), meg efféléket. Ez az „effélék” egy változó, de nagyon nagy volumenű izét jelent. Valahogy így állunk a vallásokkal is. Vannak ugyebár a tradicionális vallások, meg a nem tradicionálisak... Mi az, hogy hol tradicionális (vagy sem) ez vagy az a vallás, hit stb.? Micsoda kérdés? Efelől pontos, napra kész útbaigazítással szolgálnak a jól-tudjuk-kik.

Hát igen. Mi is ezt hittük egészen mostanáig, ám ebbéli hitükben erős megrázkódtatás ért minket, amikor kiderült, hogy az NDP jelöltje boszorkány (witch). Pontosabban, hogy ez a jelölt a „Covenant of the Goddess Church” nevű pogány gyülekezet papja, röviden boszorkány. (Itt nem valami vasorrú bábára kell gondolni. Már csak azért sem, mert ez a boszorkány hímmemű.) Ez az NDP számára csak a jelölés után derült ki, bár állítólag ezt az illető soha nem titkolta, és az egyik legnagyobb vancouveri újság, a *The Vancouver Sun* vidáman szellőztette is. [Mentségükre szolgál, hogy egy igaz NDP-st nemigen lehet egy köztudottan fellazító hangvételű Akármilyen (*Toronto, Vancouver, The etc.*) *Sun* nevű újság olvasásán rajta-kapni].

Ez a gyülekezet, úgy látszik, nem volt rajta az „egyenlő, még egyenlőbb” listán, mert az urak először fejten tyúkként, zavarodottan szaladgáltak mindenfelé. Aztán a pártfőnök, maga a tartományi miniszterelnök odanyilatkozott, hogy megbántva érzi magát, amiért az illető nem tájékoztatta őket hite mibenléte felől, és hogy talán nem kéne az NDP színeiben futnia. „Huszonöt éve először talákoztam ilyesmivel – mondta. – Igen szokatlan hittételek halmaza ez”, folytatta. Hogy mennyire szokatlanok, az talán lemérhető azon, hogy mi nem számít annak.

Nincs az az eldugott indián törzs Kanadában vagy a legtávolabbi földrés legeldugottabb dzsungelében, nincs az a minority, látható (visible), avagy sem, és általában nincs az a politikailag korrekt körökben elnyomottnak, áldozatnak etc. (vigyázat, csak az ún. fehér ember elnyomásai és áldozatai futhatnak) feltüntetett nép, törzs, csoport, melynek vallását vagy rítusait „szokatlanok” titulálnák, vagy éppen ne követelnék felháborodva annak fejét, aki ezt merészelné tenni. Mi több, büszkén trombitálják/nák szertesét, ha egy jelöltjük éppen ezek valamelyikére fizet(ne) elő. (Nagyobb nyugati vallások és leszármazottaik nem számítanak; ezek megtűrték, vagy éppen szégyellnivalók. Számít viszont az iszlám, mert az keleti, antikapitalista és Nyugat-ellenes.) Mindez nagyon is érthető, hiszen az NDP élen jár a mindent lefedni szándékozó, a privát élet zugait sem kímélő (a hitvesi és egyéb ágyak körül mostanában különös előszeretettel ólalkodó), éber (és jól fizetett; ez nagyon fontos) kommisszárokat megkövetelő, antidiszkriminációs klauzulák nagyipari méretű szaporításában. És akkor most jön nekik ez a boszorkány.

Hogy ebből a méhkasból miképpen fogják extrikálni magukat komoly csípések nélkül az urak, azt még nehéz eldönteni. Pedig ez a boszorkány nem akármilyen boszorkány. Ez a boszorkány aktív résztvevője a „Pogányok A Békéért” (Pagans for Peace) háborúellenes mozgalomnak (mely névvel nyilván a rivális „Pogányok A Háborúért” mozgalomtól óhajtkák magukat elhatárolni), s mint azt jól tudjuk, a békeszeretők NDP-sek. Mindenki más a háborút kedveli...

S MOST MERRE, HOVÁ? A választott föld jakobinus buzgalma elriaszt, elszorít, de a szülőföld dédelgetett állóképei sem igen peregnek. A kritika jogát nem adhatom fel csak azért, mert az új ország befogadott. Ha az efféle önkéntes vakságra, kompromisszumra képes lennék, akkor tán új hazát sem kerestem volna: de ugyanez okból zárult le a visszaút lehetősége. Mit sirassak inkább? Ifjúságom romjait, vagy egy liberális demokrácia összeom-

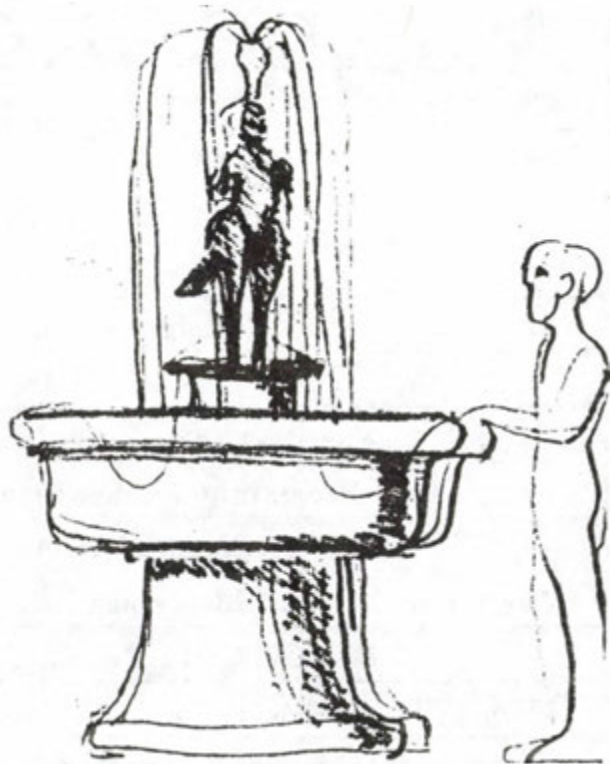
lását? Álmodok, álmodok. Marad a belső emigráció, a permanens hontalanság, a tehetetlenül szemlélő tanúságtézés.

Hála a túlbuzgóknak és túllihegőknek, ma már ez szinte egyetemes érvényű életérzés. Nincs helyhez kötve. Spiró György bevallotta a májusi 2000-estén, hogy ő 85 óta hontalannak érzi magát saját hazájában, amióta az írószövetségi inkvizíció lezsírozta, lecionistázta, és az addig barátnak hitt író társak nem fogadták köszönését. Visszaemlékezéseibe belecsötte azt a „négert, akinek a legnagyobb farka volt az egész Eötvös Kollégiumban”. Azt talán nem is tudta, hogy ezzel további hontalanságokra ítélte magát. Ezért az ártatlan megjegyzésért ugyanis Amerikában és Kanadában meghurcolnák és keresztre feszítenék az erény tézstaképű, humortalan, nyelvsterilizáló komisszárjai. S nem csak őt, de azokat is, akik a történeten nevetni merészelték.

Merre, hová? Nem tudom, de legalább jó társaságban vagyok.

GEORGE GÁBOR

Budapesten, 1994 május 22-én

Mi lehetett ott, ahol negyven évre felfüggesztették a történelmet?

Az Orpheus, a Kalligramm és a 2000 közös kiadásában
a Mutáns Könyvek sorozatában
az idei könyvhétre megjelent

Az őskönyv

VÁLOGATÁS A KORTÁRS ALBÁN PRÓZÁBÓL

Szerkesztette: Bashkim Shehu és Krasztev Péter

TERJESZTI A BALASSI KIADÓ. ÁRA 280 FORINT

Mi lehetett ott, ahol negyven évre felfüggesztették a történelmet?

A JELENKOR KIADÓ

JÚNIUSI ÚJDONSÁGAI

Nádas Péter: Emlékiratok könyve I-III.

Márton László: A nagyratörő

Takács Zsuzsa: Tárgyak könnye

Marno János: Fellegjárás

Csalog Zsolt: Falak és falromok

Szentkuthy Miklós: Bianca Lanza di Casalanza

Forgács Éva: Az ellopott pillanat

Wernitzer Julianna: Idézetvilág, *avagy Esterházy Péter, a Don Quijote szerzője*

Kiss Gy. Csaba: Nálunk és szomszéd nemzeteknél

Venegyikt Jerofejev: Moszkva — Petuski (*JAK-Jelenkor Műfordító füzetek*)

Piotr Szewc: Pusztulás (*JAK-Jelenkor Műfordító füzetek*)

Stanislaw Vincenz: Tájak — történelmmel

ORBÁN OTTÓ A KELJFÖLJANCSI JEGYESE

MARGÓCSY ISTVÁN

(Önarcképek) Orbán Ottó, az utóbbi években megjelent újabb versesköteteiben (e „keljföljancsi-kötet” mellett: *A kozmikus gavallér*, 1990; *Egyik oldaláról a másikra fordul; él*, 1992) szinte sportot űz abból, ahogy visszautasítja a napi lírai divatok pillanatnyi kihívásait,¹ s a lírai költészetnek talán legrégebb, elvileg és szokás szerint a legkézenfekvőbb, ám mára némileg megszűkül, kihűlt s aktuálisan nem propagált hagyományát viszi tovább: többnyire önarckép-verseket ír. Hiába az egykori² (?) avantgard személy- és személyiség-ellenes hadjárata, hiába az újabb és legújabb (?) posztmodern költészeti iskolák relativizáló és *én-tévesztő* követelményrendszere! – ő bár tétovázva, kételkedve, ironizálva, mégis, már amennyire ez egyáltalán lehetséges, magabiztosan képviseli egyes verseiben és költészetének egészében egyaránt: van alanya szövegeinek; sőt, még azt is hajlandó vállalni és kimondani, minden fenntartás és kockázat elismerése mellett is, hogy a versbeli megszólalás egy meghatározott saját szájából szól, ráadásul egy olyan szájából, melyhez meghatározott és fel nem cserélhető környezet, haza, történelem, élet, sors, sőt test³ is tartozik. Nem alanytalan hát e költészet, s nem is általános alannal operál (a nyelvkritikára épülő költészetek egyébként alapvető kérdésfelvetését, lehet-e egyáltalán beszélni, s ha igen, hogyan, nagyúri eleganciával egyszerűen mellőzi): egy beszélő (verselő) személyt, egy figurát, egy valakit tételez fel és körvonalaz – olyan valakit, aki elég érdekesnek és érdemesnek tartja magát és sorsát és beszédét ahhoz, hogy önmagának folyamatos újrarájzolásával, beszédének állandó és szakadatlan újrakezdésével újra s újra akarjon valamit. Ám vigyázat: az önarckép nem vallomás!⁴ Orbán ugyanis nem a romantikus lélekközlés na-

posztmodern – *kuo ram egy mergezett tokmagot. / r e j e m r e o v a s s a i r t o z i a t o v u a u r o n t a s a t : – i u i d i r e k t !* (Egy Nibelungra). *Nota bene* „posztmodern”. Orbán kimagasló lírai teljesítményének „titkát” éppen abban vélem meglelni – a lírai élethelyzetten túl –, hogy mint fríz-vérig modern költő arra van utalva, hogy fellázadjon a modern világállapot vége ellen, hogy magába fogadja, „megegye” mintegy a posztmodern – divatostul-világállapotostul, szőröstül-bőröstül – és mikor már a csontjait is leszopogatta, még csettintés is hozzá. Éppen az a „vicc”, hogy a „modern” nevében – olykor egy egész nemzedék nevében, olykor a világkultúra, a klasszikusok és az avantgard nevében – a maga személyében elfogadja – és nem visszautasítja – ezt a kihívást. Mármost éppen abban van valami megrendítő nagyság, ahogy – nem a divattal – a világállapottal száll szembe (jellegzetesen modern módon), mert persze lehetetlenre vállalkozik, mert persze a „modern” kimúlásának, halálra ítéltségének nagyon is tudatában van, de nem adhatja fel, és nem adhatja alább. Különben is, modern lírikus ritkán érheti be a lehetetlennél kevesebbrel. SZA

2. Egykori – mikori? Lehet, hogy a manifestumok szintjén meg-megjelenik ez, de szinte minden jelentősebb avantgard életműnek a középpontjában egyetlen, kizárólagos – istenségként imádott és megdicsőült vagy világmindenségé kitárgtott – személyiség, még inkább Én vagy Én-tudat áll, ugyanis a költő saját „én-jele”. E tekintetben az avantgard a romantika törvényes örököse volt és maradt. A neoavantgard ironikus és groteszk „antilirizmus” pedig valójában olyannyira nem volt személyiségellenes, hogy én bizony erről a hagyományról Orbán líráját sem tudnám – még ma sem – lementszeni. SZA

3. „Könnyű neki – amilyen egyértelmű lírai helyzetben van” – mondta bocsánatkérő kézművelés-kísérletében a minap egy jelentős magyar költő. A kötetből is tudnivaló: a költő súlyosan beteg. Mégis, mintha ezúttal ez a beteg test kevésbé lenne a középpontban. A test köteté az előző volt: abban szűnet nélkül gyálóli, gyalgza valaha magabíró testét, melyet valaha annyira szeretett. „Michelangelo Dávidja a konyhában, a hűtőszekrény előtt, éjszaka, / nem olyan szép és arányos de olyan mozdulatlan – / vizet akart inni, és most nem viszi vissza a lába...” (Egyik oldaláról a másikra fordul; él című kötet, 38. oldal: A lírai hős)

Mégis, bár cím szerint csak egy Halálodal van a kötetben, mindvégig hallható a mellékéteszerű kérdés: érdemes gy élni? (ha „Hajnatra úgyis jeges vertékben / virrad meg gyógyszer, bot, halál.”) Bocsánat az érzelmekért – ha szabad mondani: az istenért, igen! TA

4. Egy vonatkozásban azonban igen, egy vonatkozásban mindent megtudunk O. O. „lelkéről”. Verseinek alanya ugyanis Orbán Ottó, a költő, akinek elege van a történelemből, s aki „a mindenség sötétjében egy verssoron kaporogva” éppen a versírást szegezi szembe a Történelem undorító körforgásával. BE

.....
Orbán Ottó:

A keljföljancsi jegyese.

Századvég, 1992. 68 oldal.

Ebben a rovatban mindig a lap egyik szerkesztője mondja el véleményét, melyet kollégái marginális jegyzetekkel kísérnek.
.....

1. Na és a heti, a havi, az ez évi divatokkal mi van? Ha ugyanis valami már divattá vált avagy pusztán divat volt mindig is, vagyis pár percre tartó kollektív téboly, vagyis merőben külsődleges vonzásokör, igazodási és felzárkózási kényszer, diktátum és erőszak, akkor már csak vérmérséklet kérdése, hogy bárki, akinek saját arca, hangja, önálló és belülről épült világa van, lett legyen lírikus, festő, gondolkodó, elegánsan kitér-e a divat elől, vagy jól valagba is ráiga. Orbán Ottó nem űz sportot a „napi lírai divatok” visszautasításából, különben ez a visszautasítás tartandó fogva, alakítandó, határozandó meg verseit, márpedig ő csupán mondja, írja, énekl stb. a magáét, úgy, ahogy számára az ezredvégen, a modern világállapot végén ez lehetséges. A visszautasítás legfeljebb – nagy ritkán – témává válik, föltéve, hogy a divat kihívása kihozza a sodrából (márpedig Orbán lírájának mindig is ez a „sodrából kihozott”, végtelenen érzékeny, szelíd és megbocsátó és végtelenen dühös és megsemmisítően ironikus ember a középpontja), de hangján, lírai szövegében ez mit sem változtat: „Mégértettem a

5., 6. Igaz, hogy kevés elviselhetlenebb szerep létezik Orbán számára, mint a „küldetésudatos” költő, mint eszmék letéteményesé, mások helyett beszélő „költő-fejedeleme”. De azért, mert ezeket a szerepeket hazugságnak, kiáesedettnek, álságosnak látja, amelyeken lehet, szabad és kell röhögni, firtorogni, dühöngeni, de belebíjni legfeljebb bohóckodás végett. Mármost a kiválasztottságnak egy formáját – negatív formáját – a romantikus hazugságokon röhögő ironikus költészet is ismeri, ha modern és nem posztmodern. Ez pedig a trónra emelt hazugságok – intézmények, történelem, eszmék, személyek, mindegy – könyörtelen, kíméletet nem ismerő „nevükön nevezése”; kiválasztottság, ami annak kimondásához, bevallásához, kiokádásához, elszínezéséhez kell, hogy az az igazság, hogy nincs igazság, balsors stb. Attól, hogy „normálisra” veszi a figurát, a költő még költő marad, és ennek a „rangrejtésnek”, „árleszáltságának” a szentimentális jellege, vagyis a fogyatkozás- és hiányjellege akkor is szembezőkő, ha ironikusán fejeződik ki. Egyáltalán nem kötelező ugyanis, hogy a versben a szerző mint költő figurálisan is jelen legyen, akár a normális, akár a küldetéses ember, akár a clown, akár a varázsló szerepében. SZÁ

7. Kinek igen, kinek nem. Elvontan nézve mindenkor minden lehetséges mindenkinek. Ebből azonban, sajna, semmiféle következtetést nem vonhatok le arra a helyzetre nézve, ahol, és arra a személyre nézve, aki éppen vagyok. Röviden: Orbán „nagyszabású kísérlete” nem bizonyít semmit, illetve általa nem bizonyítható semmi. Nem vonható le belőle valamiféle tanulság kezdő vagy javakorabeli költők számára ilyképpen: „nézd csak, hát ha ez lehetséges, akkor mért ne próbálnánk meg mi is, ahelyett, hogy itt a hagyományos struktúrák teljes szétzúzásával málátjuk az időt!” Még tovább: a hagyományos a modernnel szemben tételeződik, ezért itt inkább úgy kellene fogalmazni, hogy a modern struktúrák szétzúzása nélkül is túl lehet lendülni a modernen, a posztmodernben való felszívódás-kinyitódás nélkül is lehetséges elmenni a modernitás végéig, és megtekinteni a Semmit. Ennyi. SZÁ

8. Magyartanárra barátaink figyelmébe! Majdnem közvetlenül ezután következik az a néhány önvalló sor, mely lesöpör minden eddigi „műhelyvallomást...”: „A szépség hosszú távon manka, / s noha az ihlet szárny, egy földön járó, kupori lényt emel, / aki kockás irkalapon bajlódik az összezáddal, / szánt, vet, robotol, mint a többi paraszt – / épp csak a költészet mezején nem bűza ring.” (Unokabátyja szellemét idézi) Ugyane barátaink figyelmébe, akik sokat bajlódhatnak avval, hogy egy egész osztályt egyszerre a költészetre hangoljanak: Üdvözlét a Győzőnek (tréfás-átváltós), Egy szép ezüst fejűhöz (szerelmes), Elefántcsorda (filozofikus), Hamlet a képernyő előtt (direkt politikai parabola). TA

9. De nincs-e vajon e két sorban egy szemernyi tanító jelleg is? S ha van, ugyan miből eredhet?

Igaza lehet Margócsynak: Orbán félretol bizonyos bölcselati megfontolásokat, és csak beszél, beszél, gátlástalanul, akár egy hajdani lírikus. Még elődeinek és pályatársainak jelmezeit is szívesen ölti magára. Telhetetlenül, mohón szereti a költészetet, és ez a viszony kölcsönös. A magyar líra nyelvi hagyományára sügyzölővén viszonyszereti őt. A klasszikusok és a kortársak dallamai kifogástalanul hangzanak föl Orbán – ezúttal pontos a kifejezés – lantján. Az én legfőbb kedvencem az Epilógus, melyben Orbán épp a költői hagyományhoz való viszonyát értelmezi: „Arany János aranypernce, / melyet nem váltottam réze, / de megörzök, / míg a gyönyörtől lúdbörzök, // mert mint rokkantat a gyógyvíz, / ő is simogat és őriz, / s majd ha voltam, / fölkel és sé-táltat holtan.”

Eme feltétlen bizalom, mellyel költőnk a költői hagyományra reághagytokzik, vonzó, szinte ellenállhatatlan tulajdonság, mert gyermeked. De persze a hagyomány gyermeked elfogadása többé-kevésbé kritikálanságot is jelent, védtelenséget a hasznavehetetlen hagyománnyal szemben. Én ennek tulajdon-tanám például azt a sajnálatos körülményt, hogy Orbán olykor nem tartózkodik a tanító hangtól. HI

10. Igen, de egyáltalán nem vagyok benne biztos, hogy helyesen-e. Nem az a kérdés ugyanis, hogy egyenrangú-e a politikai és a nem politikai ihlet, vagy hogy létrejöhetnek-e remekművek a politikai költészetben, hanem az, hogy létezik-e még egyáltalán a „politikai”, a modernitásnak ez a csodálatos

gyon hamar elvizenyősödött, szétkopott, sajnos csak laposan pszichologizáló élményvilágból táplálkozó egyéniségkultuszával él: nemcsak hogy nem lelkizik, de egyáltalán nem is beszél a lelkéről; ő egész figuráját írja körül és mozgatja – miközben, úgymond, leképezi „saját” alakját (pl. születésnap verseiben!), folyamatosan teremti verseinek senki mással össze nem téveszthető beszélő figuráját, azaz a „kozmosz gavallért”, a „keljőljancsit”, stb. Orbán remekül kitalálta verseinek kétségbevonhatatlanul egyes szám első személyű, a többes szám felé ki nem terjeszthető költőimágóját: olyan valaki beszél itt, aki nem óhajta saját sorsát más számára is érvényes (vagy kötelező) példává általánosítani, aki nem tud mások nevében vagy mások helyett (akár mások érdekében) beszélni, aki nem kíván (s nem is képes!), más költők analógiájára másoknak fölébe nőni vagy szoborrá merevülni. Orbán, megőrizvén az eredeti egyéni költő-figura hagyományából az elidegeníthetetlen egyéni jelleget, radikálisan és ironikusan kerüli ki a sajnos oly gyakran kikerülhetetlennek látszó csapdákat: egyéniségét nem engedi magasabb (vagy magasabbnak tetsző) princípiumok képviselétévé dagasztani; ami egyszerűbben szólva csak annyit jelent: nem tetszeleg abban, mintha a költő, már csak mesterségénél fogva is, emberként is kiválasztott szerepet⁸ kellene hogy betöltsön. Orbán, kifordítván a kiválasztott költő-egyéniesség megszokott sémáit, a „normális”⁹ ember megszólalási lehetőségeit keresi „költőileg...: ezért „szállítja alá” a költőfigurát a magasabb szférákból a groteszk „keretei” közé is [így válhatik például a két természetes névbetű (O, O) szinte allegorikusan az életet keretező két nullává], ezért tud egyszerre szólni magas méltóságban és esendően, szenvedőleg; szólama ezért lehet egyszerre szelíd és rendíthetetlenül kemény, törekény és gyarló, metszően racionális, ugyanakkor frivolán játékos és humoros, stb. Orbán ezzel a nagyszabású gesztusával oly kísérletet hajtott végre, mely a mai költészetet tekintve alighanem az egyik leggyümölcsözőbbnek tekinthető: azt bizonyította (bizonyítja folyamatosan) be, hogy a hagyományos struktúrák teljes szétzúzása nélkül is lehetséges modern vagy új költészetet eredményesen művelni⁷ – feltéve persze, hogy a hagyományos struktúrák átalakítása terén a poéta kérlelhetetlen és egyértelmű határozottsággal jár el (legyen elég egy idézet bizonyíték gyanánt: „Vér nélkül nincs mű, de fűzfapoétának kell lennünk ahhoz, / hogy mindig vérbe mártott tollal akarjunk írni”).^{8,9}

(Aktualitások) Orbán másik eretnek gesztusa az újabb lírai divatokkal szemben: versei nagy része elválaszthatatlanul szorosan kötődik az aktualitásokhoz, politikai fejleményekhez – bennük a magyar politikai költészet megújulását is üdvözölhetjük. Petri mellett ma valószínűleg ő az egyetlen jelentős költő, aki nem tesz elvi különbséget politikai és nem-politikai jellegű ihlet¹⁰ között, s akinek

közvetlenül politizáló versei is megmaradnak mástípusú verseinek szintjén.^{11, 12} Orbán, költő-alanyának „normalitása” okán, természetesen veszi, hogy az létezők között amúgy döntő szerepet játszó politikai viszonyokra is vessen költői pillantást: ugyanolyan természetesen beszél a történelemről és annak mai változatáról, az éppen adott politikai helyzetről, mint életének egyéb mozzanatairól, a barátságról, betegségről, stb. Illetve talán épp fordítva: ugyanolyan kevéssé természetesen beszél minden dologról, ugyanúgy egyszerre szenvedélyes emelkedettséggel és kifordított iróniával nézi személyes (vagy személyesnek meghagyott) léteit, mint ahogyan a politikát – ha meg is tartja a közvetlen indíttatásokat, *horribile dictu!* a kiváló élményt, akkor sem ragad meg soha ezeknek egyszerűségénél és egyszerűségénél. Aminthogy az önarckép nem vallomás, ugyanúgy nem agitáció, csasztuska vagy bökkers a politikai jellegű vers sem, akkor sem, ha a nyílt értékválasztás és vállalás egyértelműen ki is olvasható belőle! Orbán nagyszerűen egyensúlyoz minden versében a közvetlenség, ha tetszik az „élethez kötöttség” épp adott pillanatnyisága (adatszerűsége) valamint a mindig impozánsan kitaruló szélesebb értelmezési tartomány tágasabb horizontja között – legjobb pillanataiban elválaszthatatlanul, egy képben, egy szöveghatárban fonván össze a hol alulról, hol felülről eredő szálakat. Orbán verseiben gyakran jelennek meg napi (mindennapi) események a maguk kendőzetlen mindennapiságukban – nélkülük sokszor talán el sem indulna a vers; ám ezek az események soha nem maradnak meg mindennapi szintjükön: az alig észrevehető értelmezés, a kommentárként mozgósított képanyag (képtár) rejtett (vagy nem is mindig rejtett) értékelő furfangja döntő módon elemeli¹³ a verset indító mindennapiságtól.¹⁴ Ez az „elemelés” a legváratlanabb módon és helyeken is bekövetkezhet, ám mindig sikerrel jár: a nagyobb történelmi és mitikus struktúrák a legmindennapibb történések kapcsán is felütik a fejüket („ne villogjon szemükbe a műszerfalról a lángbetűs írás: / Ez egy szabad ország; elbasztad, te fizetsz!”).

(Imitáció és avantgard) Orbán újabb költészetének nagy újjátását a nyílt imitációs költészet feltámasztása mutatja leginkább. Nagyon sok verset írt költőtársaihoz, sok verset írt költőtársainak és elődeinek versei nyomán (a lista hosszú nyúl: Ginsberg, Jékely, József Attila, Baudelaire, Csokonai stb.). Első szinten nyilván költői alakoskodásról van szó: a költő mintegy kipróbálja, egyszerre játékosan és komolyan, hogyan tud ő másnak hangján, másnak modorában megszólalni, megőrizvén mégis saját megszólalásának egyediségét is (egészen megrázó és kiváló példák: *Epilógus* Arany nyomán, *Melyben Balassi módján fohászkodik, A magyar népdalhoz, A holló* Poe nyomán stb.). Másik szinten természetesen a teljes költői hagyomány vállalásáról és továbbviteléről van szó: Orbán számára a nagy hagyomány

Rezi bordal remek parafrázisával például nem az a bajom, hogy végül is csasztuska, hanem az, hogy idegenkedem az általa képviselt – ismét egy helyénvaló kifejezés – eszmei mondanivalótól. A maiak nem tartják immár számon a régi érdemeiket, ezt panaszoja föl a Tordal az Új Írás halálára. „Mit számít, hogy ki közölte Ághot, Tandorit?” – kérdi metsző gúnnyal a költő. Nem szívesen értem meg ezt a gondolatot. Hát egy szerkesztőnek mi egyebet lehetett volna tennie Tandorival, mint éppen közölni (vagy, ha rosszat írt, visszaadni neki) a szövegét? Kezd engem ez a dolog a miniszterelnök-jelöltre emlékeztetni, aki azért nyerte el a Károlyi-díjat a nagyszabású csüngőkkel, mert kiengedte a kelet-németeket. Pedig voltak, milliósámbra, akik már előző nap se tartották zárva azt a kaput. Mint turista, hálás vagyok von (!) Cholitz tábornoknak, aki nem védte meg Párizst, s így a város sértetlenül került a szövetségesek kezére, hálás vagyok bizonyos mértékig, de a dolgot ódában nem említeném. **HI**

13. Tetszik nekem ez a szó, elemelem. **HI**

14. A mindennapitól szinte azonnal az általánosnál terem. Újságévfolyamokat helyettesít majd, kétségtelenül. Amikor túl aforisztikus terepre téved, rögtön ott egy sor, amely kikökönt, s levesz a világszemlémi pózból/gőzből – konkretizál: „Most, hogy Vas István is meghalt, kivel beszéljek erről?” (Azután – a kilencvenes évek) **TA**

polgári szelleme és iszonyútotalitárius demón, létezik-e még a „politikai” mint egyén és közösség, hatalom és erkölcs történelmi végzetdrámájának színtere vagy akár csak romstelepe? Erre talán ezt lehetne válaszolni: „de hát Petri későkádárkori politikai groteszkjei és Orbán, Eörsi, Petri és még sokan mások újantallkori politikai versei, neked ez mind semmi?” Nem, nem semmi, olykor maga volt a lidércnyomás alól felszabadító katarikus boldogság. Mi több, „olykorba” zuhantunk – megannyi posztmodern Jenki Arthur király udvarába –, amelyben alig lehetett megállni, hogy ne kezdjen politizálni a „költő”, s ne írjon politikai verseket. Csakhogy az, ami itt – *horribile dictu!* – a parlamentáris demokrácia vadonatúj viszonyai között politikaként megjelen, oly valószínűtlenül anakronizmus, oly hagyományos politikai képzőművészet volt, hogy már a választások másnapján kísérletként foszlott szét, magával rántva e kísérletébe – s talán ez így van jól – e négy esztendő politikai költészetének színe-javát. Vagyis lehet egyenrangúnak tekinteni e kétféle írtet, de nem lehet egyenrangú verseket írni belőlük. Teljesen más dolog, hogy a politikával mint modern limlommal, tárgy rekvizitummal, motívummal hogyan él bármelyik versben egy költő. Mindez, persze, megérne még egy posztmodern misét! **SZA**

11. Az értéktellett egyetérték, ámde nem gondolnám, hogy Orbán politikai költészetét művel, noha ihletője valóban sokszor egyenesen a napi politika. Állásfoglalása ugyanis soha nem politikai (mint az igazi politikai költő Petrinél gyakorta az – s ebben a különbségétélben nincs egy szikra értéktellett sem!), hanem mindig magasabb szintű: történelemfilozófiai. Orbánnak a politika csak ugródeszka, ahonnan a politika szintjéig kihagyva a történelemfilozófia magasabb szférájába dobant. Ahol is kezdettől fogva azt találja, hogy „A Történelem körbejár” és „csak a nyelve az, amit beszélője élvez”, vagyis hogy az értelmetlen történelem és a vele szembeszegülő, a nyelvben megvalósuló játékos költészet az emberi élet két főszereplője, ahogy egy 1968-as versében írta: „eszme és légiútmadás”. Ilyen történelemfilozófiai szemlélettel nem is várható el, hogy valaki (aktuális) politikai kérdésekben foglaljon állást – ami pedig a politikai költészetből talán elvárható. Jó példa az elmondottakra a Tordal az Új Írás temetésére című vers. Az Új Írás megszűntetése politikai lépés volt, amit a szellem emberei is különbözőképpen ítélt meg. Orbán azonban nem ehhez a politikai vitához szól hozzát, hanem a „politika-költészet” örök-mai ellentétét általánosítja. (S hogy mindez mit sem számít a vers értékéhez: ez a kissé szentimentális opusz ugyanazokból a gondolatokból építkezik, mint a magyar líra legnagyobb versei közé tartozó *Epilógus*.) **BE**

12. Akad bizony tanító hangú, verses publicisztika is a gyönyörű költemények sorában. De a

nyelve és formakultúrája maga a természetes nyelv – ennek állandó mozgósítása, életben tartása jelenti a költészet természetes és folyamatos létmódját. A sok vers, mely „tematikusan” a költészet, a versírás értelmével, lehetőségeivel, maradandóságával, stb. foglalkozik, szinte e nagy imitatív sorozat kiegészítéseként fogható fel (vagy fordítva): a hagyomány teljes fenségében is ugyanolyan esendő, mint a szinkron költői vállalkozás, de épp emiatt a szinkron költői vállalkozás is, amennyiben vállalja a hagyományt, elnyerheti (hisz különben mi értelme lenne?) a régi példák nagyságának és fenségének ígéretét. Orbán költészete, hiába a sok vad nyelvi és képi szökellés, a néha nyers vagy vad irónia, egészében is a nagy klasszikusok elegánsan vállalt imitációja: ő ugyanazt akarja megírni, más témákkal, más személyiséggel, más körülmények között, amit a régi-új nagyok már megteremtettek. Ha ugyanaz ugyanúgy nem megy, hisz más világot élünk, akkor legalább emlékeztessük, ha másként nem megy, akkor akár ironikusan is, magunkat és egymást a vállalkozás megszakíthatatlan azonosságára (e gesztus legérdekesebb példája a sok, kötött és szigorúan betartott sorszámával szonettre emlékeztető rímtelen, természetesen ciklusba írt vers az *Egyik oldaláról...* kötetből). A formát, íme, rendkívüli klasszikus műgond szerkeszti! – ám a versnyelv, az elrugaszkozik. A legszelídőbb és legszolídabb szólamok hirtelen kifordulnak s kopár nyerseségbe torkollanak, a klasszicizáló formát nem követi, mint várható lenne, a klasszicizáló stílus-elkülönítés. Orbán nagy nyelvi bravúrja a stíluszintek gátlástalan keveréséből eredeztethető: amint egy gavallér kozmikus lehet, úgy válthatja az alpári mindennapiságot a nagy biblikus utalás és stílusimitáció. Orbán egyszerre, egyazon pillantással fogja át a mindennapi (persze értelmiségi) nyelvhasználat igen széles skáláját és a hagyomány által szentesített „költői” nyelvi kincstárat, s értékelő különbség nélkül, mégcsak nem is egymás mellé rendelve, hanem egymásba olvasztva önti elénk szólamait. Nem idézeteket olvasunk nála (ilyeneket még közvetlen alakoskodó verseiben is alig találunk!), hanem felidézéseket – módosított, napjainkra már néha torzított, mindennapjaink által újradúsított nyelvi felidézéseket, melyek ritka teljességgel varázsolják elénk, egyszerre eleven és működő „valóságként”, egyszerre illusztrációként a költészet mai létmódját: hol van, hol nincs, de ha nincs, akkor is, legfeljebb hiányaként, mégis ott van. Orbán, az avantgard egykori vad ihletésétől megszállottan, ma is számonkéri az „életen” a költészet jelenlétét és hatását – versei egy részében tematikusan is ezzel foglalkozik, ám igazi számonkérése és számadása a maga feltalálta gazdag, pompás, kopáran csillogó, játékosan tarka, szintetikus költői nyelv,¹⁵ mely minden fzével, minden fordulatával ennek az indulatnak a kifejeződése.

15. Tegyük hozzá, Orbán nem újító nyelvi költő, nem az, legalábbis ebben a kötetben. Még közvetlenül sem látja izgatói őt a nyelv, mint megfelelő, „fenendő” eszköz. Jó neki a jelen nyelvi állapot, ahogy van. A társadalomról nem a nyelvkritika közbeiktatásával szól, hanem közvetlenül, bölcsen, aforisztikusan. TA

(Római klasszicitás) Orbán utóbbi kötetében ritka, manapság talán már különlegesnek is tekinthető költői hatást észlelhetünk: véleményem szerint e költészet mostanában Horatius jegyében él. Mintha a babitsi *In Horatium* szerencsés visszavonása zajlanék itt (analogikusan mondhatnánk talán: *Secundum Horatium*, azaz H. nyomán), s nemcsak a szép római tárgyú versekben (melyekben éleselméjű és mély párhuzam vonatik korunk és a késő-Róma között), nemcsak a klasszikus mérték időnkénti felidezésében vagy a nyílt Horatius-utalásban, hanem elsősorban a horatiusi nemes élet- és világszemlélet modern felelevenítésében. Orbán kérelhetetlenül szelíd epikureizmusa (mely az élet gyönyöreit és szenvedéseit egyaránt átfogja), a sorssal és a történelemmel szemben kialakított engesztelhetetlen igényének és szkeptikus valóságglátásának megszüntethetle-

nül fenntartott kettőssége (mely nem csalfa reménnyel alapozza meg élet- és világvállalását), a gyakran megemlített Istennel szemben tanúsított derekas, megengedő, férfiasan elegáns közönye mind a horatiusi tartás hatását és érvényét mutatja. Sőt, e hatás még poétikailag is kimutatható: míg Orbán fiatalabb kori verseiben az óda és a dal műfajai domináltak, s ezeknek határait az akkori költő alig-alig lépte át, addig az újabb kötetekben e két műfaj szinte egymásba oldódott (a dal az ódához „emelkedett”), s megszületett a hajdani horatiusi műfaj, a *carmen*, mely elválaszthatatlanul, egyben őrzi az óda patetikus fenségét és tárgyiaságát, valamint a dal játékos kedélyét és személyes érzelmességét... Minek is eredményeképpen oly remekművek születhettek, mint pl. a *Himnusz az őszülő földhöz*.¹⁶

(Irodalomtörténeti hipotézis) Orbán Ottó költészete a hatvanas években érett be, s a hatvanas évek egyik nagy költői irányzatának máig élő folytatásaként is értelmezhető. Azaz irányzat, mely akkor alighanem Nagy László költészetében érte el legmagasabb csúcspontját, a nagyszabású, sokszor vizionárius jellegű képalkotásban, a képek zsúfolt, pazar halmozásában, sorozatszerű variációiban látta a költői nyelv megújításának akkori lehetőségeit. Az a páratlanul dús ornamentika, mely a Nagy László-i költészetnek ragyogását adja, hihetetlen gazdagságot teremtett és biztosított, ugyanakkor hihetetlen terheket is rótt a költészetre: a költészet jóformán csak ikonszerű kép lett és maradt, amit igazából csak a kép felmutatójának szoborszerű nagysága, fensége, azaz merevsége és rigid komolysága hitelesített. Orbán ebből az irányzathoz átvette és megőrizte a képek fontosságát (innen érthető fantasztikusan éles és színes festői stílusa, piciny jeleleteinek markáns rajzolata, stb.), ugyanakkor lemondott a képek kizárólagosságának igényéről, s a képek (vagy a képek által illusztrált elvont tartalmak) pátozásának állandó felemlegetéséről. Orbán, mikor fellazította e képi-nyelvi struktúrát, mikor nyelvi-stílusbeli önkényes vegyítésével átironizálta egész nyelvét, talán épp az inverzét hozta létre a nagy Nagy László-i gesztusnak, s valószínűleg ezzel a megoldásával tette folytathatóvá (a későbbi évek másként radikálisabb költői paradigmaváltásait is kikerülve) ifjúkori költészetét.¹⁷ Míg Nagy László költészetében mindvégig ott élt és maradt (megléhet, kihívó és dacos vállalásként!) az archaizálás vonzása (mely miatt ma az ő költészete talán a kelletténél is inkább muzeálisként tűnik fel), míg a Nagy László-i költői irányvonal jelentős követő nélkül húnyt ki, addig Orbán, a nagyszabású képtár kapuit tágra nyitván, s beengedvén a képek közé sok más, nem-képi elemet is, a képek határait a képtelenségig feszítvén, a képmutogató retorikus szerepét visszaszorítván s játékosá formálván, újra jogosulttá tudta tenni a – más irányzatok által lejáratott vagy lejáratottnak vélt – képes költészetet is. Ha igaz lenne a szép schilleri tipológia a költői alkatokról, akkor azt mondhatnánk: míg amaz irányzatnak, patetikusan szép egyértelműségével, Nagy László volt a naiv, addig bő racionális reflexivitásával, idilli érzelmességének és szatirikusságának kettősségével Orbán Ottó a szentimentális megtestesítője. Úgy tűnik fel, az újabb, érzékenyebb korokban (vagy talán csak években?) a szentimentalizmus jobban meg tudta állni helyét. Amihez persze még jó adag túlérzelmesség, szemtelenség, bölcsesség, frivolság és játékoság is szükségeltetett. Orbán Ottó egyik régebbi önarcképében így jellemezte generációját: „a hatvanas évek költője / lángbetűkkel írta a kor falára / MINDENKI HÜJE CSAK ÉN NEM” (*Költő a hetvenes években*). Lehet, hogy a döntő váltás csak ennyi: merni és tudni kellett elhagyni a *hüje* hivatalos és kikezdehetetlenül komoly ly-ját?

16. Ez valóban meghaladhatatlan csúcsa a kötetnek – kérdés, miért nem ez lett az utolsó tétel. Olyan modern vers, amelyre minden demokratikus közélet etalonja, az „érettségizett művezető” nem baromságot kiált, nem is mondja, hogy ilyet ő is tudna írni. Hanem megnyugszik – talán –, hogy a Kossuth-díj jó helyre került. TA

17. Ha már irodalomtörténet, akkor legyen irodalomtörténet: Orbán nemcsak Kassák komoly pátozásának, Weöres bravúros játékoságának, de a 20. századi magyar *carmen* mesterének, Berda Józsefnek is a legnéltöbb folytatója. BE

D O V I N

G A L É R I A , BUDAPEST, V. KER. HARIS KÖZ 1. TEL.:118-3524,118-3574

Nyitva:
Hétköznap 12-18 óráig
Szombaton 11-14 óráig

MAZZAG ISTVÁN KIÁLLÍTÁSA
MEGTEKINTHETŐ: 1994. MÁJUS 6-TÓL JÚLIUS 8-IG

Szerelmeslevelek

SZIGETHY GÁBOR

Úgy emlékszem, szőke volt, sötét szemű, fitos orrú, darázsderékú (akkoriban így mondták), szerelmes volt belé a fél iskola, én is. Ő szép volt, én okos, így aztán semmi esélyem nem volt, de néha szóba elegyedtem velem, vihettem a táskáját, megírhattam az irodalomdolgozatát, szolgálattévő apródként megtűrt az udvartartásában.

Tizenöt évesek voltunk 1957 ködös tavaszán.

Egy akkor készült, megfakult, töredezett szélű csoportkép tanúsága szerint valóban szép volt, igencsak szemrevaló fruska, nem csoda, ha kamaszszívünk megmelegedett, amikor egy ilyen leányzó végigcírógatta valamelyikünket elbűvölő tekintetével.

Aztán megtudtuk, hogy egy igazi műgyetemista udvarol neki. Nekünk maradt a foci meg a szombat esti össztánc.

Eltelt jó tíz év, karon ülő lányommal levegőztünk a parkban, egyszer csak jön velem szemben egy nagyon ismerős arcú nő. Mellette hároméves forma gyerek totyog, gyerekkocsit tol, benne gögicsélő baba. A nő festett, vörös haja hanyagul kontyba kötve, látszik: kabátját, sálját csak magára kapta, s gyereksétáltatás közben futtában bevásárolt; a tömött cekker a babakocsi oldalán függött, abba kapaszkodott a pöttöm fiúcska.

Hajdani reménytelen szerelmem, a darázsderékú tündér, legkevesebb húsz kilóval volt több, mint kamaszkorában, régi szőkesége eltűnt, fáradt, ideges mozdulatokkal terelgette a totyogó gyereket, és amikor meglátott s megismert, legalább annyira zavarba jött, mint én.

Abban a pillanatban értettem meg Tolsztojt, akinek hatalmas regényfolyamát, a *Háború és békét* kamaszkoromban egy boldog nyáron egymás után kétszer olvastam végig, de akinek akkor nem tudtam megbocsátani, hogy utolsó oldalán Natasa Rosztováról, a moszkvai ifjakat elbűvölő, megéjtően hófehér kisasszonyról képes azt állítani: miután férjhez ment, elhízott, lompos lett, üres fecsegéssel s kötögetéssel múlatta a napokat, s elfelejtette mindazt, amiről kisasszonykorában álmódzott.

Mindez azért jutott eszembe, mert hajdan karonülő lányom karácsonyra egy vasgyűrű unokával ajándékozott meg, s ismerve régi papírokat gyűjtő szenvedélyemet, meglepett három század eleji levelezőlappal. Blaha Lujza, Küry Klára, Langer Karolin: három hajdan imádott-körülrajongott színésznő fényképe; Küry Kláráé, Blaha Lujzáé ráadásul színes, ami fotótörténetileg is ritkaság.

Az antikváriumban nagy dobozban sorakoztak az egy-ségáron megvásárolható régi levelezőlapok, lányom keresgélés közben vette észre: a sok innen-onnan a dobozba ke-

rült levelezőlap közül háromnak a fonák oldala is összetartozik. Mindhárom képes levelezőlapot Grossmann József írta Budapestről Ónagysága Goldstein Irmuska úrleánynak Miskolcra, a Sörház utca 17.-be.

A NAGYMAMA
(BLAHA LUJZA)

Budapest, 1908. április 17., este 10 óra
Kedves Nagysád!

Én, kinek így is, úgy is elég bűne van, mit sem tesz még egy: tehát szívesen magamra vállalom az Önét is, sőt még most az enyéért is bűnhődnöm kell. Holnap, Isten segítségével útrakelek és reggel már Miskolcon leszek. A mielőbbi viszontlátás reményében szívélyesen üdvözli és kacsókáit csókolja: G. József. A lap szélén apró betűs megjegyzés: Üdvözletemet kegyeskedjék tolmácsolni k. szüleinek és a k. Leopold úrénak.

Ha csak ez az egy levelezőlap maradt volna meg, akkor is lenne min törni a fejünket: vajon milyen bűnökre gondol G. József fiatalúr, s főként Irmuska nagysád milyen bűneit vállalja – vállalná! – boldogan magára. *Üdvözetemet kegyeskedjék tolmácsolni:* április 17-én József és Irmuska még nincsenek túlságosan bizalmas viszonyban. Vagy a család éber figyelmét elaltatandó írt ilyen cirkalmas formában az ifjú szerelmes? Meglehet, végtére nyílt levelezőlapon ma sem célszerű túlzásba vinni a bizalmaskodást. Ámde eltelik néhány nap, s röptül Budapestről Miskolcra az újabb képes levelezőlap.

Bpest, 1908. április 22., este 10 óra
Édes Irmuska!

Ismét eltelt egy nap, mely nékem legalább is oly hosszú volt, mint egy esztendő; Istenem, a többiek még hosszabbak lesznek – ha azokat is itt kell töltenem!... Hogy van, édes Irmuska? Azon boldog reményben ringatódva, hogy holnap már briliáns sora-
it olvasni fogom, szívélyesen üdvözlí és kezeit csókolja Grossmann József. Zárójelben, apró betűvel ismét a lap szélére szorítva: *Kezeit csókolom k. szüleinek.*

Mi történt? 17-én *Kedves Nagysád!*; 22-én: *Édes Irmuska!* S a fiatalúr – ha hinni lehet az első levelezőlapon frottaknak – közben egy-két napra hazautazott Miskolcra. Minek kell történnie 1908 tavaszán Miskolcon ahhoz, hogy öt nap alatt *Kedves Nagysád*-ból valaki a Sörház utca 17.-ben *Édes Irmuska* legyen?

Lehet, hogy csak annyi: az ifjú úr nagyokat nyeldekelve megkérdezte Irmuska nagysádot: Remélhetek? S Irmuska nagysád alig hallhatóan, szemét lesütve, szigorú tekintetű édesanyja mellett ülve és kézimunkázva halkán annyit rebegett: ó, igen, József!

Az is lehet: a mama néhány percre kiment a szobából, s József – vakmerően, megittasodva a váratlan lehetőségtől – szenvedélyes, ám könnyed csókot lehelt a mozdulatlan dermedt Irmuska ajakára.

Vagy akkor is történtek olyan dolgok, akár még az ifjú nagysádokkal is, amelyekről nem illett beszélni?

Lehet, hogy Irmuska...?

Nem, erre gondolni sem merek!

Lehet, hogy épp így szép ez a régi történet, hogy nem tudjuk, mi történt pontosan József és Irmuska között 1908 április 17. és 22. között.

És vajon József, amikor megvásárolta a képes levelezőlapokat, gondolt arra: kinek a fényképével díszített lapot küld kedvesének? Merthogy az első levelezőlapon – megszólítás: *Kedves Nagysád!* – Blaha Lujza látható tisztes matróznaként, a *Nagymama* címszerepében. Április 22-én – megszólítás: *Édes Irmuska!* – a fényképen Kúry Klára: érett szépasszony, kalapban, napernyővel, szoknyáját kacéran, de nem kihívóan fogja össze és emeli meg jobb kezével maga előtt. S a harmadik levelezőlapon a mandulaszemű Langer Karolin kör alakú mellképe: feltűzött barna hajkorona, szeme sarkában édes, hívogató mosoly, szép, félig nyílt ajkak, a színésznő vállalai érzékiek és fedetlenek... a képet nézve csak egy épp felsejlő tollboa szab határt merész képzeletünknek.

És József megírja harmadik levelét.

Budapest, 1908. április 24., déli egy óra

Édes Irmuskám!

Egyéb írivalóm hiányában szívesen tudomására adom jóllétemet, mit viszont óhajtok örökké hallani. Hogy van, édesem? Boldog szombatot kívánok, szívvel-lyesen üdvözli és kacsókáit számtalanszor csókolja: G. József. És a lap szélén ismét a szokásos megjegyzés: Kezeit csókolom k. szüleinek.

Kedves Nagysád! Édes Irmuska! Édes Irmuskám! Akárhogy is vesszük, szép haladás egy hét alatt. Jó, hogy nem maradt meg a következő levelezőlap. Meg a következők! Gondolni is rossz arra, hogy valahol talán még porosodik néhány levelezőlap, amelyeket Grossmann József úr írt becses nevének, Goldstein Irmuskának, s amelyek úgy kezdődnek: Irma!

Így szép, így kerek a történet; három levél: előtte, utána – semmi. Három színeszínőfénykép; Kedves nagysád! Édes Irmuska! Édes Irmuskám!

Ha Miskolcon járok, nem fogom megkeresni a Sörház utcát s a tizenhetes számú házat!

Hátha Irmuska soha nem hízott el, nem lett lompos s amíg élt, olyan gondosan fésült hajkoronát viselt, mint a levelezőlapon Langer Karolin!

Nem biztos, hogy Tolsztojnak mindig igaza volt. Az írók, a nagy írók is tévedhetnek. Nem minden regénynek úgy van vége, ahogy az író befejezi.

Csak egy aggasztó gondolat motoszkál a fejemben. Úgy emlékszem, persze lehet, hogy tévedek, de mintha 1957 nyarán, amikor az iskolai szünidőt otthon, anyámnál, Kecskeméten töltöttem, néha egy-egy levelezőlapot írtam reménytelen szerelmemnek, a szőke, sötét szemű, fitos orrú, darázsderékú Zsuzsannának.

Hol lehetnek most azok a levelezőlapok?

S miket írhattam én akkoriban?

Helyreigazítás. Májusi számunkban, sajnálatos tördelési hiba miatt, Bodor Béla egyik verséből (Az ismeretlen nevek ciklusból) több sor kimaradt. A verset teljes egészében újraközöljük.

Bodor Béla

AZ ELSŐ MOZDULATTAL

a sötétséghez

igyekszem közelebb férközni A ház
sok apró ablakából gerendákat
támaszt a salakos földhöz a benti fény

Hosszúkas darabokat török le belőlük
és lassan szopogatom mint a fagyott
savanyúságot nem mintha ízlelgetném
csak rossz fogaim bírnak nehezen a szálkás

öreg fényvel Egy hátsó kiszögellésben
fölemelkedik egy gumivégű bot
és külöki a bejárati ajtót míg
falnak csapódik és kissé visszazárul

A fényhasáb végén foltnak látszik
az alak aki az ajtónyílásban áll
lába alól a kavicsra folyik
a petróleumos sárga levegő

Eldöntendő most hogy a hátsóajtó
kifejezés közelebb juttat-e
az ismeretlenhez vagy a név csak
beékelődik a megnevező

és a megnevezett közé A nevek
körüli forognak gondolataink
Emlékezetes: a névtelen idom
szálakra bomlott ebben az esetben

Péter Vladimír A szökőkút

Szökőkút nélkül – jól tudom – lehet létezni. Hiszen mit tud egy ilyen holmi? Mindössze annyit, hogy kis nyílásokon vízsugarakat bocsát ki, melyek csobogva megérkeznek egy medencébe, ahonnan az összegyűlt víz diszkrétén távozik. Közben a szellő az aláhulló vízbe bele-bele kap, a finom permetet a levegőbe hinti, melyen a fény furcsán megtörik, néha szivárványt formál. A levegő kissé lehül körülötte, a lombok zöldje mélyebbé válik, a rúzs pirosa élénkebbé. A madarak leszállnak a medence kávjára, tollukat borzolva, csőrüket felcsapva isznak, fürdenek.

Mi pedig, mikor ebéd utáni sétánk során megpillantjuk, báván elmosolyodunk, közöljük egymással, lám egy szökőkút, mindenki rögtön tudja, mi az, vita nélkül. A gyerekek azonnal odaszaladnak, és nem haragszunk rájuk, amiért matrózlúzzuk mandzsettája egyhamar nedves lesz. Honnan ismerjük fel azonnal? Mikor lett szótárunk része, és miért mosolyodunk el? Csak annyit sejtek, hogy a szökőkút képzete agyunkban valahol a frissen nyírt fű, a locsolt macskakő, a meszelt fal, a száradó fehérnemű, a gőzölgő tejeskávé illata, csfkos napernyők, labballonok, barnára sült vállak, szalmakalapok és még egy sor kellemes dolog társaságában van agyunkba rögzítve, a sok nyomasztó és hasznos dolog közötti zsugorodó szigeten. És azt is sejtem, hogy ahol szökőkút csobog, ott barátságok, szerelmek szövődnek, és az elválás is könnyebb. Oly természetesen mondjuk ki, találkozunk a szökőkútnál, tudod, ahol szoktunk. Télen pedig, azon a rosszkedvű télen, milyen jó arra gondolni, nemsokára mehetünk megint a szökőkúthoz, a mi szökőkútunkhoz, és ez átsegít zord hangulatunkon.

Szóval, mondjam már ki végre, ahol szökőkút csobog, ott béke van és szabadság. A szökőkút a béke, a polgárság törekeny luxusa. Ahol a békét szüneteltetik, ez az esendő holmi azonnal érzékenyen reagál, idétlen és obszcén látvánnyá válik. Kiszárad, tereptárgy, célpont, torlasz, nyersanyag, táplálékra váltható csereszkezköz lesz belőle. És visszavonul, múlt lesz belőle, randevúk, utazások, furcsa nyelvek és ételek ízének, szokatlan növények szagának emlékéhez kapcsolódik, reinkarnációra várva.

Remélem, megbocsátják nekem e kissé szentimentális eszmefuttatásomat. 1947-ben születtem, és erről a 46 évről senki sem állíthatja, hogy ideális időszak volt egy művészpálya megalapozására. Ez nem panasz, ez száraz tény. A szakma, az ötvösség, melyet készségeim és tájékozatlanságom alapján választottam, éppenséggel már alig-alig létezett. Ez a tevékenység jellegzetesen polgári műfaj, mely szervezetten működő életet, művelt és igényes megrendelőket, érett piacot, és a tervezőt szolgáló gazdag kézműves háttérhálózatot tételez fel. Olyan közeget, ahol a tárgyak öröklődnek, tehát egyaránt túlélnek készítőjüket és használóikat, új örömök forrásává, üzenetek hordozóivá korosodnak.

Nos, önök is tudják, ez a közeg nem létezett, vagy csak nyomokban, ottfelejtve vegetált ebben a szerencsétlen korszakban. Így hát már diplomával a zsebemben kellett rájönnöm arra, hogy olyan postás vagyok, kinek táskájában értelmetlen szövegű levelek lapulnak olvashatatlan címmel.

Normális reakciójú vagy élénkebb szellemű ember az egész zagyalékot szemébe üritette volna, és telephelyet változtatva előlről kezdi a táska megpakolását. De sajnos az ilyen emberek nagyon ritkák, vagy csak romantikus regényekben léteznek. Mi, művészberek, ennél fatalistábbak vagyunk. Aki sohasem volt jómódú, az nem érzi magát szegénynek, aki börtönben született, annak a szabadság megfoghatatlan absztrakció. És persze az áhítattal, szakszerűen és gondosan elkészített szép tárgy mindenhol élmény, a szerelem, a barátság mindenütt csodálatos.

Így hát, sokakkal együtt, én sem kezdtem új életet, megpróbáltam abból gazdálkodni, ami jutott. Hogy mire jutottam, nem az én tisztem megítélni, csak azt tudom, hogy a magam gazdaságtalan módján sokat dolgoztam.

Végezetül volna még egy kötelességem, nevezetesen, megköszönni mindazok segítségét, akik közreműködése lehetővé tette, hogy ez a szökőkút most itt csobogjon... Kérem, tegyenek úgy, mintha ez a szökőkút mindig is itt állt volna, és sétáljanak időnként erre felé. A fagyalt, a sütemény kitűnő, nekem elhihetik, ehhez igazán értek.

Elhangzott 1993. június 23-án, a Remíz étterem kertjében, a szökőkút avatásakor, mely egyben a művész székfoglaló beszéde volt a Széchenyi Művészeti Akadémián. A beszéd személyesebb bekezdéseit a szerző hozzájárulásával elhagytuk.

REMISZ "cukorszáda" Székesfehérvár. Pétér Vladimír. 1992.

URBI eŒ ORBI*

Radikális restrukturálás. Egyszer azt kérdezték egy rádióműsorban Simplicissimustól és más vendégektől, mit változtatnának, ha bármit, varázsláttal, Budapesten. Talán a Király utcát kellett volna a műsor erejéig Albert Cuyppstraat-i piaccá változtatni. Ez egy Király utca-hosszan elnyúló piac Amsterdamban, egy Király utca-szerű utcában, melyet mindig reggel raknak össze, a környékbeli boltokból előhozott faelemekből. Egyik felében élelmiszert lehet kapni, csirkefejtől olajbogyón át osztrigáig mindent, tömördek változatban. A másik, jól elkülönítve felén pedig iparcikkeket: táskákat, cipőpertlit, üres és műsoros audió- és videokazettát, bizsut, pulóvert, zoknit, Barbie-babát és orosz infravörös látszóvet. Este hatkor aztán jön a mesebeli locsoló, eltűnik a szemét, és másnap reggel hétig volt-nincs piac. Lehet, ilyen csak olyan országban lehet, ahol a többnapos ünnepeken éjjelre beveszik a nemzeti lobogót, mert a sötét tiszteletlenség lenne vele szemben.

Albert Cuypp (ejtsd „kööp”) persze csak másodsorban piacnév, ki ne ismerné nagyméretű képét a Szépművészeti Múzeum első emeletén, a főbejáratától a lehető legtávolabb, a Reneszánsz Útvar felett, azt, amelyen az egyik, turbános gyermek lánccon mókust vezet. A Múzeumra ráismerni most alig lehet. Már a jegyen színes (igaz, téves) eligazító ábra van, és letéphető képeslap, igaz, vajpuha papírból. Az alagsori szint után most teljes egészében megnyílt a földszinten a baloldali „nyaktag”: két nagy ión stílusú terem. Az ember a műnusz 5. században érzi magát (műnusz spotlám-pák), és nem győzi csodálni a színes díszeket. Az utcai fronton — mely valaha a pergamoni oltár gipszmásolatának épült — két hatalmas vászon: I. Ferenc magyar királyváronak, illetve „Néró Róma úszkei.” Ez utóbbi olyan, mintha tegnap festették volna, gúnyból. Pedig csak kis darabját, ami elveszett, azt sem gúnyból. A másik teremben a „Századvég és szimbolizmus” című kép- és szoborkiállítás, sok közepes és kismester képe, néhány Rodin-szoborral: mennyivel több együtt, mint külön-külön. A terem az emberben felváltva szépség- és halálvágyat ébreszt — törhet-e rendező ennél magasabbra?

Éjjel a Mester utcában. Szombat éjjel, lakásavató után, a Ferencváros ezúttal nem félelmetes; sőt: a kisvárosi főutcán fényár, kivilágított barlangszáj. Kávéház! Lehetetlen, hogy itt lett légyen legutóbb: a Mester és Liliom utca sarkán. Amit az utcáról látni, csak emberi akvárium, csalogató. Az igazi barlang az emeleten, kétféle nyíló villa alakban. Puhán formált, lágyan ívelt világítótestek, cirkásan felhorzsoló alumínium lépcsőbetétek. Az egész teret mintha

a párizsi dizájner-pápa, Starck tervezte volna. A hely szelleme világos, neve csak a cégkártyán: „Sirokkó kávéház étterem”. Nyitvatartása különös: reggel öttől reggel háromig. Abban a két órában nem lehet Guinness sört inni, itt se.

Készpénz, éjjel, elegáns automatából: Bemenni is csak OTP kártyával lehet; úgy-hogy a melegedés ingyenes, ám kártyaköteles. (V. Október 6. utca és Arany János utca sarkán.)

Vignetta: szombat délután negyed kettő. A maestro az Andrássy úton igen finom levespört önt fel forró vízzel agg édesapjának. A Boutique Suisse-ben huszonegy éves, kifogástalanul öltözött, felnyírt maffi-öz 700 ezer forintos Patek Philippe órák között válogat; az ősz kereskedő oroszul segít neki. A Gundelba visszaér a borok ura, a *sommelier*, legújabb tokajhegyaljai zsákmányával. Özv. Doktor Hertelendiné a Rókus kápolna előtt kiszőrja a gerlék elé a kenyérmorzsát. Az újpesti Rekord bevásárlóközpont (a legnagyobb a kettős Monarchia keleti részében) a legfiatalabb biztonsági őr digitális karórájára pillant. A Kádár Étkezdében a Főnök (már régen nem Kádárnak hívják) esernyőt ad kölcsön egy külszolgálatról szavazni hazarepült tanárnőnek. Lóg az eső lába.

Hat nagyon különböző, mérsékelt árú hely, ahol 11 óra után is lehet enni, és éjjel után sem nézik ki az embert. Márkus (II. Lövőház utca 17. T 115-1024); Korcsma a Pizkos Fredhez (VII. Osvát utca 9. T 122-0509); Picasso Point (VI. Hajós utca 31. T 132-4750); Három Fenyő Steak (VI. Mozsár utca 9. T 111-7611); Marxim (II. Kisrókus utca 23. T 115-5036); az ellene jelképek ügyében indított pert elbukták. A bírónő kiszállt a helyszínre, s amondó volt, hogy a gúny gyűlöletletésre nem alkalmas. A Szent Júpát (II. Retek utca 16. T 115-1898) a Kazinczy utcai legendás intézmény folytatója éjjel-nappal nyitva tart, — ugyancsak a kenekirály jóvoltából.

Az Országház. 268 méter hosszú, 2 méter vastag, összefüggő betonalapzatát nem rázta meg a fölötte lezajlott földcsuszamlás — továbbra is ugyanarra fogják használni, mint az előző négy évben. Ha belül is meg akarjuk nézni, ez mindössze 20 forintba kerül, és 9 és 15 óra között lehetséges, mindennap. A X-es kapunál lehet jegyet és csoportbeosztást kapni. Üzem közben nincs látogatója plenárius üléseken, vagyis hétfőn és kedden.

Hosszú ideje először nincsen állvány sehol az épület körül — elkészült a (Buda felől nézvést) bal oldali torony is, rajta a híres Rézvitével. Ez eléggé megbontja a szimmetriát. Akkor nagy a ház, hogy sok

különleges nézete van, például az V. Balassi Bálint utca felől (meg se ismerni onnét) vagy a Szabadság tér felől, a Vécsey utcán át a kupola. Budáról meg a Szilágyi Erzsébet fasoron jövet, a Retek utcán át. A Parlament épületét dicsérni és szeretni minden magyar hazafi kötelessége. Ez alól talán csak egyetlen garantált hazafi kaphatott eddig felmentést. Illyés Gyula, aki állítólag oda nyilatkozott, hogy neki olyan, „mint egy görög templom és egy török fürdő keresztezése.” Nem tudná megmondani valaki, hol írta-mondta?

Tempora mutantur. Ott, ahol a terézvárosi Hegedű utca torkollik bele a Paulay Ede utcába, éppen a Divatcsarnok díszé, a Lotz Terem hátsó ablakai alatt, éppen ott lehetett leadni a „Márka kupakot”. A legkésebbi Kádár-korban a régi típusú árúkat új típusú piacmegdolgozással próbálták a társadalomra sózni. Mintha atomtámadás érte volna ezt a sarkot — a zöld pinceportál a márkakupak alakú ablakkal, a mai napig ott áll, eddig érintetlenül. Ma is ki van írva: „Hétszer nyerhet”. Meg hogy: „Kupak átvétel: Hétfőn, pénteken: 13-17 óráig. Fősorsolás: 1988. december 27.” Most valami megmozdult. A sarkon építkeznek, a „márkás” portált valaki félig letépte. Talán ez a pince is kell majd valamire. Alatta, a csupasz falon két Edzett Ifjúság plakát, 1977-es kiadás. Kissé jobbra Közseg és Kuncze... Gyorsul az idő: Csipkerózsikának még 100 évre volt igénye.

Hat jó választás, ha kerek házassági évfordulónk alkalmából bérből és fizetésből élő gyermekeink állják a szombat esti szállodaszámát: Benczúr, Centrál, Délibáb, Gulliver, Medosz, Palatinus. Ugyanez, ha legalább az egyik gyermek amerikai üzletember: Art Hotel, Opera, Alba, Dunapart, Liget, Helia.

A Ciki és a Snassz. A magyar nyelv végtelen gazdagságát bizonyítja, hogy erre két szava van, míg az angolnak — ha minden igaz — erre csak egy: NAFF. „Ciki az, amit vagy túl sok, vagy túl kevés ember csinál” — hallottam egyszer egy rádióműsorban egy kisfiú meghatározását. A snassz, mint tudjuk, mindig ciki is egyben, míg fordítva persze nem. Annalesekbe való korszakos példa került vagy két éve az Andrássy útra, a Perity Mestercukrászat berendezésével. Itt üvegcsesze, ión oszlop verseng műanyag és arany bőségszaruvál, keresztel, rézcsillárral, Sony tévékészülékekkel.

A Snassz bajnoka mindenképp a Teréz körüli Terminus „kávéház”, ahol a műanyag lambériát aranykeretes tükrök díszítik. De szépek a padló tört csempéből kifaragott körcsokrai, az alumínium tételválasztók, s a merev derekat előidéző, s a Vaszilij Blazsennij székesegyházat felidéző kárpitozott székek. Ilyet védetté nyilvánítani nem lehet. Kár.

*Ezt a rovatot NEM BUDAPESTI olvasóinknak ajánljuk, akik gyakran küzdenek időzavarral. Mondani se kell, független rovat — megvenni legfőljebb kedves mosollyal lehet.